

1922.

РІЧНИК XXI.

Т. LXXVII.

КНИЖКА VI.

ЗА ЖОВТЕНЬ

ВІСНИК

ВІСНИК

Цар-Дівчиця 193

ІВАН А. КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ:
Мрачним шляхом (містерія) 198

ІМЖЕРА:

Гаташогдана 207

І. КАРМАНСЬКИЙ:

В лісах Парани 208

Великдень у Куритибі ... 209

ПРОСПЕР МЕРІМЕ:

Матео Фальконе 210

І. КУПЧИНСЬКИЙ:

„Соека“ 221

І. ЕРМАН ЗУДЕРМАН:

Літовські оповідання. I.

Подорож до Тільзіта (ко-
нець буде) 222

І. КАРМАНСЬКИЙ:

За шмароном 234

І. О. ГРИЦАЙ:

Ольга Кобилянська 235

І. КУРЧИНСЬКА:

Могильні вечери 250

І. КРЕВЕЦЬКИЙ:

Українська Академія Наук
у Києві (конець буде) 251

І. САДОВСЬКИЙ:

Господарська відбудова
України 258

І. Д.

Шляхтич міщанином 264

І. В.

Пригадка 274

Бібліографія 277

Іван книжки 288

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Товариства в Україні
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Юрій Луна

Цар-Дівця.

На мармуровім ганку над водою князь неслиханої сили, невиданої вроди, нечуваної вдачі на престолі спочив, на затоку, вечірним полум'ям облитую, поглядаючи, мечем побренькуючи, берлом виграваючи.

На честь йому витрублено і в тулумбаси ударено, на втіху йому — турмами в танцю гордії панянки, на радість йому гусяр казки повідає, золотим словом вишиваючи:

— Десь-недесь
на широкім океані,
де вітри веселі і п'яні,
де дорога шовкова, —
будь Богу слава з нашого слова! —
білий камінь леліє,
білий острів мріє,
білий палець яєніє розпросторившись.
Приплива туди Цар-Дівця,
світлая, сніжня,
вродливо неказана.
Гляне — зорі сипляться,
море блиснуло.
Стане — камінь гнеться,
Сон-цвіти розвилися,
А пісню заспіва, —
зострахнеться непокірний, як трава. —

Покликає князь на престолі:

— Буде мені Цар-Дівця за дружину,
буде зо мною панувати!
Тільки як добути Цар-Дівцю,
світлую сніжніцю,
вродливу неказаную?
— Не чув, не знаю, князю мій. —
— Не чули, не знаємо, князю наш, пане наш. —

Тоді князь неслиханої сили, невиданої вроди, нечуваної вдачі бёрло під ноги мече, меча ламає, на затоку, вечірним полум'ям облитую, зкоса поглядає.

Жовті вітрила дмуться, сині помости гнутья.

І пливуть рибарчики - молодчики, іскликаючись, веслами граючи, князя питаючи :

— Чи не треба тобі, князю,
білуги солодкої, сома гострозубого,
щуки злої, барбуні малої,
камбали, паламид, усяких риб?
Волоки наші — повнії, самолови — вдалії,
верші — тіснії, ости — острії,
гаками багато зачеплено. —

— Ви, рибарчики-молодчики,
як добути Цар-Дівичю,
світлюю, сніжную,
вродливую несказаную? —

— Не чули, не знаємо, князю наш, пане наш. —

Сидить князь неслиханої сили, невиданої вроди, нечуваної вдачі на затоку, вечірним полум'ям облитую, зкоса поглядає.

Зелені вітрила дмуться, червоні помости гнуться.

І пливуть купці світової - молодії, в дзвони покликáнчики бють, червонці рахують, замки пробують, на людей своїх покрикуючи, князя питаючи :

— Чи не треба тобі, князю,
сукон златоцвітних, на́питків привітних,
шумних медів, смóквин далеких садів,
шкір куниць, лисів, шіря райських птиць?

Де стежки несходимі — були ми,
де золотії скали — були ми, торгували. —

— Ви купці світової-молодії,
як добути Цар-Дівичю,
світлюю, сніжную,
вродливую несказаную? —

— Не чули, не знаємо, князю наш, пане наш. —

Сидить князь неслиханої сили, невиданої вроди, нечуваної вдачі на затоку, вечірним полум'ям облитую, зкоса поглядає.

Чорні вітрила дмуться, чорні помости гнуться.

І пливуть розбійники морської-суперечники, мед-вино кружляючи, з самопалів стріляючи, свою фортуну вихваляючи, князя питаючи :

— Чи не треба тобі, князю,
саету, блаватів, перлових тванок,
шабель бутних, ящер-сіделець,
злата не важеного, срібла не ліченого?

Наші хортиченьки красного звіря нагнали,
Наші соколики білої птиці намчали. —

— Ви, розбійники, морські суперечники,
як добути Цар-Дівичю,
світлюю, сніжную,
вродливую несказаную? —

— Не чули, не знаємо, князю наш, пане наш. —

Промовляє князь :

— Ех, дарма я в світі жив,
душу запорошив,
а тепер у розболі серце колихаю! —

А один розбійничок наперед виступа, сивою бородою вивіва :

— Князю наш, пане наш полководний,
був я в царстві пташиному,
був я в царстві звіринному,
був я в царстві морському, мелюзинному, —
та не знаю, де живе Цар-Дівичя.
На тобі, князю, зілля пахливого,
Слова щасливого,
на змія океанного,
ворога окаянного,
премудрого :
опівночі слово скажи,
зіллям покури, —
він тобі все зробить. —

Тоді князь із престола поглядає, мов лебеді на воду вдарили

— Пийте, гуляйте, слуги мої вірнії, —
Опівночі здобуду довгожданную! —

А слуги вірнії столи застеляли, темники розкривали, хупаві
чаші наповняли, до себе нишком говорили :

— Гей, пиймо соняшного вина,
бо хто зна,
чи не пемо в останне?
Чи не буде княгиня суворая,
мовчазлівая,
нашому князю володарка мисливая, —
звяже вона ходи й переходи,
замкне ліси і дўки,
ніде буде побуяти? —

Ніч облягла, зорі пасла, ясному місяцю наказала вийти —
не вийшов.

Орли нічні засвистали — північ прийшла. Слуги князівській
од мед - вина знемагають, а князь зілля запалив, слово прорік —

береги загружено, море скаламучено, іскри киплять, вплива змії
зеленоперий, чорнокрилий, сірчистими димами пашучи :

— Ой, князю, та не мій,
пануєш, та не в мене,
чого еси кликав ?

— Змію океанний,
вороже окаянний,
премудрий,
хочу собі взяти за дружину
Цар-Дівицю
світлюю сніжницю
вродливу несказану. —

— Тут змії океанний хвостами воду січе, крилами хмари роз-
биває, у великому горі, одвітує, рикаючи :

— Ой, князю, не знаєш ти, чого хочеш :
грали тобі музики з рясна,
летіли твої стріли з бучна,
цвило тобі божеє деревце —
а все був я з тобою.

Чи ти б мене мечем рубав,
чи шаблею вижинав,
чи списами вимітав далеко,
я б і тоді, як тепер, так не побивався,
не тужив...

Буде до тебе Цар-Дівиця сеї ночі. —

А князь вельми радіє, до слуг гукає :

— Слуги мої вірнії, пийте, гуляйте, —
обачні будьте,
дарунки готуйте,
гострую варту поставляйте,
молодій княгині славу із пищалей прозвоніте !

Та ніхто князю не відповідає, тільки старий джура підво-
диться-хилиться :

— Твої слуги непробудно упиті,
У них пищалі на честь твою вистреляні,
У них темники розтворені, розбиті,
Вино-пиво кудрявее на честь твою випито,
Твоє золото розсипано, розвіяно, —
Зустрічай княгиню сам однісінький ! —

Чорнокрильці літають, слуги обіснули непробудно. Ходить
князь на берло і меч наступаючи, на затоку темную поглядаючи,
стиха промовляючи :

— Уже тіні круглий танець водять,
Уже хмари сріблом міняться,

Уже ніч оксамитом землю затьмила, —
 Чом пізно пізнішся,
 Далекая? —

Звіялися зорі бджолами, хвиля голос несе: „Прийду!“
 Місяць далекі дороги стелить — а не зійде, слуги обіснули
 непробудно. Ходить князь на берло і меч наступаючи, на затоку
 темную поглядаючи, стиха промовляючи:

— Уже води сповенились,
 Уже ниви заколосились,
 Уже каміння мову веде, —
 Чом пізно пізнішся,
 Далекая! —

Мла по скалах зіп'ялась, хвиля голос несе: „Прийду!“
 Місяць далекі дороги стелить — а не зійде, слуги обіснули
 непробудно. Ходить князь, на берло і меч наступаючи, на затоку
 темную поглядаючи, стиха промовляючи:

— А вже уста мої почорніли,
 А вже руки мої зів'яли,
 А вже й мені не сила ждати. —
 Чом пізно пізнішся,
 Далекая? —

Дивиться князь: чи линуть галяри весільні, радосливими
 піснями проквітчані?

А весло шумить, чує князь, а човен білий впливає, чує
 він, а бліді лица жемчужаться, — і не чує князь більше.

Стало Слово срібнее над усім, мов лев на скелі, розгніва-
 ний. Розпустила рукава туга глибокая.

Каже ніч місяцю вийти — вийшов. Ударили тумани й роз-
 точилися.

І гляне місяць:

пил і порох — дудольники, скрипичники князівські,
 пил і порох — гусяри, ворожільники князівські,
 пил і порох — сам князь неслуханої сили, невиданої вроди, нечу-
 [ваної вдачі і палати його, і зброя його і самоцвітності.

І гляне місяць:

тільки берег сиплеться, усувається,
 тільки хвиля грає,
 тільки пливе й пливе, пливе й пливе
 Цар-Дівця,
 світлая сніжниця,
 вродливиця неказаная,
 нареченая.

Іван А. Крушельницький.

Мрачним шляхом.

(Містерія).

Друзям У. С. С.

На небі розпинається оловяне шатро.

А під ним щось біжить, біжить, біжить.

Насамперед можна б подумати, що се листок одірвався і не має притулку, але се їздець із золотими кучерями, в глибокому сідлі.

А там далі те, що з оловом зливається, се дахи в місті: сиві і чорні. Тільки де-не-де, як мак, червоні.

А ще далі: поруділе стратоване поле. —

Се все разом: заля до танцю.

— — — — —
Він візжає в місто, піднявши голову, — в очах погорда до нього. —

Тільки б у полі бути, і тільки б там гуляти. На зустріч йому йдуть люди. Але він гидує ними. Стидається за їх безсоромні очі.

І в ту ж хвилину він знову в полі.

А місто із своїми сивими та чорними дахами за ним, далеко, далеко, де з неба олово ллється на землю.

— — — — —
І знову один день вперед.

І чим далі наперед — все нове безпуття темряви. А потому знову день. І сонце. І їжа в полудне. І вечірне подзвінне, — та тільки не тут, може ще там, де люди про бога знають і йому моляться. —

— — — — —
Аж у кінці там, де, здається, небо перекинулося через землю, — там сідає він у своєму гурті. Інші насміхаються з нього, що він дома у дівчини своєї кучері позолотив.

Він зітхає. Потому настає тиша. І хоч се діти — важна хвиля настає. Тоді він розпускає ще більше свої кучері й каже:

— „Може вони для мене однісінькі осталися?“ —

По хвилі ізвідусюди приходять лицарі і доколя нього збирається юрба. Та він вже мовчить, утих, тільки на душі у нього: одні мої кучері.

Вечір виломлюється зпоза старих верб і холодний приходить аж до огнища.

Кожний, хто там сидить, бачить його свобідні рухи, глядить у його спокійні очі, чує ніжні слова: „дівчина“ — „кучері“. —
І хотів би сказати: „О, коли б я міг полетіти до моєї дівчини і так, як ти, вицілувати мої розквітлі рожі!“

А очі кожного такі неприродні...

І хоч спокій весни пахощами розливається по долині, і трави косичить, як довкола їх огнища, так і за ними, так і там, де хтось плаче, — серед загрузненого поля нове весілля...

Ніхто й не думав, що сьогодні свято.

Їжа та сама, що вчора, та сама чорна сорочка, і кучері під шоломом і той самий наказ: — Коловорот. —

Аж як над-вечір біля села переїзжали, побачили святочні огні. —

Але у далі виють іще сердиті гармати, іще скавулять, — і не один там не перехрестившись спати лягає... —

Тут же палають огнища, безсоромно горять...

І дехто думав: „Як я дома був, то неня Іваном кликала“. —

Та тільки дома. Бо тепер їм одно імя: при мечі. —

Вони собі рідні.

— „Сьогодні спатимемо знову у сідлі“.

— „Нехай там, але дома спатимуть спокійно!“ —

Та все таки кождий рад би бути у нені, класти свою голівку на її коліна і спати, як се за молодих літ бувало. —

Але тут приганяє їздець, — а кождий його знає! — він з дому.

Питання? —

Тільки дехто радіє, з тих молодих, що вже повернуться у свої садки.

А там: господарський хліб, соковиті вишні і ясні зорі.

Але той, що звідтіль прийшов, оповідає:

— „Срібні лілеї, що росли біля ваших вікон, заржавівши, зівяли. Всі зорі облетіли з нашого неба, а наша любов тягнеться, плачучи, поздовж запарошених піль і шукає дороги до вас“.

Небавом задніло...

Ще тільки у далі хвилюються залізні шеломи...

Ті молоді їдуть. Ще довго сипляться іскри з їх шеломів, ще довго дзвонять підкови їх коний...

Він остався.

Хоч вони летять іще навперегони з вітром, уже перевтомлені до останку. Але забудеться і сьогоднішній бій! Вже зараз одпінуть. Тут серед ниви розтягнуть покривлені ноги й покорчені руки, під безкраїм небом успокоять помутнілі очи. —

Бодай полетять світами, вріши в сідло!

Вечір уже загорівся огнями на небі і місяць післав уже свою усмішку до зір, уже покотив її безмежним світом.

І тепер уже лежать. Кождий думає своє.

Тільки з розпуки зродилася туга, і така велика, і так могутня, що рука мимоволі за сталь хватає...

Той з золотими кучерями дримає заплутаний торочками ріжних мрій.

І здається йому, що вона сидить у білому одінні біля нього.

Голову похилила, як Свята Мати...

Потому бачить він бліду смерть...

А се: товариш розідер сорочку і кров спинює із серця...

І вже сидить він на коні, а ще не може собі сього пригадати.

Мати і смерть. .

Але тепер уже, як ступили рядами, міг би сказати:

„Се зорі моргали надо мною...“

Потому: „А може се чиї очи були?“

Гей, хто се впав з його друзів тепер? —

Бо такі очи доводиться мати мабуть тільки поляглим героям. —

Він також прислухався з краю, як якийсь молодий жовнірчик оповідав дещо з пережитого. Там знову зачув, як другий мріяв про будучину. Третього ж бачив, що приймав причастє. —

Ріжно буває...

Хоч усі вони з одним вітром сюди принеслися...

Той, що сидить біля того з золотими кучерями, — сумний чогось сьогодні. Вимовив: „три роки — й утих.

В ночі, як лина розцвітала, застрілився з туги.
(Життє й смерть).

І огонь не догорів до ранку, — погас.

А вранці над його могилою зависло нове сонце.

— — — — —
Їдуть поруч себе...

Села остали за ними ще раннім досвітком, як зорі у небі потонули. А тепер уже десь дома вечеряють та їх згадують.

А тут: вони їдуть.

Їх очі вянуть, залізе ржавіє. —

І рік і два і три...

Ніч вилазить на їх зброю, жене з ними, сидячи на їх конях...

— — — — —
А як по довгих днях до села добилися, відпочивали вже розкішно, і один, старший віком, читав лист:

„Ви йдете вперед, ви повертаєтесь, та се не ділає, — вона все однаковісінька... У нас вечірній дзвін давно не бє... — Але вона все таки ще знає про когось, що за-неї кров свою пролляв...“

Якийсь молодик, що слухав листа, вийняв з торби криве залізе і стрілив собі в лоб. Що він думав, тільки він сам знав...

А в інших сталь, яку носять, іще тяжша стає...

— — — — —
Ми були сю ніч у розгоні, а тепер уже ранок розгорнувся. —

Попереду нас щось ріжними барвами паленіє...

Се село.

При дорозі сумніють квітки, бо біля себе йдуть два юнаки і тисячі грудий співають їм:

„Вічна пам'ять про вас!“

Сто тисяч рядів підїзжають до села та здержуються. І міліони шеломів в останнє сим двом огнями палають. —

— — — — —
Над вечір небо відітхнуло. Пекольний день спочив на межах нив. І до огню зійшлися люди з розбитими серцями, з пірваними почуваннями.

Зійшлися й сказали: „Ми влаштували бенкет, пустили дими до неба і вкрасили наші залі кривавим цвітом“.

Потому замовкли, спочили.

Тільки один споряжає свій сивий жупан, мабуть, щоб гідним у танок піти.

Потому сідає оподалік і пише лист:

„Мій одяг ще новий, тільки прошила його куля, що у серці застрягла. А там пишасться палкий цвіт, який нам у груді виростає. — Я все забув й мої очі погасли“.

І звиває той лист та поволі спалює в огні.

Втішається.

А коли питаються його, що він писав на біленькому листі, виймає перетлілий папір і говорить: „Я спалив свої слова, що легенько вихилялися зпоза моїх уст. Вони тепер чорні“.

І видно вже, що його думка перестала гасати і він вяне, зложивши обличчя в залізні долоні.

Його друг, той з золотими кучерями, здійняв шелом, який окував його голову, щоб не розскачилася, і почав: „Як у нашому селі ударив дзвін, його меч висів зелений на стіні, а шелом забутий на чорному столі стояв. Його жупан спорошений, а кінь загрузений.“

Він був там, де коло брами останні квітки процвітали.

А як він прийшов, його вже давно дожидалися. Він наложив забутий шелом, припоясав зелений меч і аж до шиї надягнув жупан. Кінь прочунався і вдарив дзвінками підковами.

Село прощало нас відчиненими вікнами, білими стінами і золотими садками.

На шляху зуби кінських підків визерунки різьбили“.

„І сині дзвінки процвітали вже вдруге.“

Наше селѳ спалили чорні ряди, що хотіли нашу кров пити. Білі стіни обсунулися, зісохли квітки біля високої брами. Чорна юрба метнула на нас чужинецькими силами, трунула нас поза наші доли і гори і ріки. Ми попрощали наші батьківські села і перейшли у глиб вітчизни.

Поза нами ще довго курилися огнища наших сіл, ще довго стогнали наші розділля“.

Потому були ми в селі. Він писав на порубаному столі лист у рідну сторону: „Спалені наші гнізда, столочені наші квітки, наші очі засліплені блискучими мечами. І ми на роздоріжі розбиті. —

Але наші коні іще сідлані, наші мечі погострені на чужих шиях. І прийдемо ми до рідних меж та з ворожих мерців гра-

ничні вали покладемо. Заграємо на наших згарищах велитенською музикою мечів, з ворожих городів зробимо лім і цвинтар. Бо у наших серцях кров отрутою зробилася. Ми понесем наші стяги і омочивши в крові чужій, застромимо на румовищах краю зпід чорного неба“.

„А на Спаса, як жінки під церквою сиділи [бо чоловіків не було] з червоноокими яблуками і золоченими маківками — вибіг із села молодецький посланець. Сіра дорога вгиналася під його ногами, стелилася, як промінь сонця.

А як друга неділя минула, затупотіли копита, закурилася дорога. А попереду котиться щось, як перекотиполе, — се посланець. І стає він перед другом з відрубаними руками, з німими устами.

І стає він перед ним із трояндами коло серця, кровю написаними.

І каже він огненними очима, що на верх протискаються: гроза! — а вже нема меж, ні гір, ні рік, ні чорних рядів, тільки танок і млосні обійми. —

І впали чорні ряди і спочили ми, серед двох меж, двох шумів.

І уклався він, не знаючи, що за його лист багато могил висипано, та й сам лист спалено у вогні з хреста знад її могили...

А його уста бліді тепер, як поранковий вітер“.

І похилився той, замовк.

Погасло останнє дерево в огні і місяць зайшов тихо, навспиньках, пригорнувшись до струджених рідних нив...

— — — — —
І вже стільки зір погасло, вже стільки душі ми втрапили, а їдемо незамаєні.

Здається, невдовзі й до моря доїдемо — там сіння філя, білий пісочок...

І мабуть, сядем на човна та поїдем за філями у безконечність часу...

— — — — —
Але ми мусимо вертати...

Наші села спопеліли од бажання величних, спокійних днів. Значить, прийдуть знову бурливі хвилини.

А тут так спокійно, так тихесенько, тільки філі хлюпочуться...

Ранками повіває вже холодом. Ще тільки, як дванацята година передзвонить, приходять сюди діти в червоних одіннях,

щоб погуляти на золотім піску, приходять пані з чорними пессиками, крикливі пані.

А ми чужі між ними. —

Нас радують ще тільки несковані філі, що заєдно бють об береги і розскакуються.

І так настала знову буря.

Спокійні дні понеслися у забуттє за розмоклими паперовими човенцями на далекі сиві води. —

Їдемо.

І вже давно не згадуємо сірих кучерявих вод, бо тут самі шеломи. І хоч ми вже стільки сумних днів стрічали — втіхою горить кожний. Наш край зайнявся проблисками своєї весни, усміхнувся вільний...

І той з золотими кучерями, що сумував увесь час, як ми над морем були, іде з нами. Грива його коня смішна із своєю іграшкою на вітрі.

Але й се нікого не бавить.

Він знає те саме, що кожний з нас, і думає те все, може тільки у інших барвах свої думки укладає...

А може ще красше?...

Огні палають, дими встають і вповивають небо чорними поясами...

Дехто ще лежить. Але ніхто не молився. — Знав, що діл неба займеться, і музика заграє, музика війни.

Два молоді зійшлися, (в одного золотий волос на плечі спадає), брат з братом:

— „Ти йдеш?“ —

— „Я відпочив у синій зелені і зладив кріс“.

— „А я згадав, що десь лілеї розцвилися...“ —

І схилився другий та й подумав: „По що мріяти про лілеї, як треба ще кровцю пити?“

І сидячи на коні, киває головою: „Я їду на танець!“

Сурми вже грають й літаври бють, бють, бють...

Вже починали вірити в спокій, — але тут пригнав їздець і заграли сурми.

Чи се брехня? Чи се визов?

Та нема як довше ждати. Розкинені прапори лопочуть на вітрі. День ще так гарно блищиться, але там перед нами їдуть другі.

І вже повстає ряд, довгий, довгий, ще тільки роги мовчать.

А потому ми вже в середині і довкола нас блискавиці та дими.

І стали два: один проти одного.

У першого заломилася мозольна рука у лікті, з його меча іскра скочила на темне сонце і кирею другому забагрили струмочки крові. І паде той, а кінь, що зразу сипле жар зпід ніг, похиляється над ним.

Першому ж золоті кучері уповиваються довкола його голови. Він відчуває се, але не думає. І його меч од крові тяжіє.

Потому він уже летить, мчить, тільки його очі божеволіють.

І наскакує на нього увесь ряд:

Жадоба? —

Та нема вже неба для них, їх очі завертаються, корчаться їх руки, їх коні потужно іржать.

Але він бачить, що його брат сам-саміський, а довкола нього блискавиці мечів.

І скаче туди, бо брат зове: тривога!

Нема, нема!

І обидва стають, а по хвилі тільки їх шеломи у гору здіймаються. І бачуть вони, що довкола нема нікого. Тільки дим бовваніє над ними.

І каже брат: „Моїм рогом межі кричали!...“

Потому скаче до долу, його уста ворущаться і душа, пригорнувшись до трав на межах, кличе: „Гей рідна ниво, даруй мені стільки духа, щоб я перетривала до раювання твого, даруй стільки волі, щоб я нею кривду твою помстила, щоб я її згуком люд розбудила, даруй мені стільки днів, щоб я змогла тебе в сонце одягнути, даруй, ниво, стільки мені!“

Він головою бє об неї, та так сильно, сильно, що кінь з болю зривається.

А він ще ледви його досягає.

І бачить, як попереду знову починається танок.

Але тут сходяться дві хмари... —

Се два війська.

Сиві шеломи вжираються в жовнярські голови, з вояцьких рук од стискання мечів кров трискає. А в ній їх очи тонуть.

І той з золотими кучерями є вже в юрбі. Він відкидає свій шелом і підносить голову. З відваги? В страху?

Але вже хтось викинув із уст наказ і увесь ряд стоїть: довгий, довгий.

Коні підносяться на задні копита, а в гору мечі.

Але чужого війська багато...

— — — — —
Се був помір очий, злобний рух і вміль танок.

І колісковий спів.

Один одному дарував себе і, як хотів, прискакував тільки для втіхи.

Але той з золотими кучерями шукає чогось очима. Друга? Ворога? — Сих є багато довкола нього. —

І кидається у глиб, а вже видно, що ним танок закрутить, але він усе далі й далі продирається. Хватає за прапор, (не рідний), і хоче з ним... Але танок такий божевільний довкола нього і музика танку така пекольна. І посміх мечів сталевих звуком на межах сідає.

— — — — —
Але аж щойно в ночі знайшли того з золотими кучерями.

З розшарпаними грудьми серед поля. Ніч, викотившись зпоза гір, сиділа біля нього, як мати над дитиною. А її плач покотився до нього до дому, до неї...

Там заколихав він усею дзвіницею, бо сердець не було...

— — — — —
Але останки ще їдуть.

І сині ночі проминають і мріяні ранки і крикливі дні німіють. Вже більше як тисяча сонць згоріло від тоді.

Але з неділі вже й сніг паде. Він голубить пориті поля, і луги, і ниви...

— — — — —
Але ще десь по засніжених нивах блудить й іржить білий кінь. Іскристий сніг падає на його порожне сідло, а вітер розвіває його занедбану гриву...

На чужині 1920—1922.

Химера.

FATAMORGANA.

Ген далеко, край села, хатина стояла. Сіримі стінами чорну землю обнімала. Білим снігом пишалася.

Зима. Метіль. Вітер гуляє. Зима.

І в неї зима.

Лежить вона на печі похилена, стара, сіра наче хатина. Лиш волоссе як сніг біліє.

Лежить із розплющеними очима і слухає вітрової пісні.

А зимно пронизує наскрізь.

Лежить вона самотна.

Пусто, тихо, глухо.

Як сумно, як безнадійно їй сумно.

І згадався їй син, її Ігор. Як жили вони, як ріс розкішно в гору, як бавилася вона з ним в коника. Сідала бувало на стільци, він у її ніг. І їхали вони на крилах фантазії ген-ген попід срібнії хмари.

Про все згадала вона.

І згадала війну, що забрала, приманила його.

І лишив її стару, самотну.

Сину мій, сину, прилинь до мене хоч раз.

Бачиш, як зимно, як страшно самотно.

Прийди, мій соколе, прийди. Хибаж уже маки тобі зацвили?

І очи розплющила знов.

Ти прийшов до мене, таки прийшов.

І на блідім лиці сумний усміх заграв.

Мамо, моя, мамо, що Вам? — питав він.

Сину мій, сину, так зимно-ледяно, так сіро тут!

Нічого, мати. Спи, легко, спи! Я запалю, мати. Буде тепленько, буде гарненько. Спи, люлі-лю.

Яка ти біленька, яка ти гарненька, спи, люлі-лю.

Так гірко, сину, так болить, сину, як то буде?

Нічого, мамо. Я приголублю. Тобі здається. Та ж ти гарненька, ти здоровенька, моя ти, ти.

Се їдем, мамо, ми так швиденько на білім кони.

Приїдемо разом до моїх замків, білих палат. Будеш ти, мати, солодко снити, спи, люлі, спи.

Як страшно, сину, мені вмирати, як страшно, як.

Ти будеш спати, солодко спати, моя ти мати, спи, люлі, спи.
Пригорнись ліпше, бо мчею стрілою.

Ось вже палата.

Ой сину, сину, там щось червоне, я так боюсь.

Нічого, мати, се маки, мати, криваві маки кругом палати так
розвелись. Ми уже, мати, в моїй палаті. Спи, люлі, спи.

І тихо спала, солодко вмирала про сина снячи.

А в чистім поли, на сірій могилі кривавії маки кругом за-
цвили.

II. Карманський.

В ЛІСАХ ПАРАНІЙ.

(З циклю „Під сонцем Бразилії“.)

Простерся ліс, густий, без краю,
А в нього вгризся шлях рудий.
Дивлюся, поглядом блукаю —
Ніде ні хати, ні людий.

Пінейри, пальми, трощ, ліяни,
Усе те сплелось в одно —
В зелену повінь океану,
Яким пливе мій віз-судно.

Пливе судно з гори на гору,
Несеться по гребенях хвиль.
— Чи вибемося з сього бору?
Гей, »камарада« !*) — скільки миль? —

Пливе судно; на ньому »торда« **)
Вітрилом білим лопотить.
Дзвінками дзвонить чвірка горда,
А сонце жарить і жахтить.

Дрімає пуца занімала —
Лиш часом змії в траві шугне.
І в мене думка скамянїла:
Ніхто не знає тут мене...

*) Товариш, погонич. **) Полотняна буда на возі.

Самітним блуджу в сій пустині
 Й себе самого в ній гублю.
 І в морі мрій на самотині
 Мов перли спогади ловлю.

Зринають спогади, картини
 З моїх столичних днів гучних.
 І я з цікавістю дитини
 Здивовано дивлюсь на них.

За всім запала занавіса;
 Чуже мені усе давне.
 Дрімає сонна пуца ліса.
 Чи скоро й рана в серці всне?...

В дорозі до Прудентополя, 1. IV. 1922.

ВЕЛИКДЕНЬ У КУРИТИБІ.

За город вигнана і бідна,
 Мов засоромлена, в кутку
 Стоїть церковця наша рідна —
 В кипарисовому вінку.

Співають півні, меркнуть зорі,
 Під церквою горять огні.
 А в церкві у могутнім хорі
 Воскресні гомонять пісні.

Іде обхід. Свічки палають,
 Співають — молодь і старі.
 І дзвони невгомно грають;
 Кидають громи моздірі.

Під кипарисами здовж тину
 Стоїть з пасками ряд жінок,
 Що розгортають на хустини
 Разки намиста з писанок.

Іде священик у фелоні,
 Співає хор: »Христос воскрес«.
 І я дивлюся гей в полоні
 Таємних чарів і чудес.

Дрімають чорні кипариси
 І пальми гиллем шелестять.
 А діти бігають — гувльіси —
 По португальськи лепетять.

Дивлюся крізь примкнуті вії
 Й картини з рідних сел встають.
 І хочеться повірити мрії —
 Та пальми й діти не дають.

Куритиба, 16. IV. 1922.

Проспер Меріме.

Матео Фальконе.

(З французького).

Коли ви вийдете з Порти Веккії і прямуватимете на північний захід у глибину острова, то по трьох годинах ходу крученими, під гору стежками, заваленими великими брилами скель і перетятими від часу до часу яругами — ви опинитеся край великої гущавини — *mâquis*. „Макі“ — се домівка корсиканських чабанів і кожного, хто не був у добрій злагоді з законом. Треба знати, що корсиканський селянин, щоб ошадити собі труду обпалювати своє поле, підпалює якийсь скравок ліса; коли огонь піде далі, ніж се потрібне, тим гірше; щоб не сталося, він усе матиме добрий збір, сіючи на землі, удобреній попелом її дерев. Потім як заберуть колоски — (бо солома, яку оплатиться зібрати, лишається) — коріня, що лишаються в землі, не пропадають; на найблизшу весну вони пускають тонесенькі парости, які за кілька років стають сім до вісім стіп заввишки. Власне такі гущавини зуться „макі“. Вони складаються з найрізніших родів дерев і кущів, помішаних і поплутаних, як Бог дав. Дорогу можна собі тут прокласти хиба з сокирою в руці; а бувають і такі густі та покуйовджені „макі“, що крізь них не продертися навіть муфльонам.¹⁾

Коли ви забили чоловіка, ідіть у гущавину Порти Веккії, і там з доброю рушницею, порохом і набоями житимете зовсім безпечно; не забудьте також брунатного плаща з каптуром, який вам може служити як накритте і як матрац. У чабанів дістанете молока, сира й каштанів, та не потрібуватимете нічого боятися — ні закону, ні свояків забитого, хиба що вам треба буде спуститися в долину по муніцію.

Коли я був у Корсиці в році 18..., Матео Фальконе мав свою хату пів милі від гущавини. Се був досить, як на той край, заможний чоловік; жив як пан, себ то нічого не роблячи, з доходів зі своїх черед, що їх чабани, сі новітні номади гонили пасти то сюди, то туди в горах. Коли я його побачив два роки по тій події, про яку хочу тут оповісти, він виглядав на пятьдесятку

¹⁾ Великі, майже як олені, барани, що все водяться в Корсиці і Сардинії.

або на трохи більше. Уявіть собі невеличку, жилаву людину з курчявим, чорним як вугіль волосем, з вірлиним носом, тонкими устами, з живими чорними очима і з землястим кольором обличчя. Він здобув собі славу в стрілянню з рушниці навіть у своїм краю, де так багато добрих стрільців. Наприклад, Матео ніколи не ціляв до муфльона грубим шротом; у віддалі на сто двацять кроків він забивав його кулею в голову або в плече, як йому подобалося. В ночі зброя його служила йому так само добре, як у день і мені оповідали про се історії, які кожному, хто не подорожував по Корсиці, видадуться неймовірними. Вісімдесят кроків від нього ставляли напр. запалену свічку за прозористим: як серветка завбільшки, папером. Він міряв, тоді свічку гасили і протягом якоїсь мінуті серед цілковитої темряви він стріляв, з чотирьох куль три прошивали папір. Сими своїми здібностями здобув собі Матео не аби яку славу. Про нього говорили, що він такий самий добрий приятель, як і небезпечний ворог. Окрім того він був услужний, роздавав милостиню і жив у найліпшій злагоді з усіма в окрузі Порти Веккії. Але про нього оповідали ще, що в Корте, звідки узяв свою жінку, він з великою зухвалістю позбувся одного свого суперника, що уходив за дуже небезпечного як на війні, так і в любови: в кождім разі оповідали, що стріл, який ненадійно влучив сього суперника, коли той лагодився голитися перед зеркальцем, завішеним перед його віконцем, — що той стріл походив з руки Матеа. Справу замнято і Матео оженився. Його жінка Джузепа привела йому спершу три доньки (з сього приводу він казався зі злості), а нарешті й сина, якого він назвав Фортунатом; се була надія родини, людина, що мала колись носити його імя. Доньки вийшли добре заміж; їх батько в разі потреби міг числити на ніж або карабін своїх зятів. Син мав ледви десять літ, а вже заповідав багацько гарних нахилів.

Одного осіннього дня Матео ще з ранку вийшов з хати з жінкою поглянути на одну зі своїх черед, що паслася в гущавині на полонині. Малий Фортунато хотів йому товаришити, та полонина була далеко; а зрештою треба було, щоб хтось лишився стерегти хату; отже батько відмовив; швидко побачимо, чи не мав він причини жалувати сього.

Матеа не було дома кілька годин і малий Фортунато спокійно розлігся на сонці, поглядаючи на сині гори та роздумуючи над тим, як то в неділю піде обідати до міста до свого дядька

капраля,¹⁾ коли наглий гук стрілу перервав нараз його гадки. Він скочив і подався в бік рівнини, звідки розлягся сей гук. За першим стрілом залунали інші, що розлягалися один по другім з нерівними, чим раз коротшими перервами; нарешті, на стежці, що провадила з долини до хати Матеа, з'явився якийсь чоловік, у шпичастій шапці на голові, які звичайно носять верховинці, бородатий, в лахах. Він ледви тримався на ногах, спираючись на рушницю, бо дістав кулею в голень.

Сей чоловік був бандит²⁾, що вийшов у ночі до міста по порох і впав по дорозі в засідку корсиканських вольтижерів³⁾. По завзятій обороні мусів він уперто переслідований тікати відстрілюючись ізза кожного виступу скелі. Але він лише незначно випередив жовнірів, а його рана не дозволяла йому добігти до гушавини, заки ті могли його приловити.

Він наблизився до Фортуната і сказав до нього:

— Ти син Матеа Фальконе?

— Так.

— Я Джането Санперо. За мною женуться жовтоковнірники.⁴⁾ Сховай мене, бо я не годен бігти далі.

— А що скаже батько, як сховаю тебе, не питаючись його?

— Скаже, що добре зробив.

— Хто знає?

— Сховай мене зараз; вони вже близько.

— Зажди, поки верне батько.

— Аби я ждав? А будь ти тричі проклятий! Вони будуть тут за п'ять мінут. Сховай мене або я тебе забю.

З найбільшим спокоєм відповів Фортунато:

— В твоїй рушниці нема набоїв, а в твоїй каркері⁵⁾ нема вже картачів.

— Маю ще штилет.

— Але ти не побіжиш так прудко, як я.

Він зробив скок, і був уже далеко від Санпера.

¹⁾ Колись капралями звалися вибрані начальники громад, які боролися проти своїх феодалських панів. Тепер се імя дають часом людям, що через свій маєток, чи то звязки, чи клієнтелю користаються великими впливами в кантоні або несуть там урядові функції.

²⁾ Тут се слово ужите як синонім проскрібованого.

³⁾ Відділ, що разом із жандармерією стоїть на услугах поліції.

⁴⁾ Вольтижери мали брунатний однострій з жовтими ковчирами.

⁵⁾ Шкіряна опаска, що уживається як набійниця і як торба.

— Ти не син Матеа Фальконе! Чи ж даш мене арештувати перед самісінькою своєю хатою?

Дитина здається була зворушена:

— Що ти мені даси, як я тебе сховаю? — спитав він наближаючись.

Бандит полапав у шкіряній торбині коло пояса та витягнув із неї монету в п'ять франків, призначену певно на закупно пороку. Фортунато усміхнувся, побачивши срібло; він схопив монету і сказав Джанетови:

— Не бійсь нічого.

Зараз таки він зробив велику діру в купі сіна, що лежала коло хати. Джането скулився там, а дитина прикрила його так, щоби лишити йому трохи повітря, але щоб се не викликало підозріння, що в сіні ховається людина. Хлопчина здобувся навіть на смілий помисл, повний наївної фінезії дикуну. Він узяв на руки кітку з малими і посадив її зверху на купі сіна, аби виглядало, що ніхто сеї купи не рушав. Тоді, побачивши сліди крові на стежці коло хати, притрусив їх пилом. Коли все було готове, хлопець знов простягнувся на сонці з найспокійнішою міною в світі.

Кілька хвилин потім шість людей в брунатних одностроях із жовтими ковнірами, під проводом старшого, були перед хатою Матеа Фальконе. Старший був далекий кривний Матеа (знана річ, що на Корсиці степені посвоячення числяться даліше, як де інде). Він називався Тіодоро Гамба. Був се дуже моторний хлоп, пострах бандитів, з яких він уже не одного дістав у свої руки.

— Добрий день, небоже, відізвався він до Фортуната; який вже бо ти великий виріс! Чи не переходив сюди тепер один чоловік?

— О, я ще не такий великий, як ви, — відказав хлопець із дурноватою міною.

— Ще підростеш. Але чи ти не бачив чоловіка, який щойно перейшов сюди?

— Чи я не бачив чоловіка, який перейшов сюди?

— Так, чоловіка в шпичастій шапці з чорного оксаміту, в камізельці гаптованій на червоне й жовте?

— Чоловіка в шпичастій шапці, в камізельці гаптованій на червоне й жовте?

— Так, відповідай зараз і не повторюй моїх питань.

— Сьогодні вранці проїздив повз нашу хату пан отець на своїм Перо. Спитався, як мається тато. А я відповів...

— А, чортеня! Ти собі жартуєш! Зараз мені скажи, куди пішов Джането, бо се його ми шукаємо; я певний, що він пішов сею стежкою.

— Хто знає?

— Хто знає? Я знаю, що ти його бачив.

— Чи ви бачите прохожих, як спите?

— Ти не спав, горлорізе; тебе збудили стріли.

— О гадаєте, що ваші рушніці роблять стільки галасу? Карабін мого тата гучнійший.

— Бодай тебе чорти взяли, проклятий паливодо! Я певний того, що ти бачив Джанета. Може ти його навіть сховав. Хлопці, до хати і подивіться, чи нема його там. Він машерував одною ногою; адже він не такий дурний, щоб ось так кульгикаючи драпатися аж до гушавини. Тай сліди крові зараз тут кінчаться.

— А що скаже тато, — спитався глумливо Фортунато, — що скаже він, як довідається, що хтось лазив до його хати, коли його не було дома?

— Ти горлорізе! — крикнув старший, схопивши його за ухо — чи не розумієш, що треба мені лиш захотіти, щоб ти заспівав іншої? Вже ти мені заговориш, як виблю тебе шаблюкою, немов кием.

Але Фортунато глузував собі далі.

— Мій батько є Матео Фальконе! — повторив він урочисто.

— Чи ти знаєш, злудюго, що можу тебе запроторити до Корте або до Бастії? Ще спатимеш мені на солоні в буцегарні з ланцюхами на ногах, щоб потім помандрувати на гільотину, коли не скажеш, де є Джането Санперо.

Хлопець лиш вибух реготом на сю погрозу і повторяв:

— Мій тато є Матео Фальконе.

— Пане старший, — промовив стиха один із вольтижерів, — не зачіпаймося з Матеом.

Гамба здається зовсім був збитий з пантелику. Він балакав притишеним голосом із жовнірами, що перешукали вже цілу хату. Се не тревало довго, бо хата корсиканця се лише одна чотирикутна кімната. Умебльованне складається зі стола, лавок, скринь і приладів до ловів або до їди. Тимчасом малий Фортунато гладив свою кітку та здавалося кпив собі з клопотів вольтижерів і старшого.

Один із жовнів підійшов до купи соломи. Він побачив кітку і недбало штрикнув багнетом у солому, а далі здвигнув плечима, неначе сам зрозумів, як смішна була його обережність. Ніщо не рушилося; обличчя хлопця не зрадило найменшого зворушення.

Старшого й його жовнів брали вже чорти. Вони поглядали уважно в бік рівнини, немов рішали вернути туди, звідки прийшли, коли їх начальник переконаний, що погрозами не зробить найменшого вражіння на сина Фальконе, постановив збити останнє зусилля; спробувати силу ласки і дарунків.

— Ти здається кутий на всі ноги, небоже! Ти зайдеш далеко. Лише граєш зі мною негідну гру; і колиб я не боявся справити клопоту мому кузинови Матеови — нехай би мене чорти взяли, коли б я не забрав тебе з собою!

— Овва!

— Але коли мій кузин верне, оповім йому все, тоді понюхаєш батога за брехню, аж кров дзюрчатиме.

— Ви так того певні.

— Побачиш... Але стривай... будь чемним хлопцем і я дам тобі щось.

— Я хочу вам щось сказати, дядьку; як що ви ще забаритеся тут, Джането буде вже в гущавині, а одного такого характерника, як ви, не вистане, щоби його там відшукати.

Старший витяг із кишені годинник, що варта був найменше десять екю, і побачивши, як заблищали очи малого Фортуната, коли уздріли цяцьку, промовив звертаючись до нього і тримаючи в руках годинник, завішений на кінці сталевого ланцюжка:

— Ти певно, шельмо, хотів би мати такий годинник на шиї, щоб походити вулицями Порти Веккії, неначе пава; люди тебе питатимуть: „Котра година?“, а ти їм відповідатимеш: „Подивіться на мій годинник“!

— Як я виросту, мій дядько капраль дасть мені годинник.

— Певно, але син твого дядька вже має один... правда, не такий гарний, як сей... А він жеж молодший від тебе.

Хлопець зітхнув.

— Ну, мій небоже, чи хочеш мати сей годинник?

Фортунато, зиркаючи на годинник одним оком, виглядав, як та кітка, якій показують курча. Розуміючи, що з неї глузують, вона не вагається вхопити його в пазурі і відвертає від часу до часу очи, боячись улягти спокусі; але безперестанно облизується з міною, що ніби говорила свому панови: „Які бо в вас

нелюдські жарти"! Тимчасом пан старший здається не на жарт жертвував свій годинник. Одначе Фортунато не простягнув по нього руки, а лише сказав із гіркою усмішкою:

— На що ви з мене глузуєте?

— Бігме, що не глузую! Скажи лиш мені, де Джането і годинник твій.

Недовірлива усмішка витиснулася на обличчі Фортуната; вплявши свої чорні очі в очі старшого, він намагався прочитати в них, чи має няти віри його словам.

— Щоб мені не бачити моїх еполетів, коли не дам тобі годинника під сею умовою! — скрикнув старший. — Мої хлопці свідками; не зможу того випертися.

Говорячи се, він усе ближше й ближше показував годинник так, що тепер він мало що не дотикав блідих лиць хлопця. На обличчю хлопця ясно було видко, як боролися в його душі бажання й пошанівок перед обовязком гостинности. Його обнажені груди сильно хвилювалися; він мало не душився. А годинник колихався, обертаючись ріжними боками; кілька разів він майже чув його на кінчику носа. Нарешті, його права рука простяглася злегка до забавки; він дотикав уже її кінцями пальців; він уже важив його цілого на своїй руці, але старший ще не випускав ланцюжка... Циферблят у годинника був лязуровий... накривка свіжо вичищена... вона блищала як огонь на сонці... Спокуса була за велика.

Фортунато підніс ліву руку і показав великою пучкою через плече на купу сіна, на яку він спирався. Старший зрозумів його в тій хвилині. Він випустив із рук ланцюжок і Фортунато почув себе єдиним власником годинника. Зі зручністю лані скочив він у бік і відбіг на десять кроків від купи сіна, яку вольтижери зараз таки зачали перекидати.

Сіно зачало рухатися і з нього виліз чоловік увесь закривавлений, з ножем у руці; але як тільки він захотів підвестися, остигла рана не дала йому втриматися на ногах. Він упав. Старший кинувся до нього і вирвав йому з рук штилет. В одній секундї, мимо опору, його звязано.

Джането лежачи на землі, скручений як вязанка хворосту, повернувся до Фортуната, що саме надходив:

— С..... син! — кинув він йому голосом, в яким було більше погорди, як люти.

Хлопець шпурнув йому назад монету, що дістав від нього, відчуваючи, що вже не мав права її посідати; але бандит не

звернув на його рух найменшої уваги. Не тратячи зимної крові, він промовив до старшого:

— Мій любий Гамбо, я не можу йти. Мусите нести мене до міста.

— Що йно летів ти швидше як олень, — відказав немилосердний переможець; але не журися; я такий втішений, що тебе маю, що понесу тебе на власній спині хоч би й мильо і не втоплюся. А зрештою мої хлопці зроблять тобі ноші з галузок і з твого плаща; а на Кресполійській фермі дістанемо коний.

— Гаразд, — сказав спійманий. — Накидайте лиш трошки соломи на ноші, щоб було вигідніше.

Поки вольтижери займалися: одні приготуванням ноший з каштанових галузок, інші — огляданням рани Джанета, несподівано на скруті стежки, що провадила до гущавини, з'явився Матео Фальконе і його жінка. Жінка посувалася наперед, тяжко схилившись під вагою величезного мішка з каштанами, тоді як її чоловік вигідно машерував за нею, несучи лише один карабін у руці, а другий на ремінці; мужчині не годилося двигати інший тягар, як свою зброю.

Першою думкою Матеа, коли зобачив жовнірів, була, що прийшли його арештувати. Звідки міг мати подібну думку? Чи мав непорозуміння з законом? Ні, він заживав доброї слави. Се був чоловік, як то кажуть, із доброю фамою; але він був Корсиканець і верховинець, а мало є на світі Корсиканців, які тереблячи добре свою пам'ять, не знайшли б у ній якоїсь провинки, от як стріл із рушниці, удар ножем, і тому подібні дурнички. Сумлінне Матеа було чистіше, як чиє будь інше; бо ось уже десять років, як не міряв до нікого зі своєї рушниці; але все ж він мав розум у голові і тому став у позицію, щоб можна було в разі потреби добре оборонятися.

— Жінко, — звернувся він до Джузеппи, — кинь свій мішок і будь готова.

Та послухала в тій хвилі. Він дав їй рушницю, що тримав на ремінці, і що могла б йому заважати; набив другу, яку мав у руці, і повільним кроком пішов до своєї хати здовж дерев по краях дороги, готовий при найменшій ворожій поставі кинутися за найгустіший кущ, звідки схований міг би відкрити огонь. Його жінка ішла за ним несучи в руці свою запасову рушницю і набійницю. Діло доброї господині, в разі бою, набивати зброю свого чоловіка.

З другої сторони старший був дуже заклопотаний, побачивши Матеа, що наближався розміреним кроком, із карабіном поперед себе, з пальцем на курку.

— А що, думав він, коли Матео є кривим Джанета, або його приятелем; що, коли він схоче його обороняти? Клаки обох його рушниць дійшли б до двох з нас так певно, як лист на пошту. А як би він захотів міряти до мене, не вважаючи на те, що ми свояки!

В'сім заклопотанню рішився він на досить відважний крок; він сам пішов на зустріч Матеови, щоб оповісти йому про справу, звертаючись до нього, як до старого приятеля; але проте ті кілька кроків, що ділили його від Матеа, видалися йому страшно довгими.

— Гей, приятелю, гукнув він, як ся маєш, старий? Се я, Гамба, твій кузин.

Матео, не відзиваючись ані словом, затримався і в міру того, як той балакав, він поволі підіймав дуло свого карабіна так, що воно гляділо вже до неба, коли старший був коло нього.

— Buon giorno, fratello, (добрий день, брате) — промовив старший, простягаючи йому руку. Давно вже я тебе не бачив.

— Добрий день, брате.

— Заглянув до тебе по дорозі, аби побажати тобі і кузині Пепі доброго дня. Сьогодні зробили ми довгу путь, та ми не нарікаємо, хоч трохи й втомилися, бо зробили лепську здобич. Ми злапали Джанета Санпера.

— Слава Богу, — скрикнув Матео. — Минулого тижня вкрав він нам дійну козу.

Сі слова втішили Гамбу.

— Бідолаха, — зауважив Матео, — він певно голодний.

— Харцизяка боронився як лев — тягнув далі старший, трохи вражений. — Він забив одного з моїх вольтижерів і не досить того, ще зломив руку капралу Шардону; але то не велика біда, се був тільки Француз... А тоді він так добре заховався, що й сам чорт його не викрив би. Я б його ні за що не знайшов, як би не мій небіж Фортунато.

— Фортунато! — скрикнув Матео.

— Фортунато! — повторила Джузепа.

— Аякже, Джането сховався під сею купою соломи; але мій небіж відкрив мені його фортель. Я повідомлю про се його дядька капраля, щоб той прислав йому за се гарненький дару-

ночок. Та й в рапорті, що пішло до генерального адвоката, буде згадане його ім'я й твоє.

— Трясця вашій мамі! — стиха промовив Матео.

Вони прийшли до того місця, де були жовніри. Джането лежав уже на ношах, готовий до дороги. Коли він побачив Матеа в товаристві Гамби, усміхнувся якоюсь дивною усмішкою; а тоді, повернувшись лицем до дверей хати, він плюнув на її поріг і сказав:

— Хата зрадника!

Тільки людина, що рішилася вмерти, відважилася б кинути се слово в лице Фальконе. Добрий удар ножом, якого не треба було б повторяти, був би запластою за зневагу. Але Матео не зробив ніякого іншого руху рукою, лише підніс її до чола, як роблять люди несподівано чимсь прибиті.

Фортунато, уздрівши тата, зник у хаті. Він зараз з'явився наново зі склянкою молока, яку, спустивши очі до долу, подав Джанетови.

— Геть від мене, — голосно крикнув бандит.

А потім, повернувшись до одного з вольтижерів, він сказав:

— Дай мені напитися, товаришу.

Жовнір дав йому до рук свою фляшку і бандит напився води, що подав йому чоловік, з яким він що йно замінявся стрілами. Потім він попросив, щоб йому звязали руки так, щоб він їх міг схрестити на груди, а не тримати скрученими з заду.

— Люблю, сказав, лежати вигідно.

Жовніри поспішили вволити його волю; тоді старший дав знак вирушати. Попрощався з Матеом, який не відповів йому, і поспішним кроком спустився в долину.

Пройшло яких десять хвилин, заки Матео отворив губу. Хлопець зиркав неспокійним оком то на матір, то на батька, який, спертий на рушницю, розглядав його з виразом скупченої люті.

— Ти добре зачинаєш, — вимовив нарешті Матео спокійним, але для кожного, хто знав його, страшним голосом.

— Тату, — скрикнув хлопець зі сльозами на очах, роблячи крок до нього та бажаючи впасти йому до ніг.

Але Матео крикнув йому:

— Пріч від мене!

І хлопець затримався та хлипаючи, став непорушно кілька кроків від батька.

Надійшла Джузепа. Вона побачила ланцюжок від годинника, якого кінець виставав зі сорочки Фортуната.

— Хто тобі дав сей годинник? — спитала вона суворо.

— Мій дядько старший.

Матео схопив годинник і з силою гримнув ним о каміння, розторощуючи його на тисячу кусників.

— Жінко, — промовив звертаючись до неї, — чи се моя дитина?

Брунатні лица Джузепа зробилися цеглясто червоними.

— Що ти кажеш Матео? Чи розумієш гаразд до кого говориш?

— Добре, отже ся дитина, се перший зрадник у нашій родині.

Квиління й хлипання Фортуната стали ще голосніші. Очи Фальконе, очи рися все ще були впялені в нього. Нарешті він тріснув прикладом рушниці о землю, потім закинув її на плече і пішов до гори стежкою, що провадила до гущавини, крикнувши Фортунатови, щоби йшов за ним. Хлопець послухав.

Джузепа побігла за Матеом і схопила його за руку.

— Се ж твій син, — сказала до нього тремтячим голосом, заглиблюючись своїми чорними очима в очи свого чоловіка, неначе хотіла вчитати, що діялось в його душі.

— Лиши мене, — відказав Матео. — Я його батько.

Джузепа поцілувала сина і плачучи вернула до хати. Там упала на вколішки перед образом пресвятої Діви й горяче молилася. Тимчасом Фальконе пройшов яких двісті кроків стежкою і зупинився не скорше, аж прийшов до маленької яруги, в яку він і спустився. Він спробував землю прикладом рушниці; земля була м'яка й легка до копання. Окруженне видалося йому відповідним до його ціли.

— Фортунато, стань коло сього великого каміня.

Хлопець зробив, що йому казали, потім упав на вколішки.

— Відмовляй молитви!

— Тату, тату, не вбивайте мене!

— Відмовляй свої молитви! — повторив Матео страшним голосом.

Хлопець, загикаючись і хлипаючи, відмовив Отче наш і Вірую. На прикінці кожної молитви батько повторяв твердим голосом: Амінь.

— Чи се всі молитви, які знаєш?

— Тату, я знаю ще Богородицю і літанію, якої навчила мене тітка.

— Се трохи довге, але нічого.

Дитина скінчила літанію придушеним голосом.

— Чи ти вже скінчив?

— Тату, змилосердїться, даруйте мені! Я вблагаю мого дядька капраля, щоб він помилував Джанета!

Він плакав і плакав. Матео набив рушницю і приложивши її до щоки, сказав до нього:

— Нехай тобі Бог простить!

Хлопець зробив розпучливе зусилле, щоби встати й ухопити батька за коліна; але вже не мав часу; Матео дав огня і Фортунато впав неживий на місці.

Не кинувши оком на труп, Матео пішов доріжкою, що вела до його хати, аби знайти рискаля та поховати свого сина. Він зробив ледви кілька кроків, як здибав Джузепу, яка прибігла, ствіжена гуком стрілу.

— Що ти зробив? — крикнула вона.

— Суд.

— Де він?

— В ярузі. Я його зараз поховаю. Він умер по християнськи. Я замовлю службу божу за нього. Треба сказати мому зятеви Тіодорови Бянкі, щоби прийшов жити до нас.

Роман Купчинський.

Спека.

Купається село в розтопленому золоті,
Горять дахи і куриться дорога.
Зітхають дерева: »Колись були ми в холоді!«...
Рухливу тїнь вколисує знемога.

Прищурив очи дуб, схилили чола ясені:

»Прийдіть, прийдіть, прикрийте нас полою!«

... Та хмароньки не йдуть. Лежать собі розтрясені

По синяві із усмішкою злою.

Мовчить, терпить земля, немов Христос катований.

Не вдержала: »Жажду!... Ой вітре любий!...«

А злбний суховій, за бозами захований,

Розправив корч і жаром їй до губи.

Львів, серпень 1922 р.

Герман Зудерман.

ЛИТОВСЬКІ ОПОВІДАННЯ.

1. Подорож до Тільзіта.

Вільвішки лежать над балтійським заливом. Вони розложилися цілком над самим заливом. І коли їдучи човном з моря, хочеш завернути в ріку Парву, то треба їхати так близько коло хат, що дістається охоту кількома цибулями — можна й морквою — вибивати вікна.

Та шкода було би гарних, блискучих вікон. Бо Вільвішки чепурне й багате село. Його мешканці займаються опріч риболовства в заливі та в ріці користним рільним господарством і управляють городовину. А цибуля з Вільвішок славна доботою.

Найзаможніше господарство зі всіх те, що творить там, де вливається ріка Парва в море, немовби острій кут і належить до Анзаса Бальчуса.

Не думайте, що Анзас Бальчус простий рибалка, який при кожній ловлі розбивається за свою частку і вона все йому за мала, що в понеділок вечір продає свої окунці в Гайдекругу низше ціни, а у вівторок пополудни повертає п'яний до дому; Анзас Бальчус уже майже пан, що з Німцями говорить по німецьки, як Німець, що свою склянку грогу солодить, як Німець, і що на процесах у суді так уміє оборонятися, що може не витратити кошти на адвоката.

Він узяв собі за жінку паню, сей Анзас Бальчус. Вона походить із Мінге, дочка багатого Якштата, який має просторі сіножати над заливом. Що Індра Якштат дістанеться йому, не думав ніхто, бо за нею всі розбивалися, а вона переходила попри них бліда і лагідна, якби була донькою сонця.

Але тепер він її має і може гордитися нею. Вона породила йому троє гарних дітей і дбає про господарство так, немовби була в союзі з Ляїмою, ввічливою богинею. Масло купці виривають їй з рук, ще поки вона його зробить, її овочеве вино найславніше далеко і широко, а під образами стоять від торічних різдвяних свят два оксамітні фотелі. Оповідають навіть, що вона хоче малій Ельсці купити фортеп'я, коли та буде мати сім літ.

А всеж таки вона й далі йде своїм шляхом бліда й лагідна, як колись дівчиною, та червоніє, мов грядка гвоздиків, коли заговориш до неї.

Ось яка Індра Бальчус. І колиб я був на місці Анзаса, я рано і в вечір підносив би руки до неба та дякував Богу, що якраз вона моя жінка, а не яка інша.

І так воно було давніше, але відколи Буша почала служити в хаті, багато змінилося. Так дуже змінилося, що сусідки мають що розповідати одна другій, коли з подвіря Бальчуса лунають плач і лайка.

Лається Анзас. Сей голос знає кожний. Але се не Індра плаче; — коли вона плаче, то тільки тихо і в ночі, — а плачуть діти над усім тим лихом, що переносить їх ненька. А нераз чути сміх, недобрий сміх, гострий, мов скло, та глумливий, наче крик півня.

Чорт приніс сю Бушу в хату. Колиб вона не була господарська донька і яко така гордовита й зарозуміла, не могла би була накоїти стільки лиха. Чому вона взагалі йде в найми зі своїми ясними ахатовими очима і тілом наче яблоневиї цвіт? Бог один знає, кільком вона вже голови закрутила! Але вона бере їх і кидає, а як донебудь котрий вже цілком дуріє за нею, то сміється та йде на іншу службу.

Тут у домівстві Бальчуса являється вона природною протилежністю тихої та ласкавої господині. Співає, гримає та гуркає від ранної зорі до темної ночі, працює за троїх та гнівається страшно, коли тільки заговорити, щоби себе пошанувала.

Відколиж господар був у неї в комірці, взагалі не знає жартів. Жаль дивитися, як із дня на день усе більше й більше починає панувати, а він слабкий все робить, що вона хоче.

Звичайно буває так у господарстві, де жінка прийшла без віна, або хора тілом на все дивиться крізь пальці. Але що до Індри, багатого Якштата гарної доньки, яка тільки за велика пані, щоби з такою худобою, як Буша, возитися, так се як світ-світом незрозуміле.

Коли одної днини він знову п'яний бив жінку, прийшла сусідка Ана Дочис до неї тай каже: „Індро, ми всі навкруги не можемо більше дивитися на се все. Ми постановили, щоби я написала твому батькови“.

Індра зблідла ще більше, як була, і промовила: „Не робить цього, бо тоді батько забере мене до себе, а що станеться з дітьми?“

„А ми всеж таки так зробимо“, — сказала Дочиха, — „бо такого поганого злочину не можна терпіти на світі“.

Індра навіть просить іще за своїм чоловіком, кажучи: „Як се все рознесеться і піchnуть усі навкруги говорити, то він певнісінько впаде в нещастя. Оженилися з нею не може задля зради в подружжю. Я мусіла би скаржити о зраду, бо тільки в таким разі діти присудять мені. Вже тепер він запивається щораз частійше. Що потім буде, нехай кожний сам собі розсудить“.

„Чиж воно має так тривати безконечно?“ — питає Дочиха.

„Вона вже втекла з п'ятох місць, де служила, коли їй надокучило“, — каже Індра, — тай з ним не інакше зробить“.

Але Ана Дочис, жаліслива серцем, як усі сусідки, яким завтра може статися таке саме, остерігає її знов і знов.

„Ми вже перепитувалися“, — каже — „се були завжди мочиморди і дурні. Такого, як твій чоловік, вона не попустить“.

Сі слова пригадують Індрі вповні, якого надзвичайного чоловіка вона мала, поки ся Буша не прийшла в хату. Але не плаче і не жалується, бо се не її звичай. Вона відвертає тільки своє змарніле обличчя і каже: „Як Бог захоче“.

Але поки що робиться те, що Дочиха хоче.

Вона йде до дому і говорить свому чоловікови, що лежить і спить на печі: „Дочис“, — каже — „ось твої непромакальні чоботи. Настав вітрила в середущім човні, поїдемо до Мінге“.

„Чого поїдемо до Мінге?“ — питає він обурений: бо хто спить, хоче мати спокій.

Але Дочиха не возиться з ним довго і зіштовхує його на діл, лютуючи, що завтра не було б інакше. Вона натягає йому ще тяжкі чоботи, а пів години пізнійше вже обоє їдуть до Мінге.

На другий день приїздить старий Якштат до Вільвішок. Він не приїхав човном, се виглядало би дуже по дідівськи, він приїхав навкруги сушею, щоби свому зятеви підсмарувати під ніс закриту найтичанку та оббивану сріблом упряж із хомутом, а разом із сим і те, якого роду той дім, з котрого походить його жінка.

Ми всі пригадуємо ще собі старого Якштата. Він добре був знаний, сей малий чоловічок із ногами зігнутими в колесо, з костистим лицем, повним затинок від голення. Коли нарешті вмер, показалося, що такий багатий не був. Але се не належить до справи.

Буша, що всюди має очи, завважила перша, що хтось їде, і вийшла з хати.

Чого він потребує? — питає, заложивши руки на бедра, і блискає гнівно очима.

Він, не лінивий, хапає від візника батіг і як махне! Здовж обличчя і по правій руці тягнеться червоний знак.

А що вона? Вона чіпає старого, стягає з візка і починає обробляти кулаками. Візник скочив із візка, Анзас Бальчус вилетів з хати і аж сим обом удалося вирвати його з рук розюшеної дівки. Бігме, вона була би його може зігнала зі світа.

Хоч сей випадок сам по собі лихий, але в розмові, що слідом по сім зачалася, дав він старому перевагу. Бо так іще Анзас Бальчус не збився з дороги, щоби не знав, яка ганьба впаде на його дім та який поговор рознесеться широко й далеко за такий привіт.

Так він стоїть, як довгий перед старим, із закинутим назад жовтим мов льон волоссе́м над покритим веснянками темним обличчям і не знає, де свої очі подіти.

А сей сопе зі злости і з того, що від шамотання духу не стає.

„Де твоя жінка?“

Звідки має Анзас Бальчус знати, де його жінка? В своїй безпорадності вона часто втікає з хати туди, де безпечна перед лайкою та бійкою.

„Я багатий Якштат!“ — кричить старий. — „І се мені щось такого притрапилося!“

Анзас Вальчус виправдує сей напад, скільки лиш можна. Але що може він сказати?

„Ся бестія, ся повія мусить зараз забратися з хати!“

„Но, но“, — бурмоче Анзас. Колиб так не сталося, то був би певно випняв груди і кричав, що се його господарство, та що тут лиш він приказує, але тепер тільки бурмоче: „Но, но“.

Старий впізнає зараз, що на його вулиці празник і розбирає собі. Мало в литовській мові таких обидливих слів, які не почув би в сю годину Анзас на себе і на свою дівку.

Врешті він уже цілком розмяк, сидить на припічку і плаче.

Індра повертає до дому. Вона забрала двоє старшеньких дітей зі школи, йде через подвіре струнка та висока з малим Вілюсом на руках, немов католицька Мати Божа.

Як побачила батьківський візок, настрашилася; кладе дитину на землю і оглядається, немов не знає, де би притьмом сховатися.

Але старий звиннийший. З хати на подвірє — схопити її — та втягнути до хати, се лиш одна мить!

„Тепер ставай на коліна перед нею“, — кричить до свого зятя, — „і поцілуй рубець її одягу!“

Хоча він уже без волі, але сього робити всеж таки не хоче. Та старий сильно підпомагає і справді, ось він на колінах говорить хлипаючи: „Я знаю, я грішник перед Богом“.

„Вставай, Анзасе“, — говорить вона ласкаво і кладе руку на його голову. — „Коли ти тепер дуже упокоришся, то мені сього не забудеш пізнійше і все начнеться на ново“.

Ох, як добре вона його знала!

Але поки що він на все годиться та обіцяє старому, що Буша з його волі не сміє більше на подвірю показуватися і що він зараз, на місци, розплатиться з нею.

Індра остерігає батька, щоби не був такий строгий. Але він настоює. Ліпше було би, якби був сього не робив.

„Буша! Де Буша?“

Ось вона йде. Завязала лице хустинкою, якби в неї зуби боліли, а на праву руку завинула мокру запаску. Для охолоди.

Стає в дверях і поглядає на всіх троїх цілком приязно.

„Ну щож?“ — каже. — „В мене робота стоїть“.

„Тут у тебе нема вже ніякої роботи“, — каже старий; — „се тобі твій господар зараз пояснить“.

„Отсе, я цікава“, — підсміхається вона впевнено.

Анзас Бальчус не знає, де почати і де скінчити. Але що вона з підв'язаним обличчям якраз не конче гарно виглядає, се йому влегшує справу. Він заїкуючися плете щось про „родинний спокій“ і про „жертви, які треба приносити“ і тим подібне. Не виглядає з гідністю.

Вона сміється голосно і сміється і сміється. „Щож, вони тебе вже обкрутили, ти розмазо?“ — каже. — „А зрештою довідаєшся хутко, де мене шукати“.

З тим відвертається і затріскує двері за собою.

Тепер міг би знов запанувати спокій. З початку так здається. Анзас удає ласкавого до жінки та коли поїде до Гайде-круга з рибою на ярмарок, привозить їй з крамниці Гофмана шовкову сукню. Але він косить очима і як тільки може, то вступається їй з дороги.

Індра пише до дому: „Все знов добре“. Але на папір упали її сльози.

Бо Буша все ще тут. Вона заквартирувалася у Пілкунів, що живуть за каналом, а що се за голота, кождий у Вільвішках знає. Нібито працює на сіножатах, але коли не забіжиш у село, все десь її стрінеш. Вона навіть така зухвала, що дає обоім дітям цукорки, як вертають зі школи.

А куди ходить Анзас, коли стемніє? Ніхто не знає. Йде здовж Парви туди, де так густо ростуть лози, що заходяче сонце не може заглянути в воду. А люди, що сидять перед хатами, шепочуть за його плечима: „Тепер він стрічається з Бушою“.

Сором сказати: він справді з Бушою стрічається.

Там, де заходяче сонце не може в воду заглянути, сидять вони до пізної ночі та кують пляни, як має бути дальше. Але щоб не придумали, то — жінка, Індра, все стоїть на перешкоді.

„Розведися!“

Розведися! Легко сказати. А діти! Єндрик, найстарший, має колись одідичити господарство. А Ельска, що подібна до нього, мов краплина води, незадовго гратиме на фортепяні. Такі діти не відштовхується від себе. Про малого Вілюса вже й не говорити. Опріч сього дав свекор, старий Якштат, другу гіпотеку на землю. Звідки віддати, як він вивість?

Але Індри треба позбутися! Індра мусить уступитися з довоги! Індра, з обличем немов масло. Індра, що слідить за ним. Індра, що день у день бігає від хати до хати і очернює його перед людьми. Пілкуні знають, що нема нічого огидливого, чого вона про нього не розказувала би. Розповідала навіть, що має пропуклину. Звідки би Пілкуні інакше знали? Так ось яка вона недобра, не вважаючи на свій святий вигляд.

Отже Індри треба позбутися. Се порішена справа. Питанне, як.

Він, розуміється, не хоче про се й чути, алеж воно мусить бути.

Деякі жінки вмирають при полозі — майже нічого не треба підпомагати, але на те треба довго чекати і справа непевна.

Отрута? Вийде на денне світло. Так певно, як два й два чотири. А хто се зробив, уже нині знає ціле село. Втопити? Але Індра не їздить по воді. Минулого року ні разу не їздила.

Вона поїде — треба тільки намовити.

Ну, а потім? Чи може добровільно скочить у воду? Та хочби се зробила, хто повірить? Як повернеш без неї, зараз сидиш у слідчій тюрмі.

Отруїти, чи втопити — все одно.

Але Буша мудра голова, Буша знає раду.

Чи він вміє плавати?

Розуміється, що вміє. Та в тяжких чоботях не можна. Пірне на дно, мов „кульші“ — малі каміння при сітях.

Тоді треба з човна босим скочити. Тепер у літі кожний їздить босий у човні.

Він, Анзас, сього ніколи не робив і люди се знають.

Чи Індра вміє плавати?

Як оловяні качечки — так Індра вміє плавати.

„Отже може вдатися“, — каже Буша задумано.

„Що може вдатися?“

Чи він пригадує собі той нещасливий випадок тамтого літа, на вінденбурзькім куті, де два рибалки втопилися?

Як не пригадує. Один з тих, що втопилися, був його свояк.

Чи він знає, як се сталося?

Певно ніхто нічого не знає, але думають, що вони оба були п'яні тай проспали небезпечне місце за морською ліхтарнею, де вітер знімається нераз і де треба дуже уважати, щоби човен не перекинувся, як за високо навантажена баркаса з сіном.

Чи не можна би човен штучно перекинути?!

Так, коли хтось хоче конче втопитися.

А чи не можна би приготувитися до плавання!

До суші ніхто не допливе.

Чи не можна би зробити так, як школярі, що прив'язують собі свинячі міхурі або снопи з очерету, з якими можна годинами триматися на поверхні води!

Можна, розуміється, але се незвичайне і впало би в очи.

Тоді треба би спрятати їх зі світа по вжитку.

„Так, але як?“

Буша буде роздумувати.

Так говорять і нараджуються годинами, ніч у ніч. Буша питає, а він відповідає. А з питань і відповідей печуть вони на повільнім огню сей колач, який зівши, Індра знайде смерть.

Одно остається все ще найтяжше: як її найлегше підмовити, щоби поїхала на прогульку човном. Неодну прогульку треба зробити, якаб щасливо закінчилася, поки можна буде задати удар. Але що за причини придумати, щоб оправдати часті прогульки? Та й рідко коли віє з відповідною силою полудневий, або полуднево-західний вітер, при яким тільки можна вдатно повести справу.

Тому треба знайти щось надзвичайне, причину, яких мало. Причину, яка виключала би всякі приготування і що до якої не можна відмовитися.

До тогож Буша кладе йому все наново на серце, приказує бути приятним до Індри, щоби вона не мала підозріння і щоб сусіди могли також думати, що все знов гаразд.

І він приятний до Індри — такий приятний, яким буває той, що не вміє прикидатися, бо не робив сього ще ніколи в життю. Рубає дрова дрібонько та приносить їх їй, направляє затичку в димарі, цілує рано на „добрийдень“ і в вечір на „добраніч“, спить навіть із нею разом, але не доторкає її.

Індра тиснеться тихо до стіни, коли він о півночі вертає до дому, щоби не вдихати запах тіла дівки, що він приносить зі собою, як і перед тим.

А врешті — Буша так собі бажала — мусить він принести найбільшу жертву і не йти вечером у гущавину лоз. Від тоді зносяться тільки через листоноса. Адреси написав один писарчук з Гайдекруга на запас, якого Анзас переконав, що не вміє писати, а в середині листа були знаки, які лиш вони обоє розуміли.

Так навіть Індра мусить думати, що таємні зносини перервалися. Але всеж таки вона не дає одуритися. Їй не раз здається, немов має дар усе відчути, і часто, коли він не знати як примилується, думає собі: „Гей, як я його на скрізь бачу!“

Одної днини підійшов до неї дуже ласкаво і каже: „Моя голубко, моя ластівко, за тобою лежать лихі дні, я хотів би тобі зробити щось добре, вибери, що хочеш“.

Вона тільки дивиться на нього і вже знає, що він має на думці якусь засідку. Тай каже: „Нічого доброго не потребую. В менеж є діти“.

„Ні, ні“, — каже він, — „мусить так бути. Хочби задля сусідів. Також твому батькови мушу дати доказ, що я змінився. Коли ти нічого не знаєш, подумай; а я також начну сушити собі голову“.

На другий день приходиться знов. Але вона все ще нічого не придумала.

Тоді він каже: „Ну, так тоді я знаю. Ти ще ніколи не бачила залізниці. Поїдемо до Тільзіта, щоб ти вже раз побачила залізницю“.

Вонаж відповідає: „Оповідують люди, що незадовго проведитимуть залізницю до Мемеля, а в Гайдекругу буде тоді

стація. Коли се буде, то я можу колись поїхати на тижневий ярмарок з тобою“.

Але се його не вдоволяє.

„Тільзіт дуже гарне місто“, — каже, — „коли ти не схочеш поїхати туди, то знатиму, що в тебе лиха воля і ти не думаєш про помирненє, коли тимчасом я нічого иншого на думці не маю, як жити тобі до вподоби“.

Тоді вона пригадує собі, що він справді перестав сходитися з дівкою і починає в своїх поглядах вагатися.

І каже: „Ах Анзас, я знаю, що ти нещирий до мене, але буду приневолена тобі покоритися. Опріч сього нās усіх має Бог у своїх руках“.

Анзас має привичку червоніти, як молода дівчина. А що він се знає, то притьмом виходить за двері та соромиться на дворі. Але йому здається, що він мусить задумане зробити та що воріття вже нема. Здається, немов його змії жене розпеченими вилами наперед. І тому ще того самого дня починає наново.

„В Тільзіті є церковна вежа“, — каже, — „яка спочиває на вісьмох кулях і тому Наполеон хотів її забрати до Франції. Та вона була йому за тяжка. Таку дивовижну річ треба побачити“.

Індра тільки всміхається до нього так дивно, але не говорить нічого.

„Опріч сього, — каже він дальше, — співають у пісні:

Тільзіт, мій Тільзіт, яка ти краса,
Такого нема, щоб тебе не любив!
І сонце булоб лиш понура діра,
Як ясністю ти б йому не світив.

Тепер чей знатимеш, що за гарне місто Тільзіт“.

Коли він знов розпалився, Індра ще раз усміхається до нього так, що він паленіє та починає швидко про що инше говорити.

Але на другий день каже так між иншим: „Отже коли поїдемо?“ Так, якби що до сього давно панувала згода.

Вона гадає: „Коли він хоче мене позбутися, то знайде на се тисячу способів. Найліпше буде, коли згоджуся“.

А до нього каже: „Коли захочеш“.

„Отже тоді чим скорше, тим ліпше“, — каже він.

Тому призначається найблизший ранок на виїзд.

І так, як порадила йому Буша, бігає він ціле пополудне від сусіда до сусіда і розповідає: „Ви знаєте, любі сусіди, що я зле

провадився. Але від тепер усе повинно змінитися. На знак переміни поїду з Індірою на прогульку до Тільзіта. Сим хочу наше помирненнє, так сказатиб, відсвяткувати“.

А сусіди навіть щастя бажають йому. Якраз так, як Буша йому пророкувала.

А що тимчасом Індра робить?

Вона складає порядно діточі річи, записує на папір, що в будень, а що в свято мають вбирати та що зробити полотном, яке вона власноручно наткала і як та на що його потяти. Також свою одіж розділяє. Нову шовкову сукню дістане Ана Дочис, а старинні прадідівські перейдуть Ельсці. Потім кладе на верх собі смертну сорочку і все, в що мають її вбрати до домовини. А опісля готова.

На дворі бавляться діти. Вона думає: „Ви, біднятка, будете мати лихі дні, коли тут Буша знову розгосподариться“.

А потім йде до Ани Дочис, недовго по сім, як там був Анзас, і каже: „Кождому може легко щось притрапитися. Я знаю, що я з тої прогульки не повернуся“.

Ана настрашилася дуже і каже: „Чомуж ти не мала би повернутися? До Тільзіта один скок. А зрештою сеж має бути свято помирненнє“.

Індра лиш усміхається і каже: „Побачимо. Тому обіцяй мені, що будеш уважати на діти і напишеш дідови, коли б їм не було добре“.

Ана плаче і обіцяє все зробити, а Індра йде до дому. Вона укладає діти до сну, молиться з ними і підбадьорує себе думкою про Бога...

Ранним ранком, ще заки сонце зійшло, відїздять.

Він, Анзас, убраний по святочному, а вона також причепурилася, бож се має бути свято помирненнє. Вона вбрала червоний жупан у зелені паски, власноручно ткану спідницю, в якій девять років тому їхала з ним до церкви давати на заповіди та ясну дівочу хустину, щоби заслонятися від сонця.

Їсти й пити взяла зі собою і поставила з переду човна.

Він надів дощинки з корків на ноги, а в руках тримає черевики. В останній хвилині приніс ще щось завинене в мішок і кинув перед себе коло керми та дивиться з під лоба на неї, немов очікує, що вона буде щось питатися.

Але вона нічого не питається.

Як він напинає велике вітрило, вона завважує, що в нього трясуться руки. Але удає безжурного і каже: „Вітрець пригожий, можемо бути в полудне в Тільзіті“.

Вона відповідає: „Мені байдуже“.

А він каже: „Якби ми скоро не заїхали, назад треба повільніше“.

Потім накладає мале вітрило, рагін. Так він сидить на пів закритий вітрилами, а вона його майже не може бачити.

Човен мчить стрілою, а кругом у воді граються рибки.

Над цілим заливом розстелилося на захід синьо-сіре покривало, лиш там низом червоніють ранні зорі.

Коли приблизилися до вінденбурзького кута там, де земля острою косою вривається в воду, він спершу розв'язує шнури, щоби вітрило було вільне і перекидає скорим рухом керму у другу сторону, бо тепер поїдеться на схід.

Скільки разів вона їхала до Мінге до батька, все боялася перед сим місцем, бо як лиш яке нещастє сталося, то завжди на сім місци.

І в непевнім страху шукає очима рідне село Мінге, яке видніє виразно в далечині та думає про себе: „Ох батечку, колиб ти знав, в яку тяжку дорогу вибралася твоя Індра!“

Але вона спокійна і уповає на Бога. Лиш на небезпечнім місци стискається їй серце.

А потім пливе човен гладко в сторону лиману, який немов чекає на нього обвинений на право і на ліво зеленими стрічками трав.

І ось лежить перед нею широкий лиман Атмат, широкий немов сама Мемель, хоча лише її віднога, а гарний маленький вітерець робить так, що вода виглядає мов гребінець.

„Крихітку більший вітер був би ліпший“, — каже Анзас на пів до неї звернений“, — бо хоч вода тут не дуже напірає, але всеж човнови тяжко напроти філі плисти“.

А вона думає: „Хочу до Мінге“. Але Мінге давно минули. Бо ось уже Кувертсгоф, самітно між руслами положений хутір, про який розказують, що коли там хтонебудь хоче жити, то мусить собі справити шкіру до плавання, бо інакше не зможе ні вперед, ні назад.

„Алеж і я не можу ні вперед, ні назад“, — думає вона, — „ще мушу тихо сидіти, як він приказує“.

Тепер ріка великим луком звертає на полудне і вітрила кладуться на боки так, що може його цілого бачити. Вона си-

дить на однім кінці човна, а він позаду при кермі. Машта стоїть між ними.

Їй здається, немов він ховається від її погляду. Посувається то на право, то на ліво, але се йому нічого не помагає.

„Бідний ти“, — думає — „не хотілаб я бути на твоїм місці“. І всміхається до нього сумовито, так їй жаль його.

На правім березі лежить тепер Рус, панський хутір, де стільки пють, як нідє на світі. Русівського водного пунчу бояться навіть пани з уряду.

Пливають спершу коло складу дерева Анкера зі сплавнями перед ним, і коло тартака, а потім ще коло одного і ще.

Дзімки, які сплавляють дерево здовж ріки з Росії, сидять у своїх довгих, сивих сорочках на крайчиках тратв-сплавів і мують собі ноги. За ними димлять казани зі сніданком.

„Він певно дасть мені отрути“, — думає. — Але вона міцно держить і не випускає зі своїх рук страву, а що инше не буде їсти.

Тепер слідує острів Бріонішки, де новий тартак. І тут повно тратв-сплавів з деревом, а дзімки, що день і ніч забавляються, уже починають наструювати свої горла.

Одну пісню вона знає:

»Літує ліною, раса расою
О муду а буду льово гулею«.

Вона думає: „Колиб усе було, як давнійше, то ми тепер підтягали би“.

Дзімки махають до них запрошуючо руками, але вони не відповідають. І багато до них по дорозі махало з привітом, але вони не відповідали.

За Русом тягнеться, як ви знаєте, невесела околиця. З ліва торфовища-багна Медзокель, де живуть найбідніші з поміж бідних, з права мочарі Бредзуль, які не багато більше варта. Але за ними лежить на горбках і височинах далекозвісний ліс Ібенгорст, де живуть дикі лосі.

А їй нагадується весняний день, сім літ тому назад. Вона ходила тоді з Ельскою в шестім місяці і в господарстві не могла нічого помагати. Тоді сказав він одного дня до неї: „Поїдемо до Ібенгорста, може побачимо лосів“. Але не взяв так, як нині Вальтелю — середний човен, — бо в бічних річках ним не проїдеш, але ручний човен з веслами. В нім вони їхали, притулені близько одно до другого, крізь множество каналів, крізь шувар і очерет годинами. А вона положила голову на його колінах

і казала раз по разу: „Ах, на що нам потрібні лосі, коли й без того дуже гарно“. А вкінці всеж таки побачили одного. Се був сильний лось із рогами, немов два крила вітраків. Стояв у шуварі, жував щось і дивився на них. Анзас сказав: „Він здається не дуже дикий, я підіду до нього ближше. Але Ельска в її лоні не хотіла і заворушилася. А коли вона йому се розказала, то не знав, якби скорше вернути.

Згадується їй ся весняна днина і при сих споминах жаль і біль стискає серце так, що кладе голову в руки і плачучи стогне: „Ох Боже, Боже, мій Боже!“

Тоді бачить, що він прив'язує керму і попри машту йде до неї.

„Чого ти скаржишся?“ — питає.

Вона підносить очи до нього і каже: „Ах Анзас, Анзас, хибаж, ти не знаєш ліпше ніж я, чого я плачу?“

Тоді він повертається та йде мовчки на своє місце.

(Кінець буде).

II. Карманський.

За шімароном.*)

(З циклю: Під сонцем Бразилії).

Сидять при ватрі. Ліс дримає;
На облаках банує крук.
Господар воду наливає
І «куя» ходить з рук до рук.

Накриті тордами «кароси»**)
Стоять мов гробниці німі.
Імла спускається на «роси»***)
І тужать стовбурі в пітьмі.

Кружляє кую з «шімароном»,
Горять облича при вогні.
По лісі ходить тиша з дзвоном,
А ліс куняє в полусні.

Сидять, викликають з могили
Поховані за морем дні
І згадують юнацькі сили,
На панськiм згублені дані.

— Гей, де та молодість весела,
Яка цвила як маків цвіт!
І чи найшлиб ми наші села,
Що сняться нам десятки літ?

— Несеться наша туга морем
І не вертається до нас.
Чи там на смерть спяніли горем
І весь огонь в серцях погас?

— Чи всі вже вимерли? Чи може
Виострюють нові шаблі?...
Допоможи їм, правий Боже,
Зажити на вільній землі! —

Кружляє кую з шімароном,
Горять облича при вогні.
По лісі ходить тиша з дзвоном,
А ліс куняє в полусні.

В дорозі до Арасеми, 5. V. 1922.

*) Гіркий чай з ерви матте, який пють з „куї“, зробленої з тикви.
) Великий віз. *) Зруб ліса, випалений огнем.

Др. Остап Грицай.

Ольга Кобилянська.

Літературно-критичний нарис.¹⁾

До відемних прикмет українського письменства протягом його розвою в XIX ст., належить довго, — подекуди ще й нині — недостача репрезентативних подоб жінки. Важкі історичні обставини нищили в нас цілими віками можливість ширшого товариського життя, сю першу передумовину висшої жіночої культури. Український степ у часах татарського й турецького лихоліття, козацьке шатро, запорозький табір — те все були життєві середовища, пригожі в першу чергу для розвою чоловічої, лицарської духовости. Постійна небезпека ворожих нападів мусіла відемно зазначуватися на всім родиннім і суспільнім життю історичної України, а з тим і на рівні суспільного становища жінки. Коли великі новітні революції в Європі — передовсім французька — виявляють цілий ряд дуже визначних жіночих духовостей, то епоха українських революційних рухів, починаючи від р. 1648, в літературі не надто богата такими своєрідними жіночими індивідуальностями. Тут і там зарисовується на тлі Козаччини жіноча постать гострійше, але більш у відемнім ніж додатнім розумінню (жінка Дорошенка, Мотря Кочубеївна, Настя Скоропадська). Аристократичний індивідуалізм, знаменний для української вдачі вже в перших починах історичного життя, зазначається з кождочасним, хоч і не тривким налагодженням суспільних обставин, гострим відокремленням суспільних шарів. Колишня українська гетьманова або гетьманівна, жінка або донька полковника, сотникова або сотниківна була в очах юнака з низших суспільних кругів так само як деінде майже недоступним ідеалом (подібно як ще сьогодні деяка українська дівчина з т. зв. „доброго дому“ для „простого“ мужицького або маломіщанського нащадка). А се обмежувало в нас жіночу творчість та її вплив на тісні родинні або товариські кружки при таких обставинах у більшій мірі як деінде. Обмежувало в письменників знання національної жіночої духовости до знання типів з найблизшого окруження. Та причинялося тим самим до тої недостачі репрезентативних подоб українського жіноцтва в письменстві, яка вже доволі виразно виступав в оповіданнях Г. Квітки-Основ'яненка.

Жіночі подоби автора „Марусі“ та „Сердешної Оксани“ зазначаються двома прикметами, знаменними взагалі для пись-

¹⁾ Важнійша література: *Осин Маковей*: О. К. (Літ. Наук. Вістн., 1898). — *Леси Українка*: Писателі-Русини Буковини. („Буковина“, 1899). — *М. Євшан*: Під прапором мистецтва. Кн. 1. Київ, 1910. — *Христя Алчевська*: Майстри слова. („Укр. Хата“, 1910). — *М. Сріблянський*: Боротьба за індивідуальність. („Укр. Хата“, 1912). — *Б. Ленкий*: О. К. (Америк. „Свобода“, 1922).

менств із невиробленим жіночим типом: силуваним ідеалізмом та звуженням на тісний круг невеличкого життя. Те останнє, правда, завинене ще й історичними обставинами остільки, що боротьба за національне визволення і національну самосвідомість ведеться в нас цілий ХІХ вік, і ведеться ще й нині. Устрій нашого громадянського життя не має ще до нині тривалих державних форм на широкій, всенародній основі. Національна самосвідомість поодиноких суспільних шарів усе ще залежна від принагідних культурних і політичних впливів. Тимто український письменник був подекуди примушений відтворювати життя, а з тим і жіночі подоби, в сих, сказатиб, мало репрезентативних межах, які є найважнішою ознакою всяких побутових картин. Але саме се обмеження наших письменників, з окремаж оповідачів, на відтворювання життя в нешироких межах побуту — стало жерелом того силуваного, у своїх останніх послідовностях безпросвітного ідеалізму (ідеалізовання людини), який є темним боком усякого провінціалізму. Усякого розмальовування життя на овиді глухих кутів без тіснішої злуки з цілокругом існування та історичними традиціями народу.

Крізь мрачний серпанок такого нетворчого, пів-романтичного, пів-побутового ідеалізму дивився на українську жінку її перший новітній уподобник Квітка. І тому момент репрезентативності в тих його Марусях і Оксанах, значить ступень правдивості всенародньої жіночої духовності — дуже незначний. Квітці й на думку не прийшло дошукуватися в характерах своїх героїнь несвідомої злуки з характерами великих жінок у нашій минувшості. Розважити н. пр. те, що в народа, який видав Ольгу й Рогніду, Данилову матір, Ярославну й Настасю Чагрову, Раїну Могилянку й Гальшку Острожську, Роксолану й Марусю Богуславку, — ледви чи знайдеться стільки слезаво кволих, серафічно завмираючих Марусь та Оксан, щоб поза ними не добачувати інших, багато красших, бо сильніших і здоровіших душ. Недостача глибшої злуки з минувістю, той рішучо найтрагічніший наслідок яскравої неорганічності в історичнім і культурно-творчим розвою України, зазначається так у творах нашого письменницького відродження вперве. Заставляє наших письменників черпати з мутного жерела московсько-карамзинської романтики, а не з касталійського жерела всенароднього духа. Що з того, що найбільший поет України прославляв Основяненка у відомій поемі, як народнього співака з „добрим голосом“, від якого можна було надіятися розбудження історичної свідомості в народі? Шевченко з таким самим ентузіазмом говорив і про Марка Вовчка. Казав, що Жорж Занд не варта в порівнянню з ним і за куховарку, хоч Марковичка як оповідачка так само обмежена вузкими рамами побутовщини, так само мало репрезентативна уподобниця жінки, як і Основяненко. Жінка як любляча мати, сестра або любка, все ідилічно добра, ввангельсько тер-

пелива, мучениця і страдниця життя — се жіночий тип, який від Основяненка та Марковички, особливо ж на тлі змагань до визволення з кріпацтва, стає чомусь, так сказати, пів-урядовим, жіночим шабльоном в українськiм оповiданнi.

На загал переважає той традиційний тип і в Шевченка. Але з тою різницею, що великий уподобник „Наймички“ вмiє його правильно піднести до вершин трагізму. А тут і там дає проби цілком иншої, повно-життєвої та гостро самостійної духовости (Катерина в малій поемі „Ой крикнули сiрi гуси“, — генеральша в поемі „Петрусь“ — або Жидівка „У Вильні, городі преславнiм“). Однак тип життєвої мучениці, все-жертвуючої жінки-матери та жінки-любки став усе таки найміродатнішою подобою між жіночими постатями Шевченка і лишився ним для цілого ряду наших оповiдачiв майже до нині. Тільки справді великі таланти між нашими старшими оповiдачами — як ось Іван Нечуй Левицький або Свидницький або Мирний — сотворили або принайменше пробували сотворити більш оригінальні жіночі типи на підставі гостро зазначеної психологічної окремішности. Сюди належать також попри всю свою ідеалістичну закрутку і краспі жіночі подоби в гуцульських оповiданнях О. Федьковича. Але щойно на вершинах нашої останньої, найновiйшої письменницької доби став повне визволення найглибшої духовости української жінки зі шаблонів романтизму та побутової ідиліки щораз свідомiйшим завданням артистичної творчости. Правда — чоловічі подоби виявляють iще й тепер рішучу перевагу над жіночими. Багато енергійнішу певність та вірність психологічного малюнку, а з тим і висшій ступінь життєвої репрезентативности. Але жінка-страдниця, безвольна жертва сліпих материнських та любовних інстинктів, переходить в українськiм оповiданнi найновiйшої доби велику еволюцію в напрямі висшої життєвої та духової самостійности, відповідно до світогляду новітнього людства. Тиха, терпелива українська страдниця, ся вроджена жертва деспотичних батьків, чоловіків та власних дітей, почуває в собі гноблену віками достоїнність людини і стає згодом до боротьби за права отсеї людини.

І ся не-страдниця, не-кріпачка, не-наймичка суспільности — се той новий тип української жінки, що його спершу несміло, а далі цілою енергією намагається ввести в українське письменство — Ольга Кобилянська.

Етичний бік цього головного питання є для буковинської письменниці майже скрізь важніший ніж чисто артистичний. Кобилянська виходить з ідеї, а не з безпосереднього артистичного пережиття. Світогляд, на овиді якого вона малює героїв своїх оповiдань — се в неї з правила осередна і найважніша частина твору. Геройка її роману „Царівна“ іноді цілими сторінками говорить про те, що властивої події нема в її життi ніякої. Що ніщо в ньому не „починається“ і ніщо не „кінчиться“, по правилам пересічних романів, — додаймо. Словом, ціле оповiданнє — се тільки один великий ряд відгуків духо-

вого життя панни Верковичівної. „Моя історія се не те, що я пережила, лиш те, що я передумала головою і серцем“. Значить — Кобилянська достроює життєву дійсність скрізь до свого світогляду, а не навпаки. Дієві особи як люде, як репрезентанти такої, а не іншої духовости для неї є подекуди байдужні. Справді важне тільки те, що є ідейним боком придуманої цілоти оповідання. Тому ступень репрезентативности осіб оповідання побіч головної героїнки в перших оповіданнях Кобилянської („Людина“, „Царівна“) — дуже малий. Раз тому, що їх Кобилянська добирає собі доволі свобідно, мов найконечніше окруженне для героїнки. В оповіданню „Людина“ — не представляє родина лісового радника Епамінонда са Лявфлера надто багато інтересу для українського читача нашої доби, особливо на тлі такої неясно зазначеної видівні подій, як тут. Кобилянська залюбки зазначає місцевість в данім оповіданню криптонімово, буквами К., Ч., В. чи Д. Залюбки тільки натякає на народність населення, а се в дечому обнижує і внутрішню вагу й артистичну урвень сценерії як такої. Бо природне тло життєвого середовища зводиться таким чином по части до шаблонів, по части до загальників (сад — ліс — гори). А далі через те, що поки що Кобилянська любить ставляти представницю свого світогляду, свої визвольно-жіночої ідеї падто однобічно в додатнім, а її дієвих противників так само однобічно у відємнім світлі. Проти Наталки Верковичівної нпр. являється рідна її вуйна, Орядив і Румунка — середовищем некультурности, дрібничковости, недосконалости, словом — провінціальної безпросвітности, підчас коли дієвий круг Наталка — Марко — Оксана, се наче забороло ідеалізму й духової виспости. Про те, чому саме якийсь Хорват репрезентує ідеального чоловіка в сім оповіданню, а не Українець, не хочу спорити з авторкою. Але навіть, колиб наша письменниця дим пані Марко була назвала не хорватським, тільки українським, то я думаю, що ступень репрезентативности тих осіб з чисто артистичного боку був би лишився такий, який є тепер. Для Кобилянської міродатною засадою при розмальовуванні людських характерів є в перших, — а подекуди і в дальших — оповіданнях у першу чергу етично-філософічна ідея і поетична мрія, а тільки попри те, як свого рода другорядний чинник — засада чисто артистичного, чисто предметового, чисто річевого уподоблювання. Тому її твори з першого періоду письменницької творчости мають за собою тільки до певної міри велич і потрясаючу послідовність життєвої правди.

Коліб ось Кобилянська з цілою послідовністю вже в першім оповіданню („Людина“) була перевела психольогію справді виспої жіночої духовости, справді живучий характер того жіночого Спартака, який з божеською лютю в душі намагається розірвати окови суспільно-товариських умовностей, то Олена рятувалаб горде право свої душі без огляду на інтереси родини та без огляду на безхарактерну раду старої учительки музики.

Олена одначе виходить всеж таки заміж, робить те, що „випадає“, як сказалаб Жорж Занд. О. Маковей намагається, правда, зрозуміти такий, сказати, кріпацький обяв у духовости Олени, говорячи: „...Читаць уже доспіває собі сам усі причини такого поступку Олени: цілі століття життя, все вихованне жінок, ціла суспільність винна тому, що бувають такі поступки, що падуть такі характери, зломані тягарем життя, засуджені на ласку і неласку мужчин, а самі без способу до життя в руках...“ Але наш письменник не уважав на те, що таке оправданне зводить рівень першої героїнки Кобилянської до рівня духовости закріпощених Оксан та тих усіх тихих і лагідних страдниць, яких у нашім письменстві перед Кобилянською цілий ряд. Значить — момент новітньої жіночої духовости зазначає тут Кобилянська тільки негатиивно, як задушевне бажанне обновлення таких невідрадних обставин та жіночих характерів. І саме ся блідість ідейного боку в першім оповіданню буковинської письменниці (мимо всеї етичної тенденції авторки) поясняє надмірну перевагу ідейного боку над чисто артистичним у всіх дальших оповіданнях Кобилянської, з виїмком одної „Землі“. Вже „Царівна“ — се тільки до половини оповідання, дійсність, артистичне уподоблення. До половини се записник модерної мрійниці-самотниці. Ідеї поетичної душі, болюча сповідь людини, яка почуватється страшно чужою в оточуючій її світі, скипає гнівом проти нього і хоче силою величавої ідеї почуватися його побідницею. Щойно з „Царівною“ озивається в Кобилянській той крик нової жіночої душі за визволенням з оков буденщини, який не вмовкає в нашій письменниці й до нині та попри всі трудности чисто артистичного уподоблення відбивається щораз сильнішим відгуком у найширших колах нашого громадянства.

Творчий крик душі, що бореться за красшу самосвідомість.

Висша самосвідомість людини, але тільки як творчої одиниці — се може найправдивіше означенне сього ідейного овиду, на яким наша письменниця уподоблює усі свої великі оповідання про новітню українську жінку, починаючи від повісти про Наталку Верковичівну, кінчаючи на предивній прозовій пісні про Ніобу та Аглію-Феліцітас („За ситуаціями“). Кобилянська тому з деяким правом застерігається тут і там проти сього, мовби її проблемом була просто — емансіпація жінки. Ні. З коротко стриженими товаришками, з натхненими провідницями полового рівноуправнення, каварняного зрівнання жінок і чоловіків, з цілою тою моралю жіночих Санінів, що такими отруйними хвилями перепоїла духовість перед- і повсюдної Європи, — творчість Кобилянської має дуже мало спільного. Там, де вона свідомо виступає в обороні суверенних прав жінки в області любовного життя („Природа“, „Некультурна“, „Valse melancholique“), там програмова ідея її світогляду зазначається надто виразно. Читаць мимо усеї принадности оповідання як такого почував на кождім кроці, що сотворені тут письменницею подоби —

се не представниці великих життєвих дійсностей, тільки речниці таких а таких поглядів авторки.

Все те, що в безпосереднім висловом душі, жагучою стихію, кипучим, сліпим почуванням — не в властивою областю таланту Кобилянської. Тут усі її малюнки, — починаючи від любовних сцен з Орядином, — мають у собі щось придумане. Щось мов розумний, практичний приклад на дану теорему авторки. Кобилянська як письменниця — підчеркнім се ще раз — підходить до життя майже скрізь зі становища вимріяного світогляду. Ніколи навпаки. Тому вона з таким замилюванням висловлює при кожній нагоді високі думки про світ і життя. Про висшу людину і про красний світ. Їй не легко дошукуватися живучої величі і краси саме в невмолимій дійсності. З огляду на те треба дуже сильно підчеркнути сю обставину, що Кобилянська по матері з німецького роду такого визначного поетаромантика як З. Ф. Вернер (1768—1823).¹⁾ Тут може одно з найперших жерел її тужливого, трагічного ідеалізму. Тої неможности погодитися з життям. Тої болючої туги за мрійливою, недійсною все-красою, все-творчістю, все-пожертвою, яка просто примушує людину кривавитися в студених скрутах дійсности.

„В мене нема змислу для дійсности“ — каже раз Наталка. — а на иншій місці питається: „Чи се ознака великої душевної немочі, що моя душа хилиться так до смутку, мов той цвіт лелії до долу?“ Вона жалується на те, що „сумління в неї ніжне мов павутинка“, що „вона характер трагічний з артистичними зарисами“. Се все пригадує відгуки того мрійливого ідеалізму ще з XVIII ст., з окремаж німецького, який устами свого найгеніяльнішого представника, Фрідріха Шіллера проголосив колись одиноко досконалим і гарним світом — світ артистичної краси й етичної досконалости. Протиставив життєвій дійсности свого рода — естетичний засвіт і витворив тим чином у поетичній творчости Європи сю трагічну духову течію („Das Ideal und das Leben“), яка на довго перед Байроном стала першою основою письменницького песимізму, поетичного відчуження від життя і людей.²⁾ Тому такі надмірно ідеальні духовістю і надмірно балакучі всі головні герої Шіллера, починаючи від Карла Мора, кінчаючи на Дмитрови Самозванцеві. Тому

¹⁾ У своїй романтичній мрійливости доходив Вернер з правила до тих останніх меж, де починається хороблива візійність. Тут жерело його т. зв. „Schicksalsdrama“. Диви про те мій твір: „Trauerspiele T. Z. W. S.“ Докт. дисерт. Відень, 1910. — Важне в злучі з сим те, що пише Кобилянська про освіту своєї героїки в романі „За ситуаціями“: „Що до літератури, то її займали переважно німецькі твори, бо на німецькій мові виховувалася переважно“.

²⁾ Сей Шіллеровий ідеалізм з його відчуженням від справжньої дійсности та тим виниженим естетизмом, який у його наслідувачів перейшов у доволі безхарактерну реторику — се перша причина початкових невзгод між Шіллером і Гете. Сей останній, поет живучого, грішно-гарного життя в найкраснім розумінню сього слова, бачив у Шіллері спершу тільки жалобливого ідеаліста і не любив його. „Ach, diese naseweisen Schulmeister des Lebens, das sie nicht erfassen können“ — любив Гете ляяти на адресу ідеалістичних десператів.

такий трагічно гарний і трагічно нездійснимий ідеалістичний засвіт Заратустри-Ніцшого, сього останнього великого ідеаліста нашої доби. І тому стільки наболіло ідеалізму, стільки жаждучого крику за свідомістю красшого життя, красшої дійсності в українській прихильниці Заратустри — Кобилянської. Тут вона в найдальшій відсталі від сліпо-інстинктивного животіння „некультурної“. Тут вона цілком речниця „освітної мрії“, сказав би Ніцше, речниця культурної самосвідомості і творчої туги, і тому саме тут промовляє до нас нова українська жінка, не-Маруся і не-Оксана — з найбільшою безпосередністю:

„...Ах, ми така низько думаюча маса, що не вміє одушевлятися! Сотворити таке щось, що поривало би! Ся маса з самого видіння і невідільної податливості запала у видіння! Чому в нас так мало гордості і відпорної сили, так мало нахилу до величі, так мало поривів до могутості? ...Ах, ми — ні! Ми не горді, ми наймити з природи і вміємо лиш жалітися! Ненавиджу тих, що лиш проливають сльози...“

Невибагливому інстинктовому животінню колишньої жінки-невольниці в наших побутових оповіданнях протиставляє так Кобилянська силою величі свої жінчо-визвольної ідеї — володарський жіночий тип. Володарський своєю ідейною висшістю над оточенням. Самосвідомістю творчої, оживотворюючої сили. Володарський великим хотінням у напрямі визволення з омертвлюючої вузкості життя у глухих кутах А., В., Ч., К. „...Дитиною я бажала — читаємо на іншому місці — летіти через море в полудневі краї, красу яких уявляла собі моя фантазія в тисячі барв. А коли виросла, я бажала, щоб ми стали інтелігентним народом, свободним, непоборимим у своїй моральній силі... Розуміється, кожда, а кожда одиниця (думала я собі) мусіла би сталити свої сили, перемагати і себе, щоб розуміти і життя пануюче, і гидилася прикметами невідільничими. Про те мріяла я часто. Се була і в моя хиба...“

Додаймо: хиба усіх ідеалістів. Усіх пророків творчої самосвідомості, від Шіллера, Русса і Шеллі'я¹⁾ починаючи. Одна з постійних хиб у духовості кожного письменства, кожного народу, хотілосяб сказати: в духовості кожної епохи на тлі великих переломів, у хвилі великого дозидання. В письменстві кожного народу, кожної епохи все буде два роди письменників: ті, що уподоблюють життя і людину в голготнім обнаженню невмолимій правди, і ті, що над жорстокими провалами тої правди розстелюють сяючі коври вимріяних світів краси й досконалости. Реалісти й ідеалісти. Скептики і віруючі. Гострозорі дослідники життя і виніжені мрійники. Критики-судді й кохаючі апольгети життя. Кобилянська належить до сих останніх. Сувора правда життя так само не в властивою областю її творчости, як

¹⁾ Головні признаки ідеалістичного світогляду П. Б. Шеллі'я задумую обговорити на сторінках „Л. Н. Вістника“ в окремій статі з приводу столітних роковин його смерті (1822—1922).

і суворість природно-первісного почування. Тому така богата своїми висновками сповідь Кобилянської при нагоді розмальовування першої молодости її Аглія-Феліцітас: „...Питання суспільні, ідейні, національні були для неї мало знаним висловом. Коли і зачувала тут і там щось подібного, воно лишало її студою. Найбільше все таки вона переймалася музикою. Всі партійні, політичні і такі подібні справи були для неї, молодій, так мало цікаві, що вимагати від неї поважно якихсь переконань і засад було просто неможливе. Виростаючи в домі дикої хаотичности, протилежних бігунів, вічних суперечок, торгу, хоріб, акторства й неуцтва, дитинного плачу, сміху, співу, і т. н. — вона була витвором свого середовища. З виїмком послідовного замилювання до музики, акторвання, несвідомого нахилу до ритму і гармонії взагалі, — не приставала зрештою до нічого... Тому так легко воно написати віруючій ідеалістці про людину: „В моїх очах чоловік щось дійсно божеське, хоч він має своє коріння в землі. Він може розвинути в прегарний цвіт, але до того треба волі, треба боротьби, відречення...“

Во істину — які скарби ідеалізму зберегла-ся буковинська поетка у своїх творах!

Передовсім — ідеал духової самостійности одиниці, без огляду на те, чи се жінка, чи чоловік. Бути собі одинокою цілю, стреміти до останніх вершин совершенної особистости — сеж вже майже одинокий ідеал Наталки. „Розцвітуся в моїй праці мов та рожа“ — каже вона раз. А поза тим повторюється він з деякими відмінами в усіх більших оповіданнях Кобилянської. „Сам! Велике, горде слово! Сам! Сам! Сам!“ каже повний радісного натхнення ідеальний Богдан Олесь („Через кладку“). І мов той Чупринковий химерний лицар Сам — люблять герої Кобилянської протиставити деспотизмови оточення свою власну, високосвідому волю до життя. В тім і увесь т. зв. аристократизм Кобилянської. Той момент у її творчости, який на диво став неясною точкою навіть для критиків тої міри, що С. Єфремов. Спричинив багато непорозуміння особливо через те, що зводжено засаду духового аристократизму в Кобилянської з т. зв. володарською етикою (Heggenmoral) у творах Фрідріха Ніцшого. Правда — Кобилянська наводить вислови сього філософа в „Царівній“ трохи за часто, та ще до сього в оригіналі. Вона й сама не перечить, що Ніцше мав на неї значний вплив. Та проте можна сказати, що поняття духового аристократизму в Кобилянської доволі самостійне.

Воно являється в неї послідовним протестом проти того масового зводження духовостей одиниць до одного спільного знаменника, що в такою невідрадною признакою в нашім оповіданню побутового типу.

Очевидно — прихильникам побутово-громадянських культів у роді Єфремова не надто гарно чути гострі слова докору в сторону дряхлих громадянських традицій. А всеж треба сказати, що ради сих наших перестарілих традицій українські

письменники, з окремаж оповідачі, поза побутовим животінням маси не добачували зовсім глибшого духового життя одиниці. Вони не турбувалися нею і тому згодом майже затратили хист розмальовувати духовість великої одиниці. Доказом на се значна більшість наших історичних романів й історичних драм. Всюди там, де треба сотворити переконуючу подобу володарської, справді суверенної духовости — виявляє український оповідач невдатність, блідість або таки дивоглядність психологічного малюнку. Тимто саме з огляду на недостачу репрезентативних подоб висшої духовости в українським оповіданням 80 і 90-их років — навіть і в Франка — означає аристократична духовість героїв Кобилянської з її ненавистю до безпросвітної, безідейної маси всеж таки епохальний момент в історії українського оповідання. Я кажу: всеж таки, бо знаю дуже добре, які визначні недостачі ваяються в Кобилянської тісно з високим ідеалізмом її світогляду. Але як не як — вона красше, як хто небудь перед нею намагається розмальовувати духовість свого часу на невидимім тлі минувшини. Намагається ніби відшукати таємні душевні шляхи між героїчним аристократизмом наших колишніх Рогнід і Ольг, Роксолян і Богуславок з одного й аристократизмом Наталок, Мань та Аглія з другого боку, коли каже:

„Згадуйте предків своїх, щоб історія перед нами не згасла і золотої нитки не згубить...

Молюся за вас“.

Тут і там говорить Кобилянська про родову аристократію, підносить її вагу для суспільности та велике значінне виховання в ідеально-аристократичнім дусі. „Кожний нарід — каже пані Маріян („Через кладку“) гордиться своєю шляхтою, лиш один Українець відокремлюється чи не на силу з того вінка людських окрас. Неначеб се була марнота, мати значних предків і почувати в собі шляхотську кров“. І тому доцільне виховання гарної інтелігенції видається нашій письменниці важнішим, ніж шаблянова праця для мужицтва. Про те каже молодий Нестор Обринський, одна з найкрасших чоловічих індивідуальностей у Кобилянської, такі значучі слова: „В нас кричать все і всюди „працювати для народа“. А виходить, що під тим сі „випрацьовані здобутки“ не для цілої нації, а виключно для мужицтва. Я питаюся: чи нам не спинатися в наших змаганнях понад здобутки для мужицтва? Не відриватися (в тоншім змислі) від нього, становлячи з себе, себто з інтелігентів другу окрему верству, котра вимагає і для себе праці, науки, штуки і інших здобутків культури? Хоч не багато, а ми для того свого народа (мужика) бодаї як не вже щось зробили, то робимо. А для інтелігенції? Для нашої інтелігенції ми ще нічого не зробили. Я мрію про те, щоб у нас було як найбільше глибокої поважної інтелігенції. Інтелігенції національно-культурної... Щож може бути для людини красшим ідеалом, як не людина? Гарна, трудяща, укінчена людина, в тисячах шляхотних видах. А між тим — яке нутро сучасного Українця? Чи взагалі воно

вже відкрито? Українець його не знав... Він не прийшов ще навіть до пізнання своєї власної сили крізь призмат правдивої інтелігенції культури, до пізнання може і великого призначіння свого народу. Взагалі говорячи ми є народ, що себе не віднайшов"...¹⁾

І цілий ряд інших таких висловів про потребу найкрасшого культурного виховання всіх народніх шарів. Словом — все і всюди стрічаємося в Кобилянській з релігією висшої самосвідомости одиниці, хоч трудно не зазначити, що ця релігія майже скрізь поставлена як домагання, як ідеал даного з гори світогляду. Сі всі прегарні і без сумніву високо культурні ідеї нашої письменниці не перепоюють в цілости і без решти життєвого характеру її героїв. Не витворюють всюди переконуючих людських подоб з крові й кісток, не являються стихійним живлом у їх вдачі. Тому ті герої, що їх Кобилянська подумала висшими вдачами, майже всі до себе подібні. Репрезентують в цілости один тип: тип ідеаліста-мрійника або ідеалісткі-мрійниці — на тлі духового аристократизму — з досить остро виступаючим рефлексом читання. Цілий ряд висловів Аглії, Мані Обринської або навіть Нестора Обринського могла б наша письменниця приписати Наталці або Софії або якій небудь іншій з її ідеалістичних жіночих подоб, а вони не псували б надто гармонії даного характеру. Правда — М. Сріблянський слушно підчеркує, що головні героїни Кобилянської (у творах „Царівна“, „Земля“, „В неділю рано зілля копала“, „Через кладку“) виявляють різні ідеали висшої жіночої духовости. Та проте треба зазначити, що за садничих різниць у характері не виявляє ні одна з тих подоб. Навіть Тетяна в оповіданні: „В неділю рано зілля копала“ й Анна в романі „Земля“ — хоч і мужички — се на мою думку кість від кості Наталки Верковичівної. Тетяна такаж аристократка почування в самоті ліса, як Наталка, Софія і Маня в самоті провінції, Анна-ж у самоті рідного поля. Всі вони тільки по довгій боротьбі зі собою віддаються своїм чоловікам і є з ними опісля такі ідеально щасливі, як Наталка або Маня, або такі без краю нещасні, як Тетяна. І належать до сих самотних мрійниць й сі інші героїни Кобилянської („Ніоба“, „За ситуаціями“ —), яких душі здіймаються до вершин самовідречення — во імя самеж тої аристократично-духової волі, що її проголошує як перша героїня „Царівної“. Значить — різні степені й різні відміни одної й тої самої духовости. Засадничо різні від них є тільки дві: захланна мати Олеся і зависна Рахира. Тут Кобилянська має відвагу рисувати чисто людську цілком неідеальну й непоетичну вдачу — і саме тут вдаються їй живучі люди з крові й кості.

Той нахил Кобилянської до розмальовування романтично-ідеальних вдач у широких розмірах на тлі програмово поставле-

¹⁾ Кобилянська тут немов відчула наперед глибокі думки Шпенглера, які він проголосив щойно тепер (диви: „Untergang des Abendlandes“, München, 1922) IV Kap. „Das Problem der Stände“.

ної ідеї — спричинює в неї ще дві прикмети її творчості, про які я вже згадав ранше: перевагу в уподоблюванні головних героїв над побічними особами, і перевагу провідної ідеї над архітектонікою і композицією події. Се прикмети всіх романсієрів, які так виходять зі світогляду як Кобилянська. Письменник-реаліст, значить романсієр, який уподоблює життєву подію виключно зі становища висшої дійсності та її природної етики, виводить на видівню романової події точно означене число осіб та призначає для кожної з них точно обмежений круг діланья. Їх взаїмна спів-гра і проти-гра витворює цілокруг придуманої події, та вказує на важку підготовчу працю оповідача. Тимто письменник-реаліст уподоблює своїх героїв так, що кождий з них є подекуди головним і кождий побічним героєм: психологія кожного і найменшого (епізодового) характеру є для письменника-реаліста предметом найглибшої уваги. Сю методу артистичного реалізму довів до вершин майстерства передовсім Е. Золя. І його то романові архитвори переконують наглядно про те, як величаві уподоблення людських суспільностей в силі сотворити романсієр, якщо погляд його на дійсність є всесторонній, не прислонений сліпучим серпанком розміряного ідеалізму.¹⁾ Степень життєвої репрезентативности в романах Золя і його школи є однаково високий і у виступаючих особах і в цілокрузі подій, в цілості змальованого середовища та у світогляді, який тут все зарисовується щойно при кінці, як остання, безумовно конечна послідовність з таких, не інших подій. Письменник-реаліст не висловлює сього світогляду сам. Не велить своїм героям говорити цілими сторінками про те, яка в них душа та що їх щастєм або страданнем. Скептичний реаліст знає, що в життю взагалі є мало людей, які кермувалисяб послідовно ідеями якогось світогляду. Він знає, що не зі слів треба пізнавати людину, але з її вчинків. І тому він вибирає на представників даного життєвого середовища по змозі — людей чину; характери енергійні, діяльні, життєтворчі в найглибшій розумінню сього слова. Бо тільки такі не-мрійливі, не-рефлексійні характери в силі бути справжніми творцями життєвих дійсностей, а не тільки їх поетичними глядачами.

Кобилянська не виявляє на тій точці впливу французьких реалістів. За теж вона залюбки згадує ніжно-розміряного скандинавця, П. Є. Якобсена, сього чудового поета, для якого дій-

¹⁾ У нас твори Золя і його школи на жаль здебільшого невідомі. Переклад його „La réve“ — („Мрія“), який ще тому пів століття появився в „Бібліотеці найзнаменитших повістей“, — се мабуть до нині одиноке, що зроблено в нас у тім напрямі. *О. Гр.* — (Укр. Видавнича Спілка випустила отсі твори Е. Золя: 1) Жерміналь (1904 р.), 2) Напад на млин (1901 р.), 3) Повінь (1902 р.), 4) Смерть Олівіє Бекайля (1902 р.). Були ще й деякі інші переклади по журналах. До того погляди на сього великого письменника, одного з найбільших у XIX. ст., в декого з нас ще й нині завдяки крайній невіжі такі, що, мовляв, Золя „тільки „фотографує (!) дійсність“, притім „безбожник“, „атеїст“ — „не моральний“, і такі інші сплетні моральної пані Дульської з галицького кута. *Рез.*

сність була прегарною, невмолимою королевою, у ніг якої він мріяв нещасним, на смерть засудженим пазиком. Але той великий лірик, один з найгеніяльнійших у письменстві всього світа — не міг дати Кобилянській надто багато. Він міг тільки так само поглибити ліризм у її духовости, як і Фр. Ніцше, і тому всі головні духові впливи зложились у Кобилянської на те, що її духовість не розвивалася в напрямі всестороннього погляду на життя. Вона вдоволяється здебільшого розмальовуванням духового світа тої своєї героїки, що в заразом речницею її власної душі. Побічні особи для неї в її справді тільки побічними. Як односторонно, блідо і безідейно накреслені в „Царівній“ вуйко Іванович, його жінка, його донька, професор Льорден, Орядин, Мавські, Оксана або Румунка. Сі люди не в силі репрезентувати ніякої дійсности. Як Наталка — се скрізь царівна духа, висша індивідуальність, освічена, „культурна“ та взагалі представниця душевних досконалостей, то тітка Павліна — се з кожного боку вислів провінціального назадництва, лютої нетерпимости, страшної заскорузлости та крайного неосвічення. Але здраматизоване те все не є, — тоді тітка Павліна булаб хоч представницею колишньої некультурности австрійської провінції. Відемні признаки в характері Павліни виходять у Кобилянської трохи не пів-карикатурою. Пригадує вона більше традиційні типи сварливих тіток у старих німецьких фарсах і жартах, ніж справді трагічні типи поневолених жінок провінції. Чи її справді не звернула Кобилянська уваги на те, що й ся тітка Павліна і її донька — се в ґрунті річи такіж самі жертви провінціальної некультурности, що й Наталка? Що ні жінка, ні донька такої духової нулі, такого безхарактерного, бездушного філістра, як той професор і домашній „татусь“ Мілечко, — не можуть бути інакші, бо хто їх має виховувати до красшого і висшого? А зрештою навіть сама „царівна“, сама Наталка не оправдує гаразд своїм останнім і найголовнішим вчинком — своїм одруженням, — сього високого духового престижу, на яким вона ставляється з самого початку. Її ціле поведення проти поганого Орядина, головно при кінці роману — не виявляє повної душевної волі справжньої аристократки духа. А її оконечне одруження з хорватським доктором не відповідає властиво тій висшій духовости, яку має заступати Наталка. У строго льогічним розвою повинна була вона лишитися — самотна. Неприналежна до нікого, тільки до себе і до Бога своєї душі та праці. Таким оконечним ділом булаб Наталка красше переконала читача про аристократизм своєї душі, ніж цілосторінковим наводженням висловів Заратустри.

Така сама нерозмірність звертає увагу читача і в інших оповіданнях Кобилянської, коли протиставити побічних героїв головним, або оконечне закінчення подій поставленій з гори духовости героїв. Тут виявляються і деякі промахи проти архітектоники і композиції. Роман „Через кладку“ — має уподоблювати боротьбу мужицтва з аристократизмом. Але громадянське тло тут

блідо начеркнене. Круг життя вузький, народне середовище яко таке невиразне. Програмово зазначена боротьба між аристократизмом і мужицтвом зводиться до розмальовування романтично-ідеального роману між Богданом і Манею, при чім ідеально характерні Богдан і Маня більше нагадують традиційні закохані пари з німецьких „Unterhaltungsblatt-ів“, ніж суворі українські життєві духовости. І такими більше космополітичними фігурами в герої в роді Ротерів, Маврових, кузинок Дор і інших. Одна мати Богдана — се енергійніше і правдивіше зачеркнений тип. Але в цілості і вона лишається загальним типом неприналежним до ніякого середовища. Так той постійний нахил нашої письменниці до ідеалізації і випровадження як самої події, так і її героїв ген поза межі строгої дійсності, в романтично неозначені середовища зазначається подекуди відємно в чисто артистичних вислідах її творчости. Яку чудову річ булаб створила Кобилянська, колиб її оповідання „В неділю рано зілля копала“ мало справді національний овид, національну живу дійсність, як основу, глибоко обдумані — не тільки відчуті — душі героїв! Тут одначе овид події хитається між цигансько-романтичним і гуцульсько-народнім. Ширші круги народа не заступлені майже ніким (Цигане не репрезентують для українського читача нічого!). Тетяна — се вицвіт трохи не півзасвітової самоти, якій ледви чи відповідає життєва дійсність. А й сама Тетяна подекуди штучна своєю красою і поведінням. Трохи наче віддалена від чудової природности нашої простої української дівчини мабуть тому, що Кобилянська хотілаб зробити з неї доконче демонічний тип у стилю андалюзійської Кармени, не уважаючи на те, що м'ягка, наскрізь лірична, перечулена вдача Тетяни не надається до гордовитого, не чуттєвого, не мрійливого типу. І тому спершу ся горда Тетяна вигукує до Гриця на весь ліс своє химерне „Овва“, а при кінці, зведена ним, попадає в безпомічну розпуку як сотки інших перед нею і топиться театралью як Офелія. Це оповідання доказує наглядніше, як деяке инше з оповідань нашої письменниці, що все те, що в безпосереднім висловом душі, жагучою стихією, кипучим, сліпим почуванням у встві простої людини, нашої письменниці не так легко опанувати артистично, як відгуки власної, високо само-свідомої, творчої душі.

Не так легко, — але великий талант Кобилянської всеж таки зумів опанувати й сі, найтайніші глибини людської душі, коли наша письменниця зосередила свою творчу увагу з усіх сил, з цілою енергією на їх уподобленню. Доказом на се її роман „Земля“. Се одна з найкрасших книг в українським письменстві. Се пропамятний витвір національної епіки в її найкрасшій і найвисшій розумінню. Проба уподоблення простонароднього життя на як найширшій основі, перша велика проба Кобилянської погодити ідеалізм високого світогляду із суворю дійсністю життя в межах чисто артистичного, значить чисто реалістичного уподоблювання. Як чудово підчеркнути се,

що ся героїчна пісня Кобилянської про українське селянство став нам ясною у всіх своїх глибинах саме тоді, коли її порівняти з подібним твором такого романового творця, як Золя („La terre“, 1887)! Французький реаліст розмальовує селянське життя зі становища критичного глядача. Він добачує точно всі признаки селянської духовости, зосереджує їх особливо в бажанню мужика добути землі й господарити на ній, і уподоблює в тім напрямі мужицьку боротьбу за землю з таким трагізмом, що картини Золі як де инде, так і тут — місцями просто страшні. Кобилянська так само гостро, з таким самим зрозумінням для найменших дрібниць у життю і світі мужика, добачує дане мужицьке середовище. Але коли щоденна праця для мужика Золі — се тільки простий, життєвий труд, який йому приносить стільки і стільки гроша, землі й багатства й має його забезпечити перед ненаситним пожаданнем сусіда, то для мужика Кобилянської ся його буденна праця — се творчість. Тому се не побутовщина, не сільська ідилліка, а висша дійсність. Відблиск творчої самосвідомости артистки-аристократки сяє на диво саме тут, на тлі простої, невибагливої духовости земельних чорноробів красше і правдивійше, ніж на овиді духових вершин у „Царівній“. Як мужики їдуть у поле з плугами і як вони тими срібними плугами кохають-вирізблюють святу землю; як вони сіють і як при тім сіє і моляться з ними ціла природа; як при тім сяє небо і радісно співає пташка і як цілий той зелений мужицький світ дише всеплодючою силою і перепоює нею душу людини і звіра, — те все уподоблює Кобилянська з такою первісною, непорочною силою, з такою чудовою, все-матірньою любовю до сотворіння, що не дорівнує тут їй навіть великий уподобник Франції. Коли в Золі ненаситне пожаданне землі кидає темне світло і на родинне життя мужицтва, то Кобилянська саме на ґрунті того несвідомого мужицького ідеалізму, витвореного любовю до рідної землі, творить спершу найкрасші картини родинного життя, змальовує їх усю життєву та суспільно-творчу велич і ставляє тут родинному життю українського мужицтва незабутній пам'ятник. В письменстві усього світа треба шукати таких чудово могутніх, репрезентативних сцен, як початкові сцени між Михайлом і його батьками. Любовні сцени між Михайлом і Анною. Прощання Михайла і його відхід до війська. Відвідини матери в касарні, і мрії Михайла про рідне село й хату. Його любляча пам'ять про вірну домашню худобу. В усіх тих діях перемагає Кобилянська з гідною подиву енергією розливний ліризм у своїй артистичній духовости. Творить певною рукою тривкі реалістичні подоби, надихані теплом життя і тверезим духом висшої дійсности.¹⁾ Веде романові події по лінії

¹⁾ На висшість життєвої дійсности у творах штуки складається plus того ідейного вкладу з боку уподобника, яке дає нам можливість пізнати й розуміти ті душевні глибини, які є жерелом життєвих подій (боротьба людських характерів, рас, інтересів, світоглядів і т. ин.). В життю бачимо здебільшого ряд

несвідомого, передуховленого ідеалізму, але здалека від Прокрустового ложа програмово поставленої ідеї та придуманого з гори світогляду.

Тут у неї говорить життя само. Тут передовсім являються в неї люде, які в силі ще в найдальшій будучности репрезентувати мужицьку життєву творчість українського народа в тісній злуці з психікою його історичної минувшости.

Правда — у другій часті роману виступає хвиля бурливого ліризму з такою силою, що Кобилянська її не опановує в цілости. Протиставленне: Анна, Михайло — Сава, Рахира спричинює, що лінія несвідомого ідеалізму тої мужицької творчости — заломлюється. Хід подій не виявляє з убиттєм Михайла послідовного розвою в напрямі ідеального осередка та вершини роману, тільки ряд щораз новіших і несподіваних епізодів, небезпечних для усього, що становить здобутки першої часті: для ідейної (хоч не шуканої) суцільности, репрезентативности характерів та виспої доцільности цілокруга усього. Сцени материного жалю при убитім Михайлі можна хіба порівнати з розпукою Кримгільди над тілом убитого Зіґфріда. Сцена похорону Михайла і голосіння старих батьків — се зразець того трагічного, висшого ліризму, у яким помимо важкого плачу і кривавих сліз нема ні сліду дешевої плаксивости та дешево зворушливих моментів.

В цілости — твір, який навіть тоді, коли дивитися на нього як на величаве торзо, треба зачислити до найсильніших висловів не тільки української письменницької творчости в ХІХ ст., але й загально-європейської. В порівнанню з „Мужиками“ Реймонта нпр. стоїть „Земля“ висше своїм артистичним і драматичним сконцентрованнем. Великий твір Реймонта тут і там всеж таки нудить. А „Земля“ держить увагу читача в щораз виспім напруженню до самого кінця. (Тим вона пригадує також високоталановитий твір Арне Гарборґа „Мужицькі студенти“, хоч він зовсім иншого характеру).

Значить: і в області монументального уподоблювання дійсностей життя знайшла буковинська письменниця ту дорогу виспої життєвої правди, якою вона дійшла до теперішніх вершків своєї творчости.

Тип аристократки духа, сотворений Кобилянською, лишитья в нашім письменстві репрезентативною подобою української жінки нашої доби навіть попри те, що його психолоґія виведена тут і там надто програмово. І скажемо ще й те, що Кобилянська і своїми прегарними маленькими нарисами й оповіданнями, починаючи від „Рож“ і „Акордів“, — кінчаючи на „Битві“ й „Думі старика“ — розбудила в нас ряд душевних спромог і тонкостей, які такіж цінні, як і сей її найважнійший ідеал виспої твор-

появ, не повязаних зі собою ні доцільністю, ні конечністю. Висша дійсність має порядкувати той хаос буденщини, зясовуючи саме його внутрішню доцільність і конечність.

чої самосвідомости. Кобилянська навчила нас розуміти найтайтніші акорди музики, світла красок, нечутні гармонії Невидимого та розкіш мрії про Красу. Навчила нас вона дослухуватися найтайтніших відрухів людської душі, вона наче сотворила нам засвіт найглибшого артистичного почування, якого чарівні ритми вмів виспівувати незабутній співець Молодої України — Грицько Чупринка. І навчила нас Кобилянська великої любови до рідної хати та її прадідівської обстанови. До дерева і звіра, до листочків і цвітів, до соняшного проміння і до срібної хмарки, до тих самот, де сумно колишуться сосни, і тих, де мерехтять відвічно самотні зорі. Але попри те все саме вона, ся чудово розміряна поетка й аристократка духа вчить нас трохи не кожною сторінкою свого життєвого твору — визвольної праці.

„...Я найщасливіша, коли пишу, коли потону цілою душею в іншій світі... Се багатий, барвний світ, повний якоїсь невисловленої ніжности, здержаної радості, бадьорої, благородної втіхи... Так беріться до чогось, робіть щось, якусь працю, що сталаб світом для інших, а потіхою у вашій життю і зробилаб вас твердим, могучим і гідним поваги народом...“

„...Я хотілаб, щоб Українці стали орлами...“

Все так ідеал творчої праці й самосвідомости став ясною вершиною у творчості Кобилянської. І ся її праця причиниться напевно до піднесення культури української нації. А Буковина найменша з українських земель, може з гордістю сказати, що видала найбільшу з українських письменниць.

М. Курчинська.

MORENDO ВЕЧЕРА.

Тихим вечером, побравши за руки,
йдуть Настрої (сині очі в них),
і шелеще проміж віттям вігер,
і несуться в даль німу хмарки...

Під хрестами тихо сплять герої —
(колискову їм сурчить цвіркун).
Слізми рос за сонцем трави плачуть...
Смерти сном засни, туго моя!..

Ів. Кривецький.

Українська Академія Наук у Києві.

III. Умови.

27 листопада 1918 р. відбулися установчі збори Української Академії Наук у Києві і зараз після того вона почала свою діяльність.

Не треба багато говорити про те, чого потрібно, щоб ота діяльність могла розвиватися нормально. Незаколючений спокій та піклування держави — отсе головні умови, з якими звязане більш чи менш кипуче та енергійне життя такої установи, як Академія Наук. Та умови, серед яких прийшлося працювати Українській Академії Наук, склалися для неї відразу дуже неприхильно. Вже безпосередньо після її уконституування, в грудні 1918 р., почалися на Україні і в самому Києві важні військові та політичні події. Події ці продовжувалися відтак без перерви повні два роки, 1919 та 1920, і кількома наворотами приносили з собою зміни влади на Україні та в самому Києві, обстріл Києва, а навіть — самої Академії... Згадані події вже самі собою були важкою перепоною в нормальнім життю молоді Української Академії Наук. Та ще важшого прийшлося їй зазнати в результаті тих подій. Українська Держава, що покликала її до життя, перестала існувати, а на її місце прийшла ворожа до української культури окупація, що в різних формах удержується на Україні до нині. Ось що читаємо в першій „Звідомленню“ Академії про відношення до неї — Денікінців:

„Сумної пам'яті денікінська окупація, що тяглася 3 $\frac{1}{2}$ місяця (від вересня до грудня 1919 року), аж надто важко відбилася на життю Академії. Українська Академія Наук була для денікінців одною з найненависніших твердинь не-нависної для них української культури. Припинено видачу державної заповомоги для Академії Наук, зачинено її Спільне Зібрання, робились усякі знущання над співробітниками, наукові установи Академії випиралися на вулицю, навіть безневинну вівіску її з написом церковно-слов'янськими буквами здерто з наказу п'яного поліцейського пристава і п'яних офіцерів у 3-й годині вночі (не в день навіть!), і одірваний од спавня двірник Академії мусів вволити волю п'яної офіцерні під дулами приставлених револьверів.

„Не диво, що співробітники Академії почали через денікінців розбігатися, шукати інших посад, тікати з Києва. Коли перед приходом денікінської „добр'армії“ число співробітників

досягало цифри 1.000, то після її одходу виявилось, що ця цифра зменшилася аж у два рази¹⁾

Так поставилися до Української Академії Наук білі московські окупанти-денікінці. А червоні окупанти — більшовики?

Про „прихильність“ більшовиків до української культури свідчить аж надто вимовно передовсім вже один факт: повний розгром більшовицькою владою предтечі Української Академії Наук — Українського Наукового Товариства у Києві. Розгрому dokonano систематично, пляново. Найперш (незабаром по приході більшовиків до Києва) т. зв. поліграфічний відділ замкнув і опечатав друкарню Українського Наукового Товариства, в якій друкувалися його видання та Академії. Деякий час пізніше заграбив папір, який Товариство купило було для своїх видань. Ще пізніше — військова влада зареквірувала будинок Товариства. В кінці літом 1921 р. прийшов із Харкова формальний наказ — зліквідувати зовсім Українське Наукове Товариство, бо в Києві існує вже Українська Академія Наук. І наказ сей негайно виконано, зливаючи Українське Наукове Товариство з Українською Академією Наук...

Та як відносяться більшовицькі окупанти до самої Академії? Аж надто вимовну відповідь на отсе питання подає „підклювання“ більшовицької влади про Академію — передовсім під матеріяльним оглядом. Ось що читаємо про се в „Звідомленню“ за 1921 р.:

„Коли подивимося на матеріяльне становище співробітників Академії та її установ, то не доберемо навіть відповідного слова, щоб схарактеризувати минулий злоповісний рік 1921-й: „надзвичайно важкий“, „катастрофічний“ — се все будуть слабенькі ще терміни. Досі в історії Всеукраїнської Академії Наук за найгіршу добу вважався період денікінської окупації в Києві 1919 року. Денікінці хотіли зачинити зовсім Академію, та й аж чотири місяці жаден із її співробітників не одержував платні. Минулого 1921 року ніхто не думав зачиняти Академії: навпаки, центральна верховна радянська влада України ставилася до Академії аж надто прихильно (!!): вона перейменувала (!) її з Української на Всеукраїнську, вона видавала декрети (!) про найкраще матеріяльне забезпечення для Академії, вона асигнувала для Академії широкі кредити (!). Та в Києві, далеко від харківського адміністративного центра, державна скарбниця хронічно терпіла на брак грошових знаків, і декрети, проголошені з Харкова, фактично не могли здійснитися. Розкладка, що відбувалася в губерніяльному фінансовому відділі кожного разу, як привозилася до Києва нова партія грошей, бувала дуже нещаслива для такої негуберніяльної загально-державної установи, якою являється Академія Наук. На Академію видавалися з київської скарбниці смішно-

¹⁾ Звідомлення про діяльність Української Академії Наук у Києві до 1 січня 1920 року. Ст. 1.

маленькі суми. Через те співробітники Академії не тільки не могли добути свою платню в повному розмірі, ба по prostu не діставали по скількись місяців таки нічого сінько. І от за всеньку другу половину минулого 1921 року з червня до кінця грудня, тобто не чотири вже місяці, як було за часів денікінщини, а цілих шість місяців під ряд ані копійки співробітникам Академії не виплачено, ані ординарним академікам, ані найдрібнішим служникам. Що йно як настав новий 1922 рік, то хоч не всю, а деяку частину платні за ті шість місяців минулого року співробітники Академії таки одержали. Тільки вартість тієї платні стала, можна сказати, вже ніяка, бо ціна радянському карбованцеві різко впала. Як що комусь належалося за липень, нпр. 30.000 карб., то колиб він одержав ті свої 30.000 карб. свовчасно в липні — таки, він міг би собі купувати тоді мало не що дня по фунту хліба, бо хліб коштував у липні так з 1.000 карб. за фунт. А коли співробітникові видано належні йому ті липневі 30.000 карб. вже аж у січні, чи в лютому 1922 року, то він зміг купити собі хліба хіба лиш на одну-одвісіньку днину, бо ціна на фунт хліба тепер (лютий, 1922) не 1000 карб., як було в липні, а 33.000 карб.: місячної платні не стане людині вже більш як на фунт хліба.. Як назвати таке становище матеріальне? „Катастрофічним?“ Ні. Замість того грецького терміну, треба мабуть пошукати чи то знов у грецькій, чи вже в котрійсь иншій мові якогось слова „сильнішого“.

А далі читаємо: „Всіх грошей дістала Академія Наук од влади протягом 1921 року 197,810.442 карб.: з них 140,597.771 карб. — се річна платня штатним співробітникам, а 57,212.871 карб. пішли на так звані операційні витрати, тобто на господарські витрати, на придбання інвентаря, на перевіз пожертвованих книгозбірень та музейних річей, на ремонт будинків, на оплату праці пожегонно і т. и. Та як згадано, сього року Академія не отримала всіх належних їй співробітникам коштів: не доплачено для академічних співробітників місячної платні аж на **1.836.975.403** карб. (!) а з боргів операційно-господарських — 1.435.000 карб. Разом виходить, що за минулий рік Всеукр. Академія Наук лишилася винна 1.838.410.403 карб. Инакше сказати: Академія виплатила своїм співробітникам лиш $\frac{1}{10}$ (!) належної їм платні.

„Як сказано, держава видала за сей 1921 рік на Академію несповна 198.000.000 карб. На передвоєну валюту се вийде не більше **990** карб. (!) (а то й значно менше!). Коли візьмемо на увагу цифру штатних співробітників (404), то вийде, що на одного штатного співробітника Держава торік пересічно видала $990 : 404 =$ менше ніж $2\frac{1}{2}$ карб., а саме **2 карб. 45 коп. за цілий рік, тобто 20 коп. на місяць (!)**. А коли візьмемо на увагу, що число всіх установ Академії Наук, сягає 80-х, то вийде, що на кожную академічну установу казна виплатила торік — пересічно трохи більше ніж 12 карб., або **по одному карбованцю на**

місяць всім співробітникам кожної установи. (!) Сі, аж до смішного низькі цифри державних втрат на Академію Наук — каже в кінці „Звідомлення“ — дуже красномовні. Може ніщо так гарно не свідчить про надзвичайну життєвість Академії, як саме отсей факт, що от, цілий Інститут в ній може дістати на місяць лиш один карбованець, а величезну свою працю веде тай веде, і веде дуже успішно. Можна з певністю сказати, що нема ніякісінької установи на Україні, щоб вона коштувала Радянську Владу так дешево, як Академія Наук, а разом так багачко зробила.¹⁾

Та помилявсяб дуже той, хто гадав би, що „прихильність“ большевицької окупаційної влади до Української Академії Наук на тому кінчиться. Навпаки. „Прихильність“ ся виявляється ще в багатьох інших формах, — на кождім майже кроці. Від неймовірних просто перепон у друкуванні наукових видань аж до настановлення в Академії спеціального большевицького комісара для нагляду за „благонадьюжністю“...

„Давнє Українське Наукове Товариство — читаємо в цитованім висше „Звідомленню“ — мало свою власну друкарню. Здавалось би, що з сього боку Академія багачко виграла насправжки, бо новоприлучена друкарня моглаб нарешті дати спомогу для Академії друкувати свої численні праці, що од них аж ламаються полиці в архіві Академії. Дійсність показала не те. Київський „Поліграф“,²⁾ в особі т. Паргаманіка, чисто все зробив, аби не дозволити Академії надрукувати будь-що. Друкарню б. Наукового Товариства т. Паргаманік держав під печатками (!) і нікого туди не пускав. Одчинити друкарню для академічної роботи він одмовивсь (!), заявляючи, що ніби приміщення тієї друкарні абсолютно негигієнічне. Так-от тая друкарня і зосталася для Академії мертвою. — Вдалася Академія до Харкова, з просьбою, щоб їй дано бувшу Лаврську печатню, добре пристосовану для наукових видань. Учені співробітники Академії Наук сами готові були власноручно і „набирати“ (складати *К.*) і друкувати — аби друкарню їй дано. З Харкова — він до Академії ставився раз-у-раз прихильно (на папері! *К.*) — приходило до Києва скількись наказів, щоб Поліграф тую друкарню таки Академії передав. Та т. Паргаманік абсолютно не хотів виконувати наказів з центра, провадив затяжне обструкційне відписування в сій справі, і Лаврська друкарня так і не перейшла до Академії. Воно, правда, наприкінці 1921 р. т. Паргаманіка, що не самій Академії досолив, ба й усім видавництвам у Києві добре за шкуру сала залляв, нарешті скинуто з посади. Але тимчасом Лаврську друкарню включено в. тз. державний „трест“, і от знов, через нову причину,

¹⁾ Звідомлення з діяльності Української Академії Наук у Києві за 1921 рік (писане на машині). Ст. 1—2 і 69—70.

²⁾ Державна установа, що завідує друкарнями, папером і т. п. І. К.

не стало змоги передати Лаврську печатню до Академії Наук. Звичайно, Академія од тієї справи не одкинеться і не перестане клопотатися перед Харковом про власну друкарню, бо відома-ж річ: котрі наукові праці не бачуть світа своєчасно, вони звичайно тратять більш як половину своєї наукової вартости. Та поки-що, нема в Академії Наук своєї друкарні, а офіційне „Державне Видавництво“ ледви-ледви може видрукувати для Академії якийсь аркуш на місяць“ (!)¹).

Крім наведеного висше неприхильного, а то й ворожого відношення до Академії таких місцевих большевицьких установ, як Губ. фін. відділ та Поліграф, Слід згадати ще про такеж відношення до неї ще: Губнаросвіти, Всевидату і т. д. — аж до всяких партійних комуністичних комітетів включно. Виявлялося воно при кожній нагоді, у різних справах. Чи занятєм будинку Академії місцевою Губнаросвітою під свої бюра, (з якого виселено її тільки по довгих і впертих заходах аж перед харківським Совнаркомом (!), чи загрозою губ. комісаря нар. освіти розгромити Національну бібліотеку, коли бібліотека не забере негайно з певного магазину своїх книжок (перед розгромом вратовано її тільки таким способом, що весь персонал Академії — до академіків включно (!) переніс на своїх руках книжки до иншого льокалю), чи відмовою Державного Видавництва давати Академії безплатно свої та чужі видання (хоч на основі закона Академія має право на безплатне одержування всіх книжок, що виходять на території України), чи в кінці викиданнем поодиноких установ Академії з занижаних ними помешкань (як се зробив в 1921 р. комітет К. П. Б. У. соломенського району з „Національною Бібліотекою!“) — і т. д. Додайте до того ще непокоєння Академії ріжними, новими, проєктами „реформ“ та „реорганізацій“ її, які від часу до часу родяться у Харкові — без відома часто самої Академії (по останньому такому „зреорганізуванню“ в 1921 р. Академія може засновувати свої філії по всіх селах (!) України), — а матимете умови, серед яких приходить ся працювати найвисшій науковій установі на Україні.

В кінці, говорячи про ці умови, не треба забувати і про умови наукової праці в сучасній Україні та в Росії взагалі. А умови ці незвичайно важкі. Висше шкільництво в західно-європейським розумінню сьогодні на Україні та в Росії не існує. Нинішні висші школи на Україні та в Росії (університети чи т. зв. висші інститути народньої освіти й ин.) по своїй науковому рівню — тільки тінь давних, коли не карикатура (до висших шкіл приймають без ніяких свідоцтв — і професори мусять відповідно обнижувати науковий рівень своїх викладів). Висша професура в значній мірі розгромлена (багато розбіглося, куди очі понесли, по Україні, Росії та за

¹) Звідомлення... за 1921 р. Ст. 4—5; див. також Звідомлення... за 1920 р., надруковане в урядових київських „Вістях“ на весні 1921 р. (там оповіджено між ин. справжню казку про те, як Академія Наук друкувала брошуру (20 ст. 8^о) п. з. Головні правила українського правопису.

границею, багато перестріляно чрезвычайкою), а професорами висших шкіл чим раз частійше стають партійні товариші — наукові анальфabetи. З виїмком Української Академії Наук у Києві та Російської Академії Наук у Петербурзі ніякі наукові організації на Україні та в Росії фактично не існують. Не виходять також ніякі наукові видання, ніякі наукові журнали і т. п. Нема ніяких наукових звязків із заграницею, не вільно навіть виписувати свобідно заграничних наукових видань (виписувати книжки з заграниці можуть тільки установи тай то через посередництво спеціальної комісії у Москві, в якій сидить між ин. і представник ЧК!). Публичні бібліотеки здебільшого не функціують (іза браку обслуговування, опалу, світла і т. п.), приватні націоналізовані, згл. розгромлені (клясичний факт: київський губерн. комісар нар. освіти т. М. Любченко, занявши з титулу свого уряду в будинку київського університету на своє приватне приміщення помешкання відсутнього б. проректора Карпека, через цілу зиму 1920/1921 р. палив у печі цінною бібліотекою проф. М. Н. Ясинського, бо се... „буржуазна наука“!).

Та отсі важкі умови, в які поставили Українську Академію Наук московські окупанти, — се ще не всі колоди, що вистеляють шлях, яким іде Українська Академія Наук. У своїй важкій та важкій праці над творенням української культури приходить ся Академії зустрічати ще й інші колоди, морального характеру, кидані їй під ноги таки своїми, Українцями. От що читаємо про се в академічному „Звідомленню“:

„Нема де правди сховати: доводилося, і доводиться од певної частини Українців, тай од деяких Росіян, чути, що „Українська Академія Наук“ се тільки вивіска, а в середині йде руська робота, бо „української культури нѣтъ“ — кажуть злісні Росіяне, бо „орударі т. зв. Української Академії обрусителі“ (!) — кажуть незадоволені Українці.

„Над сими закидами варто спинитися. Українська Академія Наук має підносити українську культуру й виучувати Україну, збогачувати виробливість України, дбати про все добре для України. Але-ж Академія — се суто наукова установа, і через те, закликаючи до себе співробітників, вона перш за все ставить принципове питання: а чи буде той, кого закликають, найдостойнішим кандидатом з наукового боку? І от, справді, нераз трапляється так, що коли стоять поруч кандидат-Українець та кандидат-не Українець, і коли не Українець перевишшає науково кандидата-Українця, то обирається до Академії Наук не Українець, а як раз чужинець — Росіянин, Поляк, чи хто, і єдина для нього умова — щоб він не був ворожий до української культури. Ми не можемо сховати од громадянства сей-о наш принцип, тай не вважаємо за потрібне критися з ним, бо всякий инакший спосіб мали-б за лихо. В Академії Наук — наука повинна стояти на найпершому пляні, — се для нас аксіома. В результаті такого непохитного академічно-наукового

принципу вийшло те, що тільки Історично-Фільологічний Відділ Української Академії Наук є, можна сказати, чисто український по характеру своїх співробітників; Росіян на Історично-Фільологічному Відділі дуже мало. На Відділі соціально-економічних наук український елемент переважає, але російський елемент теж сильний. Що до Відділу наук математично-природничих, то тут навпаки: українського елемента дуже мало, навіть надто мало, і переважна більшість академічних співробітників Математично-Природничого Відділу — найчистіші Росіяне. Відповідно до складу співробітників, всі засідання на Історично-Фільологічному Відділі, та здебільша й усі засідання на Відділі економічно-соціальних наук, одбуваються мовою тільки українською, а на Відділі Математично-Природничім тільки мовою російською. Але-ж згідно зі статутом Української Академії Наук, друкуються абсолютно всі праці мовою українською (хоч рівнобіжно можуть друкуватися ще й іншими мовами), і таким чином результат академічної праці на всіх Відділах однаково є український. Думається, що культурі українській не виходить з того жаднісінської шкоди.¹⁾

В таких незвичайно важких, передовсім матеріальних, умовах приходиться жити і працювати українській найвисшій науковій установі — Українській Академії Наук у Києві. Та не зважаючи на це, Академія живе і — працює.

„Правда — читаємо у „Звідомленню“ за 1921 р. — низші службовці та технічний канцелярський персонал розбігавсь тай розбігавсь, бо не можуть бідні люди сієї ненаукової категорії безплатно служити пів року. Не раз траплялося, що не було бухгалтера, чи рахівника, щоб скласти для Харкова відомість про ті гроші, які не виплачуються Академії, не було й друкарщиці, щоб переписати чи ту відомість, чи якийсь негайний офіційний папірець. Се так. Тільки-ж наукові співробітники не кидали праці. Чи мерзнути в холодних академічних приміщеннях, чи мерзнути вдома, вони — холодні й голодні — провадили й далі свою академічну роботу, і результати наукової роботи — аж надто показні.

І се свідчить про величезну життєвість Української Академії Наук.

(Кінець буде).

¹⁾ Звідомлення.. до 1 січня 1920 р. Ст. II—III.

В. Садовський.

Господарська відбудова України.

Питання про відбудову совітського Сходу не сходять зі шпальт преси, як фахової, так і загальної ось уже скоро рік. Біля сеї справи склалася ціла література. Але довге обговорювання сеї проблеми, на наше переконання, зовсім не спричинилося до вияснення і належного розв'язання її. Оскільки ся справа має не лише свій економічний бік, але й політичний, остільки в дискусії все далі й далі почав переважати голос заінтересованих політичних груп, які вносили в неї свої політичні уподобання і затемнювали її все більше та більше.

Низше хочемо зробити пробу поставлення і розв'язання проблеми відбудови частини європейського Сходу — України, беручи й розглядаючи справу з її чисто економічного боку.

Передовсім належить вияснити, що слід розуміти під господарською відбудовою України. Перед війною 1914 р. була Україна включена в міжнародній господарській оборот, входила до єдиного організму світового господарства. Ряд подій — світова війна, що розірвала міжнародні господарські зв'язки, українсько-російська війна, російська совітська окупація вилучили Україну зі світового господарства, перетворили її в ізольовану державу. Її економічний розвиток, який ішов до того часу під впливом міжнародних господарських чинників, прибрав инший напрямок. Протягом восьми років ізоляції господарські форми на Україні набрали цілком нового характеру. Питання про господарську відбудову України полягає у виясненню способів: як знову включити її в загальний господарський оборот, у чім заінтересована не тільки сама вона, але й ціла Європа? Намічення шляхів, які моглиб Україну знову злити зі світовим господарством в один організм, є розв'язанням питання відбудови.

Вияснення способів встановлення тих зв'язків вимагає вияснення, що уявляє з себе кожний з тих організмів.

Зачнемо від сучасного світового господарства. Здавалосяб, подавати його характеристику цілком зайве: її можна найти в кожному підручнику політичної економії. Але такий погляд хибний. Світова війна викликала новий переворот у господарських відносинах; той етап економічного розвитку, який переживаємо нині, світ цілком новий в порівнянні з передвоєнними відносинами; багато тез і аксіом передвоєнної політичної економії втратили тепер свою вартість. Заховавши після війни капіталістичні форми, світове господарство заразом набуло

нових, відмінних прикмет. Стадія повоєнного капіталістичного господарства радикально різниться від стадії передвоєнного капіталістичного господарства.

Повоєнне світове господарство в порівнянні з передвоєнним без усякого сумніву уявляє низшу стадію. Вона характеризується нижнім станом розвитку продукційних сил і нижшим ступнем зорганізованости. Низший стан продукційних сил є безпосереднім наслідком тієї колюсальної розтрати вартостей і капіталів, яка мала місце підчас світової війни. Низший ступінь зорганізованости світового господарства впливає з двох причин. Попри стихійність і незорганізованість, які є характеристичною рисою капіталістичного господарського процесу, сей останній виробив і утворив перед війною деякі засоби, які ту незорганізованість і стихійність до певної міри впорядковували і лагодили. Тепер зі зміною загальної ситуації ці засоби втратили своє значіння. Вони були розраховані на иншу господарську конюнктуру, на инший ступінь розвитку продукційних сил. Друге: вони були пристосовані до певних міжнародних обставин (згадаймо про все зростаючу економічну роль держави в передвоєнний період). Тепер і під одним і під другим оглядом зайшли великі зміни; повоєнна господарка не виробила нових метод для організації і впорядкування замість передвоєнних, а наслідком того було власне обниження повоєнного ступня організованости світового господарства.

З сих двох основних рис світової господарки — низького стану продукційних сил і низького ступня організованости — вищивають усі характеристичні прикмети сучасної економічної дійсности. Недостача капіталів, невпорядкованість валютних відносин, слабкий розвиток міжнародньої виміни, кризи й безробіття в формах, які не існували перед війною, примітивні форми кредиту і т. д.

Такий стан сучасної економічної дійсности викликав у промислових і фінансових кругах думку включити Україну в загальний світовий оборот. З яких економічних мотивів зродилася ця думка? Передвоєнні змагання до прилучення до світового господарства нових територій, змагання капіталу до експанзії, впливали з факту надпродукції капіталів. Тепер таке пояснення очевидно не може задоволити, бо на світовому ринку існує велика недостача капіталів. Сучасні змагання приєднати Україну до світового обороту треба пояснити иншими причинами. Налагодження світової господарки неможливе без пониження органічної будови капіталу, яка відповідала би сучасному пониженому розвиткови продукційних сил. Сей процес дуже болісний. Він здійснюється лише поволі і тягне за собою подвійний наслідок. Ті промислові круги, які мусілиб перейти до инших виробництв, в цілях уникнення

сього болісного і складного переходу, мусять уперто шукати нових ринків, очевидно зовнішніх. Тіж круги, які вже увільнили свої капітали з виробництв, недоцільних для даної стадії господарки, шукають для них уміщення; зовнішні ринки з низькою валютою мають для таких кругів особливу привабливість. Сі дві тенденції протилежного характеру творять економічну підставу сучасних змагань до включення України в загальний господарський оборот. Ми бачимо, що вони радикально різняться від тенденцій, що викликали експанзію капіталів у нові країни наслідком надпродукції капіталу перед війною. Тоді — нагромадження капіталів та їх надпродукція мали тенденцію до постійного зросту (ми лишаємо без уваги вплив кріз) і тому експанзія капіталів і уміщення їх на нових територіях відбувалися шляхом постійного і правильного збільшення уміщуваних капіталів, шляхом усе далі посуваного використання продукційних можливостей нових територій. Тепер про постійне збільшення капіталів нема мови, змагання включення в господарський оборот нових територій є результатом не переходу світової господарки на вищий ступінь, не наслідком зросту продукційних сил, а наслідком пристосовання світової господарки до стадії, що в порівнянні з передвоєнною виявляє низший ступінь розвитку витворчих сил.

Такі характеристичні риси того господарчого організму, з яким мусить бути переведена злука господарки України. Перейдемо тепер до характеристики сучасних господарських відносин на Україні, — другого складника, з якого має створитися органічна цілість. До останнього часу не перевелися ще, здається, люди, які вважають що досить упасти большевикам, щоб на Україні відновився капіталістичний лад, що існував давніше. Правда, капіталістичний механізм функціонував би з певними перебоями, але був би се капіталістичний механізм. Твердження такого роду, розуміється, цілком не відповідає існуючим господарським відносинам. Україна за останні роки перенесла господарську катастрофу, яка цілком змінила її господарський устрій. До війни Україна була капіталістичною країною, хоч панували в ній відсталі форми капіталізму. В результаті подій останніх років — капіталізм на Україні зруйнований до краю. З двох майже рівнорядних по значінню галузей народнього господарства — хліборобства і промисловости, сільське господарство носило виразно капіталістичний характер та було найтіснішим способом звязане зі світовим ринком. Розрив звязків із сим ринком не відбився зразу на стані хліборобства; процес зменшення с.-госп. продукції почався від перших років війни. До кінця війни попит армії до певної міри гальванізував наше хліборобство в його капіталістичних формах. Після війни упадок його прибрав катастро-

фальний характер. В даний момент сільське господарство України було всі прикмети господарства передкапіталістичної доби. Рівночасно відбувся процес руйнації капіталістичної промисловости. Як у сільському господарстві, так і в промисловості підчас війни існування капіталістичних форм задержувалося вимогами, які ставляла до промислу армія. По війні упадок промислу йде швидшим кроком. Наша промисловість працювала на задоволення потрібного роду попиту: в незначній мірі вона задовольняла потреби закордонного ринку; далі попит держави (маємо передовсім на увазі залізну, камінно-вуглянну й машино-будівельну промисловість), і нарешті потреби внутрішнього ринку. З ізоляцією України закордонний попит припинився; з закінченням війни й руїною капіталістичної держави перестав існувати урядовий попит; перехід до натуральної господарки села звузив у колючальних розмірах внутрішній ринок. В сих умовах капіталістична промисловість мусіла упасти, а ті останки її, як іще досі існують, не мають ніякого ширшого господарського значіння. В результаті руїни капіталістичних форм у промисловості і сільському господарстві господарські відносини на Україні набрали рис дрібно-буржуазного господарства. Там маємо тепер сільське господарство, що продукує для задоволення власних потреб; віродився домашній промисел і ремесло із слабо розвиненою виміною, яка має передовсім натуральний характер. Процес пристосовування всього життя до нової матеріальної бази ще не закінчився. Руїна міст, повільне зменшення населення від пошестий і голоду — се вияв пристосовування життя до нових господарських форм.

При пануючих тепер на Україні дрібно-буржуазних відносинах, при існуючій ступні розвитку продукційних сил, ми не найдемо фактів, які свідчилиб, що в сучасному господарському житті України є тенденції, які викликалиб економічну необхідність поєднання України із світовим господарством. Процес навязання економічних звязків передбачує виміну вартостями, виміну продуктами. При існуючому дрібно-буржуазному укладі з випадковою виміною, розрахованою на місцевий попит, можна сумніватися, чи існують на Україні запаси якихесь продуктів у таких розмірах, що могли би зацікавити закордонний капіталістичний ринок. Та найголовніше, що коли навіть такі останки існують, то при сучасних господарських відносинах на Україні нема того апарату, за допомогою якого можна булоб їх місцевими засобами зібрати і віддати в розпорядження заграниці: після руїни торговельного апарату, після руїни транспорту Україна ніякими такими засобами не розпоряджає. Ті українські групи, які виступають активно в цілях притягнення закордонних капіталів, в цілях навязання зносин України

з загрозицею, фактично являються »бувшими людьми«, які безпосередної участі в витворчому процесі тепер не беруть — однаково, чи будуть такими групами колишні промисловці, котрі як кляса, для свого включення в господарський процес ще вимагають передовсім закордонного кредиту, чи большевицький уряд, який загально ніякої економічної підмоги в країні не має, не спираючись ні на одну з існуючих економічно користних клясових груп. При таких відносинах у справі включення в світовий господарський оборот Україна може виступати лише як пасивна величина: її будуть включати, а не сама вона буде вступати активно.

Наведена нами характеристика тих двох складаних, які мусять бути зеднані в одно, дозволяє нам зробити висновки що до тих реальних можливостей, які при існуючих господарських відносинах відкриваються для переведення такого зеднання, або інакше що до тих шляхів, якими піде господарська відбудова України.

Ми зазначили, що тенденції приєднання України до світової господарки являються не наслідком надпродукції капіталу, а результатом повільного процесу будови органічного складу капіталу; ми підкреслили, що Україна в сьому процесі може виступити лише в пасивній ролі. Оскільки експансія капіталів, що має відбуватися наслідком перебудови органічного складу капіталів, не може мати постійно поступаючого інтензивного характеру, оскільки роля України має бути пасивною, процес господарської відбудови має відбуватися повільно, з незначною інтензивністю і матиме затяжний характер.

При незорганізованости, яка являється характеристичною рисою сучасної світової господарки, нема ніяких даних думати, що приєднання України до світового обороту, переведення її відбудови можна розглядати як здійснення наперед уложеного і розробленого пляну. Є всі підстави думати, що в сім процесі переважатиме випадковість над системою, незорганізованість над пляновістю. Переведення відбудови до певній строго додержаній системі вимагала би присутности в світовому господарстві таких організаційних засобів та сил, якими вона тепер не розпоряджає.

Якіж економічні групи мають виступати як активно чинні в процесі переведення нашої відбудови?

Шлях відродження капіталістичних форм, який має наступити в наслідку нашого приєднання до світової господарки, можемо ми мислити лише в тій поступенности, в якій історично розвивався капіталізм у дрібно-буржуазному осередку. В першу чергу має наступити капіталізація виміни — отже активним чинником насамперед має виступити торговельний капітал і лише в другу чергу промисловий та кре-

дитовий. Не може підлягати ніякому сумніву, що в процесі нашої відбудови повисшу ролю відіграє та досить невизначна по своєму економічному змісту, але цілком означена в щоденному життю група, яка має назву спекулянтів, шіберів, паскарів.

Значна участь у відбудовуючій роботі спекуляційного капіталу дає можливість зробити висновки, який характер взаїмовідносин утвориться між Україною й загрою в процесі приєднання України до світового обороту. Вони будуть збудовані на процесі максимальної експлуатації України, максимальних зисків для закордонних діячів відбудови.

Такі основні риси процесу відбудови України вбачаються нам на підставі існуючої господарської кон'юнктури.

Ми проблему відбудови брали весь час з її економічного боку, негуючи можливий вплив інших чинників. Така постанова сеї справи дає виразні докази того, що ся проблема стоїть і стоятиме не лиш як економічна проблема, але й як політична. Оскільки переведення відбудови відбуватиметься не тільки під впливом економічних моментів, але й політичних, при реалізації її можливі певні відхилення від зазначеної нами схеми. Але розуміється усунути цілком вплив економічних чинників неможливо; тому основні обриси схеми мусять лишитися непорушеними.

Процес відбудови ми мислимо, як процес затяжний. При нетривалості і непевності сучасної господарської кон'юнктури не виключена можливість у майбутньому, при переведенню її, виявлення в світовому господарстві нових чинників, які змінилиб характер процесу відбудови. Тоді наша схема заховалаб значіння для початкових стадій процесу. Оскільки ми маємо можливість оперувати в нашій будові лише фактами сучасного, які не свідчать про тривалість теперішньої кон'юнктури, остільки не можемо гарантувати, що весь процес приєднання до світового господарства відбудеться тими шляхами, які висше зазначено.¹⁾

¹⁾ Редакція, містячи статю В. С—го, як цікавий причинок до порушеної ним теми, тримається одначе в сій справі трохи одмінних поглядів. Нестисле є твердження про брак капіталів на світовому ринку, бо про сей брак не можна говорити в Америці, яка при нормальних умовах напевно готова булаб причинитися до відбудови України. Певно, большевицька господарка зруйнувала в нас засоби транспорту і торговельний апарат, зменшила запаси наших народних богатств, але нестисле твердження, нібито „процес навязання економічних звязків передбачає виміну вартостями, виміну продуктами“. Бо першим кроком до відбудови України з помічю чужого капіталу може бути власне створення кінечних передумов для сеї майбутньої виміни, інвестиція закордонного капіталу в засобах транспорту, в копальнях вугля, то що. А се може наступити зараз по поваленню большевизму. Що до ціни, якої зажадає чужий капітал, що до „максимальної експлуатації“ України, то се річ зглядна. В порівнянню з тою експлуатацією, яку управляють Совіти, експлуатація за гетьмана була — мінімальною! Так само ледви чи можна вже тепер пересуджувати „пасивну ролю“, яку гратиме Україна при навязанню господарських зносин із закордоном. Тут усе залежатиме, чи їй удасться вибороти не мниму, але дійсну політичну незалежність.

Ред.

Д. Д.

Шляхтич міщанином.

(Причинок до національної психології).

В своїм »Bourgeois-gentilhomme« дав нам Мольєр блискучу сатиру міщуха, якому забагнулося стати шляхтичом. Коли би королеви французької комедії довелося жити у відбудованій Польщі, він певно лишив би нам новий chef d'oeuvre театрального мистецтва під заголовком gentilhomme-bourgeois, шляхтич міщанином. Комедія, написана Мольєром, є причинком до станової психології; комедія, яку він міг би написати, колиб родився двісті п'ятьдесять літ пізніше, — булаб причинком до національної психології Поляка.

Чи се комедія, чи трагедія? Сей свавільний гест історії, яка одного гарного поранку збудила стару Польщу XVIII в. і наказала їй жити в ХХ, серед так відмінних умов? Се річ особистої оцінки, але факт лишається фактом: тип Поляка, що мусів пристосуватися до модерного життя з гамором його фабричних міст, з його галасливою демократією, з його законом більшости — сей тип нічим не різниться від безсмертного пана Заглоби, для якого демос був tałajstw'ом, засада більшости каригідною зміною єдиноспасенного nie pozwalam, а місто з його фабричними коминами як для Реймонта в »Ziemі obiecanej« — пекольною кузнею сатани.

В Польщі шляхта стала від давна масою, а в більшій своїй частині була фактично середнім станом. Дещо з неї всякло в нову буржуазію. Титули, що ними щедро наділяли Поляків заборчі уряди, надали шляхетському стану ще більше плинний характер, ще більше затерли граніцю між упривілейованим станом і поспільством. Поговоріть з якимсь утитолованим знавцем польської геральдики (а хто в Польщі не є таким знавцем?) і побачите, з яким глумом оповідатиме він про шляхетські претенсії графа -іч а або князя -ского! Нічим маляр або поет, якого спитаєте, що він думає про талант свого колеги! В пять минут він вас переконає, що ваш знайомий -іч не з графської лінії -ічів, а ваш знайомий -скі має не більше права до княжого титулу, як до королівського трону. При тій нагоді ваш інформатор розповість про свою власну генеалогію, що датується просто від »kędzierzaw'ого«, а коли має вас за свого приятеля, то зрадить вам ще свій przydomek (він не любить пишатися своїми титулами), який звучить цілком інакше, як той, що його він вам зрадив минулого року... Ся плянність шля-

хетського стану в Польщі, а далі факт, що багато з цього стану перейшло до буржуазії; що міщанство в Польщі ніколи не було сильне й не витворило своєї питомої культури, — доправили до того, що тип польської культури й досі лишився шляхетським. Справи не змінив і великий приплив до вищих верств свіжого хлопського елементу, що бачимо в останні часи, — тип культури лишився шляхетським. Його слідно і в літературі, і в товариських формах, і в кодексі публичної моралі, в навичках і поглядах, в кінці в політичній життю. Звичайно, се не був тип Скеттуского або Володійовського, на яким взорувалася польська інтелігенція; сим типом став шляхтич, якому заборчі монархи забезпечили його посілості й надали титули, але з другої сторони — з якого стягнули чоботи з острогами, лишаючи шовкові панчохи й капці; якому відчепили карабелю, лишаючи лише пугарі предків; якому відібрали політичний вплив, але зробили за те з нього »каммергера двора Єго Императорского Величества« або »k. k. Geheimrat'a«. Гарт Вишневецьких і політична культура Жульневських відлетіли, лишилася тільки зарозумілість Заглоби та запобігання чужої ласки, лишилися форми. Сей тип і мусимо мати на увазі, коли говоримо про шляхетськість польської культури.

В сім зрештою не булоб ще ніякої біди, поки цілий уклад життя Польщі не дуже відбігав від того, який малює нам трильоґія Сенкевича. Але все пішло до гори дном, коли Заглобі довелося замість роздаровувати Нідерлянди, їхати дипломатичним представником на гаґську конференцію; Володійовському — ставати за директора у Бачевського, Скеттускому голосувати про державні справи разом з хлопством, а Подбієнті рішати валюту проблему. Наслідки вийшли зовсім відмінні від бажаних. Деінде справу розв'язано інакше. Французька аристократія мусіла зійти з політичної арени: анґлійська виявила незвичайну здібність пристосуватися до нових умов і в великій мірі зберегла той залізний моральний гарт, який характеризував її за часів Шекспіра, затримуючи в своїх руках до певної міри провід нації. Блискучі організаційні здібности виявила й мадярська магнатерія й пруське юнкерство. Інакше справа представляється в випадку, що нас тут інтересує. Тут не відчувається й тіни давньої енергії і політичного спириту. В першій таки хвилі дався вже відчуті брак великої концепції, широкого розмаху, який так вражає нас у Анґліїців (мимо їх *cant'y*), у Німців (мимо їх *Protzenhaftigkeit*) і в Москалів (мимо їх »авось, небось« і »ничево«). Не зважаючи на всякі позори, на фасад і голосні фрази, — сього розмаху не чується у нащадків героїв з повісті »Огнем і мечем«. Їх ідеал — жити інтересами свого вузького фамілійного закутка, своєї *wioski* — ідеал кожного, позбавленого полі-

тичних впливів шляхтича. Особистий добробут, увага звернена головню на фізичні потреби, потяг до приємного й вигідного життя — ось прикмети польського *gentilhomme-bourgeois*, що не дають у ньому розвинути великим і широким ідеям. Звідси його любов до *dolce far niente*, що полудневі Українці називають з турецька «кейф»; звідси його приязання до традиції з часів *króla Sasa*, коли предки «jedli, pili i poruszczali pasą». Сей останний нахил завважає кожний чужинець, що попадає в перше до сього краю. Завважив його між іншими Жорж Клемансо, який на довго перед війною подорожував по п. к. Галичині. В своїй книзі про сю подорож («Aux pieds du Sinaï») він зі страхом занотовує кольосальний апетит Львовян, які нічого иншого, здається, не роблять, як лише їдять; їдять у реставраціях, у каварнях, в кімнатах до снідань, їдять рано, в полудне, по полудни і у вечері, в кождім місці і в кождій порі. Необмежена жадоба матеріяльного ужиття, яка так характеристична для відставленого від громадських справ *właściciela dóbr* і яка є лише відвотною стороною браку ширших концепцій і розмаху, ось глибша суть факту, який кинувся в очи Клемансо.

Як шляхтич, що кохає понад усе свою *wiosk'ę*, модерний Володийовський страшений провінціал. За найбільш маркантну прикмету провінціала Стендаль уважає те, що «все, що має честь йому належати, набирає цих досконалости: його жінка варта більше за всіх инших; тузин хустинок, що він собі купив, ліпший від усіх инших тузинів.» Подібну психологію має і Володийовський двацятото віку. Його любов до всього свого переступає за межу, що ділить патріотичне від комічного. Польська толеранція для нього найславніша з усіх, польський «барщ» — є чудом кухонної штуки, польська жінка — єдина в світі, так само, як польська «есень», і навіть та пята стихія, яку відкрив у Польщі Наполен, болото — є предметом піетичних описів в романах Жеромського і Реймонта. Сим провінціалізмом треба мабуть пояснити брак великих, європейської міри людей у Поляків: Шопена рекламують у них Французи, Коперніка Німці, Баторого Мадяри, Косцюшка Білорусини. Коли хочете обсервувати сей провінціалізм у чистому виді, зверніть увагу на пана Володийовського за границею. Як він відбиває від инших своєю пересадною елеганцією і переборщеним добрим вихованням! Коли він до вас усміхається, здається, що сонце сходить, освічуючи своїм золотим промінням найдалші закутини кімнати (в наш поважний вік ніхто вже так не усміхається!). А коли здіймає капелюх, — здається, бачите на нім пера, якими він як кавалери Людвига ХІІІ-го, замете порох коло ваших ніг (у наш вік хмародрапів і метрополітенів ніхто вже не має часу на такі уклони!).

Сим самим провінціалізмом відгонить і від його націоналізму. Націоналізм американський, що без жадного примусу перетоплює в одну націю Янки, сотки тисяч ріжнорозчичних емігрантів у гігантськїм казанї своєї техніки; що не лише нищить мову чужинця, але й його обличю як різбар глини, надає вигляд, який він хоче — се націоналізм світового розмаху. Подібного розмаху (мимо його інших огидливих прикмет) є націоналізм московський, що ставляє собі ціли, які завертають голову і вміє підбивати собі маловідпорні раси і одиниці величавістю свого політичного ідеалу, усипляючи їх морфіною своєї отруйної, але великої культури. Наш «шляхтич міщанин» нічого сього не знає! Одною великою ідеєю — зловити як сіткою всі «меншости», які не вирікаючися своїх племінних особливостей, сталиб добрими горожанами його держави, він не вміє. Він буде як *szlacheic na zagrodzie* позиватися з ними за кожду межу, воловодитися за кождї два морги, за кожду школу, іритуватися, злостити інших і утворювати атмосферу дрібничкових сварок, серед яких вянуть цвіти добра чи зла, що серед иншого окруження пнялисяб до неба. Дозволити необмежений культурний розвиток «меншости», як се роблять Янки в зарозумілім переконанню, що все одно з сього нічого не вийде, та що так чи інак найбільш націоналістичний емігрант стане в другім поколінню Американцем — наш провінціал не може. Ще менше — тріснути по чужо-національній культурі мов обухом по голові й зрівняти все з землею *à la russe*. Як шляхтич, він знає лише одну підставу могутости й сили — землю, і тому одиноким гаслом його національної політики є — «*nie damy ziemi!*», в так добре знаній нам інтерпретації. І тому сей націоналізм такий безсилий і — такий обурюючий; консервативний, а не творчий. Не імпонуючи душі ні блиском, ні брутальною силою — він дразнить людину в її буденних інтересах, викликаючи опір... Колись було інакше, коли Жулкевскї був у Москві, а Собескї під Віднем. Тепер навіть найбільші «ризиканти» знають ліпше дорогу з Київа ніж до нього, і більше ніж традиціями Ягельонів журяться тим, щоби «частина здобутої землі стала власністю тих, що зробили її польською».

Не слідно сього розмаху і у внутрішній політиці сучасного Володийовского. Тут нес трічаємо ні завзятого опору вимогам часу, ані шляхотного жесту, що йде їм на зустріч. Не подибуємо таких фанатиків блакитної крови, яких виводить прим. В. Гїго (маркіз де Лянтенак в «93 рік») або Барбей Д' Оревії («Шевале де Туш»); ані шляхотних альтруїстів, як маркіз де Ноай і товариші підчас французької революції, які в ніч 4 серпня одним гарним жестом впреклися своїх відвічних станових привілеїв. Модерний Володийовскї в своїй соціальной політиці ще менше як у національній кермується якимись висшими іде-

ями: тут як і все на першій пляні в нього є капарське привязання застінкового шляхтича до своєї «ґлеби». Тому тут замість ефектовних постатей французького роялізму бачимо світової слави грачів, що стараються урятувати консервативну ідею в своїм краю — фортепяновими концертами за границею. А замість маркіза Де Ноай паню Мочидловську, що своїм голосом рішає про прийняття земельної quasi реформи вічно нездецидованим соймом... Взагалі демократія не є в фаворі у модерного пана Володийовського. Але його нехиті до демократії не є нехиттю змудженого Європейця, що зі страхом дивиться на виродження демократичних установ, довго практикованих в його краю. Не нехиттю Токвіля, Сореля або Бурже. Він просто замикається перед демократичними течіями, як наші бабки перед «вольтеріянством», якого вони правда гаразд не розуміли, але про яке їм наговорили всяких страхіть їх сповідники. Джерело й осідок демократії — місто, ненавидить він з цілого серця, протиставляючи типови міста ідеальний тип слимака, що порпається в землі (Слимак Б. Пруса з «Płascówk'і»): А коли Серошевські написав своїх «Большевиків», то він нічого не міг протиставити воюючому комунізму опріч чеснот старого шляхетського двора: дрібний, але характеристичний доказ того, як навіть найбільші уми Польщі далекі робітничій чи селянській демократії, які одинокі в Європі і в нас ставляють опір большевикам. Навіть найцирїйші з сих слимаків у поступі демократії добачують лише чийсь інтриґу. Вони згадують зітхаючи ті часи, коли «ruski ksiądz» бував сталим гостем у дворі, де сиділося «bez różnicy obrzadku i narodowości» при зелених столах, коли всі залюбки говорили по польськи і коли неодного дідича схованого у возі з сіном віз наш хлоп до свого села через Сян, ратуючи його перед розюшеними Мазурами тоді, в 48 році... Аж поки не з'явилися ці демократичні «агітатори», що збаламутили «такий добрий і слухняний нарід»!... Колись Бомарше зробив з Фіґаро, сього звістуна революції, — льока. Таким льокаем, позбавленим чести і гідности, є в очах Володийовських кождий демократ. Так самісінько як і для Графа Альмавіви. Дятого він так не терпить нас, бо ми для нього — «збунтовані раби». Як кождий шляхтич не знає наш Слимак, що то є право або обовязок; він є химерний, як Гоголівський чорт і вередливий як Вакулина Оксана. Він є правдивий нащадок Стороженкового Потоцького («Голка»), що нині шмагав свого противника нагаями, щоби завтра нагрожувати його маєтностями; що нині роздавав найліпші посесії Жидам, а завтра казав їм кувати вилізши на грушку, зістрілюючи їх звідтам мов зозуді. Нам пан Володийовські нині може в нападі безоглядної любови, бучися, «za naszą i waszą wolność» загнатися аж... за Жмеринку, а завтра як «грубий лях» у Руданського — батожити спану

свого нещасливого спасителя, що зважився витягти його з води, — за шляхетську чуприну! Все примха, все химера! — А вже правдива біда зачиналася тоді, як демос хотів брати поважно його деклямацію, поводючися з ним, як рівний з рівним. Тоді з ним могло статися таке, як зі слугою Мірабо. Коли великий трибун вернув по одній зі своїх гарячих філіпик про рівність і братерство до дому і слуга доніс йому: »Горожанине Рікеті, купіль готова«, Мірабо взяв його за карк і встромивши голсвою до ванни, наповненої водою, сказав: »Се там — я горожанин Рікеті, для тебе ж, каналіє, сподіваюся зостатися на завні паном графом!«

Сею химерністю і широкістю шляхетської природи м. н. пояснюється і така ненависть п. Заглоби до Німця і його зглядні симпатії до Москаля. Останні, зі своїм »широким серцем«, зі своєю »обломовщиною«, зі своєю вродженою відразою до параграфів і приписів, які охоче дають обійти, раз за хабаря, раз задля чийсь гарних очей, раз задля власної глупоти — симпатичніші вередливій природі Заглоби, ніж Німець зі своїм вирахованням, карністю, зі своїм прецизним поділом на *hat* і *soll*, зі своїм вирафінованим *Pflichtgefühl*. Пан Володийовскі, у якого на першій пляні є засада: *u nas jak kto chce* — не зносить як чорт кадила, сього втілення купецького духа, сього символу метра, що ходить як накручена машина. Йому, як правдивому шляхтичови, аж верне від німецької методичности і доцільности. Його ненавидить він так, як обер-інтендант Людвіка XIV-го Фуке, що шпурляв державним грошем на всі боки, мусів ненавидіти убрану в чорне буржуазно-акуратну, до розпуки льогічну фігуру Кольбера. І тому з усіх своїх ворогів найбільше нетерпить Заглоба Тевтона. Тим більше, що бачив, що в часах, які наступали, йому без Кольбера не обійтисся! Як настирливого коммі, міг він його викинути дверима і був переконаний, що він влізе назад крізь вікно. Можна було зінтерпретувати в корисний для себе спосіб плебіцит на Горішнім Шлеську, але курс марки всеж таки диктувався Гданськом! Можна було добитися протекції від сильних світа сього, але се не вадило »куцоу Німцеві« встругнути своє Рапалльо! Се був як чортівський пудель »Фавста«, якого раз пустилося до хати і не можна було вже звідти позбутися. Звідси так безперестанно і так завзято кричить Заглоба, що йому діється кривда. І тут, і там, і ще десь, і нині, і завтра, і вчора. Кричить у небеса, як хтось, кому отот мають видерти щось зпід пахи, чого не таким то вже певним властителем він чується. Він нарікає на все і навіть на те, в чім окрім нього ніхто не винен. Нарікає на низький курс валюти і викидає на чужих купелях до 150 мільярдів річно. Нарікає на »жидівську Рівієру« і на Сопот (який дотепні фейлетоністи виводять від *шабес*), на »Лі-

тваків“ і не може досі витворити власного купецького стану. Дістає тисячі вагонів за дурно з Німеччини, а другі тисячі свавільно затримує з Австрії, викликаючи місячні *Verkehrstockung*'и на лінії Краків-Відень. Стоїть безпорадний, спершись на карабелю перед богатим спадком і клене цілий світ, що ніби змовився робити йому прикрости, — безліч разів списана стара й вічно нова трагікомедія пана, що як муха в окропі крутиться серед огидного йому й незрозумілого капіталістичного світа... Я вже згадав про нелюбов п. Заглоби до Тевтона. Однаково не терпить він і *Rusin'a* з цілком зрозумілих причин. Проти далекого Відня або Петербурга міг він з початку револьтуватися. Нераз він кидав мов той »пан шляхта« Собескому, і Габсбургам і Романовим зухвалим: »*słowo się rzekło, kobyła u płota*«, але в кінці — згинав театральню одно коліно і цілуючи руку суверена, що гварантував йому його маєтности й права, деклямував своє: »*przcy Tobie stoimy i stać chcemy*“... Але з тими двома неприятелями, про яких щойно в горі була мова, не було жартів: вони були недалеко, а близькі; вони загніздувалися в самім „його маєтку“, вони вдиралися до самої тої »ziemi«, яку Слимак здавна уважав за свою. Тут пардону не було! Інші народи, як прим. Англійці, також вміють боротися жорстоко й витревало. Але всеж вони вносять в свою боротьбу певний шляхотний жест, а в відношенню до свого противника — заінтересовання спортсвця, що граничить майже з симпатією. Для гордих Бритів Ірляндці також до недавна були лише »англійськими жебраками«, але представникови сих »жебраків« де Валері не завагався подати руку голова Ліги державпереможниць Льюїс Джордж. Як диких звірів цькували Англійці ірляндського національного героя Колінса, що впав недавно в сутичці з републиканцями; але за кождим скоком, за кождим фортеlem сього шляхотного звіра, з затаєним віддыхом стежила фешенебельна публіка, а з її уст нераз вілітав шепіт подиву, узнання спортсвця. Англійська публіка, коли приглядається змаганню, має в собі щось із жорстокости Еспанца. Свідки припадкової бійки в шинку й пальцем не кивнуть, поки обидва противники ще обкладають себе стусанами. Але лежачого — бити не дозволять. Пан Заглоба таких сентіментів не знає. Він не є gentleman, лиш gentilhomme, і то не з часів Рішелле або Жулкевського, але з часів Сен Сімона і Августу Міцного, коли свого противника побивалося не шаблею, лише нашептами та інтригами.

У Заглоби з його психольогією шляхтича, як у представника кождої засудженої на упадок кляси, сильно розвинена віра в чудо. »Чудом« був рівночасний упадок Німеччини, Австрії і Росії, всіх заборчлих держав; опісля прийшов »суд« над Вислою: наївна віра людей, які думають, що рух цілої всесвітної махіни, в кождім своїм посуванні

оглядається спеціально на дану пісчинку... Маючи уподобання скермовані переважно до матеріального ужиття, а ідею рідного краю дуже заражену провінціалізмом і вузьким культом »зіємі«, п. Заглоба зраджує великий нахил до анархії. Безсистемним і анархічним є його імперіялізм так само, як і його націоналізм, анархічною його ненависть і любов. І навіть фашизм приймає в нього анархічні форми. На своїй вітчизні, в Італії, фашизм є здоровою реакцією суспільности проти хвилевої атрофії державного апарату. Фашизм п. Заглоби — є реакцією атрофованого почуття державного й цивільного обов'язку проти зміцнення державного апарату.

Прикмети, що характеризують нашого »шляхтича-міщанина« відносяться звичайно і до його подруги життя. Але над сею останньою варта трохи довше застановитися. В кождім краю жінка є його зеркалом. Мовчазлива німецька Gretchen, що як вийде заміж, знає лише свої »три К« : Kirche, Kinder і Küche, пояснює нам тип пересічного Німця, шануючого авторитет і громадські обов'язки. Англійська жінка, якої тип дала недавно в своїх мемуарах Леді Астор, се божевільна спортовка і дівчина з великим моральним гартом та енергією піратів — пояснює нам, як повстали такі типи, як Стенлі і Кіченер, сі типи модерних Римлян. Подібно й тип польської жінки відкриває заслону з таємниць польської національної вдачі. Польська жінка — безперечна патріотка, але спеціально на людях. Там бо, де її поступовання не може ні допомогти, ні зашкодити справі вітчизни, виявляє вона подиву гідну виrozumілість і варту всякої похвали погорду до національних пересудів. Вона не створена для трагедії, не замикається в собі, як героїні Гамсуна, але й не сентиментальна, як московська »Бѣдная Лиза«, або наша нещасна Оксана. Вона любить свій край, але не так, як еспанська Ізабеля, що присягла не міняти сорочки до взяття Остенди, обложеного її мужем, аж до тріумфу національної справи, і чекала з тим аж три роки; для Польки — чисте негліже та її власний тріумф є все на першому пляні. Се не значить, щоби вона не здатна була на великі жертви для вітчизни. Навпаки! — се готова зробити кожної хвили, особливо коли в своїй посвяті може поєднати користне з приємним, як се й доводить приклад графині Валецької. Для »ідеї« вона ніколиб не остригла своїх кіс як Московка, але зробила се з захватом, коли прийшла така мода. Її елементом не є amour, але amourette і до сього свого божища, як соняшник до сонця повертаються вони безнастанно. Раз на все вказали, здається, мужчини її життєве призначення, і вона в нього повірила, не шукаючи вже иншого. В польській жінці властиво мало трагічного, тому літерати так прагнуть знайти в ній сей бракующий в життю трагізм у своїх творах. Але се лише їх фантазія, зроджена

тугою за ідеалом. Фантазіює є Ева Жеромського («Dzieje grzechu»), як і Ева Пшибишевського («Snieg»). Так, поняття любови і гріха часто лучаться в розумінню Польки, але — любови і трагедії рідко. Жінка-стихія, жінка-сфінкс, жінка-вампір — се все вигадки. Їх у польськiм життю нема (хоч і здибується в польськiй літературі), і тому то в недавно виданій Поляками в Парижі збірці «Femmes polonaises», в галерії польськiх жінок — знаходимо: Марусю Богуславку, Роксолянку і Мотрю Кочубеївну. Хто хоче, нехай в тім бачить плягіят, я бачу тут лише тугу за тим, чого нема у власнім життю... А в тім сею тугою сумують не всі. Найменше ті, які дали нам правдивий тип Польки. І дійсно, тип Польки, се не вампір з одної сторони, але з другої й не паризька *grande horizontale*. Щоби бути першою, в неї бракує того, що зветься демонізмом, для другої — в неї багато ширости і безінтересованости. Тип польськoї жінки — се «Жабуся» або «Мушка» Запольскoї. Вони беруть на їх думку найгарнійше від життя, полишаючи моралістам сушити голову над його суттю. Одиноке, перед чим вони спляються, — се вік і patria. Але не рідко стрінуті там жінок навіть у небезпечнім віці, які не *veulent pas desarmer*. Біль, який переходить вітчизна, бере її за серце, але ніколи не вбере вона шляера, що не личив би їй. Вона ненавиділа окупантів, але рідко коли відмовлялася протанцювати мазура з офіцерами «лейб-гвардії його Величства NN полка», які звичайно були так чудово збудовані і так елегантно — ані за голосно, ані за тихо — вмiли бренькати острогами. Вона вмiла жертвувати собою справі революції, але найгорячіша «пепесівка», вмиваючи пофарбовані руки по друку відозв на міміографі, не забувала зробити собі манікюр. Як звичайно вона дуже побожна, але колиб її зобачив похиленою в побожнім унесенню Донжуан, напевно захотів би замінити свої старі церкви, де вперше уздрів донну Терезу, на польськi костели: і певно не тому, щоби в любовних авантурах клав особливий натиск на — перешкоди. До того всього мають вроджену грацію і добрий смак: польська дактильографка, убрана в шмати, є взором елеганції в порівнанню з російськoю «барынею», убраною в футро. Інстинктивно чуючи, що лише в польськiй стихії можуть розвиватися й перемагати її «*wdzięki*», вона, уступаючи в усім, що тичиться *amourette*, є безпощадна і непримирима на точці національности, і мужів, що переробилиб свої жінки — Польок на Українок, Німок або Московок — не багато знайдеться. — Се не значить, щоби в польськiм товаристві не стрічались інші типи жінок, неначе одержимих духом великою пристрастю або ідеєю, от щось як Вікторія Гамсуна, або *m-me* Рекаміє. Але се лише малі винятки, бо коли стрінете таку жінку, можете бути певні, що тут є міцна домішка чужої крови, дуже часто українськoї. І навпаки

Українки, Росіянки або Німки, що мають через родичів або дідів — домішку польської крові, повні дивного чару: оригінального сполучення сили чуття з вишуканою елеганцією і з легкою іронією картаючого *esprit*. Женилися з нею... ліпше ні! Але для всіх туристів, що хочуть забавитися в Люгано, Сан-Моріц, для гімназистів, що ставляють перші кроки в життю і для реконвалесцентів — її товариство незаміниме! Її — се значить Польки взагалі, бо вона однакова в усіх давних трьох заборах і ділять їх лише нюанси: варшавянка більше розуміється на *chic parisien*, як вихована на *Wiener Mode* львовянка, а познанка, коли її розсердити, »ферфлюхтує« по німецьки. Поза тим сей тип не зносить ніяких ухилень, змін і поправок: *c' est à prendre ou à laisser...*

В них як сонце в краплі води відбивається національний характер їх раси. Легкодушна в щастю, дає себе легко потішити в біді; привязана до церкви, як і до утіх життя; він — до *ojczyzny* так само, як і до дрібничкових уподобань щоденности. Ненавидять Німців і Німкинь: він — за їх *bürgerliche Tugenden*, нудні для нього, вона — за їх *bürgerliche Toiletten*, нудні для неї. Легко запалюються і легко гаснуть, переходячи в апатію: він — в месіянство, вона — в девотство. Не терплять демократії: він за неоправдані в його очах претенсії, вона — за брак смаку, за лахи і за *Armenleutegeruch*. Вона — пасіонована адораторка флірту, якого суть (о скільки він не переходить вже в що инше) є — багато обіцяти і нічого не давати. Він — робить те саме в політиці... Хочете зрозуміти Поляка? Студіюйте польську жінку!

Можна булоб весело сміятися з нашого *gentilhomme-bourgeois*, як ми сміємося з *bourgeois-gentilhomme*'а Мольєра. Але се не є вказане! Чи йому удасться пристосуватися до модерних умов — покаже лише будуччина. Але з гори заколисувати себе приемними снами не гідне нації, що себе шанує. В кождім разі ліпше приемне розчаровання, як прикра несподіванка. Пригадаймо собі, що слова — »*lepiej nie żyć, niż gdyby chłoptwo i tałajstwo miało nami rządzić*« — се засада всіх ярем 17-го так само, як і 20-го віку. Вони ще мають в собі багато енергії і скаргами перед міжнародними трибуналами тут нічого не вдієш.

На них він знає лише одну відповідь: *nie pozwalam!*

Пригадка.

Ще не час робити підсумок революції на Вел. Україні. Але де-які з її наук варто собі пригадати і Наддністрянцям особливо під теперішню хвилину.

Блискучою феєрією представляється ся революція, коли кинути на неї оком по сих довгих п'ятьох роках. Волинський український полк, що рішив упадок царату в Петербурзі... Перший погром большевиків у Квіві, перша кров... Російська інвазія... Німці й Гетьманщина, що на вісім місяців зробила з нашого Київа цікавий центр цілого мітка російсько-німецько-австрійсько-антантських інтриг, де в атмосфері напруженої боротьби, великих патріотичних зусиль, підступів, мордів, посвяти й зради, — зударялися безліч ворожих собі сил; де, на думку одного московського патріота, герцога Ляйхтенберґського, важилася в той час будучина Європи... Нарешті звенигородське повстання... Біла Церква... і все, що прийшло по тім.

Хто з сеї боротьби вийшов переможцем? Чи ті, які хотіли за всяку ціну ліпити те, що розсипалося? Які лляли олію на розбурхані хвилі? Які робили угоду з Росією Керенського або Леніна? Ті, які в імени Укр. Держави уклалися в будинку Центр. Ради про вічний мир з Раковським у літку 1918 р.? — Ні, бо всі вони давно щезли з обвиду нашого життя. — Чи може ті, що в памятну січневу ніч 1919 р. радилися в гетьманському палаці, як би то вратувати укр. державність, надавши їй большевицький вигляд? Ні, бо жорстоко насміялася над їх злудами історія. Чи може ті, що, як де-які наші сивобороді політики »через кров і трупи товаришів« своїх простягали переможцеві жебрацьку долоню до уступлення? — Також ні, бо простягнута рука зависла в повітрі... Чи ті, нарешті, що зовсім виреклися свого »вчора«, щоби піти за новими »в'їхами«? — Їх імена давно вимазано з нашої памяти, як і ймена тих, що в ті часи вичікували по передпокоях Маклакових і Бурцевих у Парижі; що вірили в добру волю противника і в те, що революцію робиться, убравши націю в намордник, з білим прапором в руці... Історія давно перейшла до порядку денного над усіми ними, ілюзіоністами з ліва й з права, з яких одні ще руйнували тоді, коли вже треба було будувати, а другі — вже хотіли будувати, коли треба було руйнувати на ново. — Перемогли не вони, перемогли на разі дві ворожі собі сили: большевизм та безкомпромісовий український націоналізм; націоналізм, який в ріжних постатях, не дав себе заколисати

ні гаслам паціфізму, ні »братерства народів«, ні облудного інтернаціоналізму, що не дався злапати ні на спокусу, ні на провокації Совітів; який, мимо Центр. Ради — пішов на конфлікт із московською революцією, мимо гетьманщини — відкинув порозуміння з білою, і мимо Директорії — з червоною Москвою.

З усіх суспільних сил лише сей націоналізм живе непоборений на Україні; лише він має борців і жертви, лише він має будуччину. Перемогла лише його концепція, яка уявляла собі рух мас не яко криву, що спадає в діл, а яко спіраль, що має свої »в гору« і »в діл«, але що пнеться все вище й вище. Перемогли ті, що числили не на виборчі урни і протоколи поєднавчих засідань, а на те, що зачате в 1917 р. ще не скінчилося; які гадали, що найважніше — не допустити до моральної демобілізації суспільности. Бо коли ся демобілізація духа вже наступила, найкрасні констеляції лишаються не використані, як свідчать про се рік 1772 і 1812, коли Наполеон ішов на Москву.

Сі думки особливо тепер приходять до голови.

Коли читаєш розліплені вулицями міста офіційальні плякати в укр. мові, що взивають людність скористати зі свого »права голосовання«, — плякати, перед якими ніхто не зупиняється, хочеться спитатися: як наші стосунки мають пригадувати нормальні часи, хочби небіжки ц. і к. монархії, коли кожному залежало на тім, аби боронь Боже, його імя не пропущено в списі виборців? — Коли бачимо меч »Теміда«, що завис у повітрі з причин хвороби печінки одної однісінької людини, — згадуються не такі давні 1914 і 15 роки, коли ц. к. Теміда не надумувалася ані над такими »дрібничками«, ані навіть над — Талергофом, — і смішно стає сама думка прирівнювати обставини, серед яких живемо, до тамтих! — Коли читаємо про постанови віча, яке прирікає не допустити, щоби заістнів проєкт закона, »уцасливілюючий« т. зв. меншости, хочби навіть його ухвалив найвисший законодатний збір в державі; коли переглядаємо газети, які малюють перспективи »домашньої війни« в разі перемоги на виборах немилих їм груп — чи можемо набрати переконання, що живемо в Англії або у Франції? Серед обставин, де правильно ділають судова, виконавча й законодатна влади, де люде, як піддані карно сповняють наложені на них владою обовязки, а як горожане — беруть участь у відправлюванню державою її суверенних прав? Невже не смішно такі питання хочби тільки ставляти? Не вже нам личить пристосувати свою поведінку до фікції, що ми живемо ще в 1908 скажім році, в часи австрійського Райхсрату або російської Думи?

Ні, переходимо вправді страшні часи, покинуті на власні сили, серед холодної байдужности антантських переможців, але... ніщо нам всеж таки не вказує на те, що рух наш набирає вже форму тої кривої, яка многих Наддніпрянців завела в мочари посібілізму.

Гра суспільних сил не нагадує в нас гру в шахи, де панують узнані і ненарушвані жадною з сторін правила гри; де конфлікт рішається на стисло означених шістьдесять чотирох квадратах і поза них ніколи не виходить. Ні, в гру входять тут інші чинники, властиві епохам, які в відміну до органічних назвав Конт критичними епохами, епохами генеральної переоцінки вартостей і увільнення звязаної доти суспільної енергії.

А кожда епоха має не тільки своє »що«, але й своє »як«. Не заізнаваймо се! Хай легковірні вірять, хай ті, що хочуть дурити себе надіями — дуряться. Хай зневірені схиляють чоло перед фактами. Хай політичні дальтоністи бачуть у рожевих кольорах дійсність, а в виборчій картці — ключ до раю, — все що вони робитимуть є мертво вже в зародку. Бо, повторяю, є різні епохи, одні, де перемагають методи використання »можливостей«, і другі — де лінія поведінки не міряється шансами моментального успіху. В сі, другі часи — рацію мають ті, які не задумуються на всі спокуси відповісти недвозначним — »ні«! Ті, які хвилиний стан річий не беруть за остаточний. Які свою тактику не приводять у згоду з моментальними взаєминами сил, а зі своїм ідеалом. У яких над кождим вчинком домінує журба: не допустити до моральної демобілізації суспільности.

Цезар колись не хотів уважати на голос старця, що пригадував йому Іди марта. В його очах, як і в очах цілого може Риму, сей старець був божевільним, а самотою реальними політиками — вибранці народа, сенатори, яким скоро по тім судилося бути нікому не потрібними, всіми забутими, нікими й пасивними свідками великих подій...

Так само, може й тепер божевільними назвуть тих, кого не вабить роля сенатських манекінів, хто думає, що Іди марта ще не минули... Але всеж, не їх противникам, а їм признасть рацію історія. Великі проблеми звертають на себе увагу лише, як їх ставляється в цілий їх зріст. Се повинні зробити й ми. Бо *de minimis non curat praetor*. А ще менше історія...

БІБЛІОГРАФІЯ.

Сонцецвіт, Літературно-мистецький альманах. I, Вид. Т-ва „Сонцецвіт“. Київ—Львів, 1922 р. Ст. 72, 8^о.

Серед численних українських видань на еміграції звертає на себе увагу недавня збірка поезій молодих поетів т-ва „Сонцецвіт“ у Тарнові. Перше, що кидається в очи, се зовнішній вигляд „Альманаха“: звичайний формат книжки in 8^о, на дуже гарному білому папері 500 прям. і 50 на розкішному, що колись звався „вєленовий“, з артистичною обкладинкою молодого маляря П. Холодного (сина), досить претенсійною, але надзвичайно цікавою як змістом, так і формою. В артистичних образах української дівчини, що стоїть у центрі малюнка, сонцецвіту, квітки майбутнього, яку дівчина тримає у правій руці, а стовбур якої як би творив раму малюнка, квіток поезії минулого, що спадають з лівої руки у полум'я, як би згорає минуле нації, і огненного полум'я, що підіймається з ліва від землі в гору, — в сих образах ховається вся символіка загадкової назви альманаха „Сонцецвіт“. Без режамного шумовиння, без зайвих слів, просто і все таке красне, скромне і все богате духовим змістом, що ховається у зовнішній формі збірки.

На першій сторінці після заголовної, перед текстом графіка П. Ковжуна „Місто“, нова варіяція; та й не одна графіка нашого молодого артиста: далі зустрічаємо „Вітряк“, Етюд і Nature morte. Сі талановиті графічні твори надзвичайно збагачують мистецький бік „альманаха“.

А там поезії... рефлексії їх тужливі, сумні як тяжке еміграційне життя, бо обект ідеї — рідна країна, боротьба за ліпше будуче, храм, який наповнює душу релігійно-поетичним екстазом, є повний „рабів, крамарів і гетер“, а

З нами — ридання озер.

З нами — страждання забутих могил...

І чим більша туга, тим сильніша ілюзія поетичного бажання:

Як би нам вийти з похмурих печер,

Стать на вершині віків...

— — — — —

Як би нам темряву ночі з орбіт
Різати світлом ракет... (Теняню).

А „доля невблаганна“ і „сплакани безрадно сні не відновить“
і чується сповідь зболілого серця: „Може нас карає на чужині гріх“...
а за ним покута: „Віддаймо, браття, життя Україні...“ (Обідний).

Хай гине знесиле... лишається дуже —
згартується сталь! (Іваненко).

Дарма „кипіли наші прапори...“

Та демон пристрасної гри
Зв'язав оковані долоні“. (Ю. Липа).

І чується спів чистої ілюзії:

Забудьмо про землю...
Хай будуть над нами одні небеса... (Лисянський).

І лунають гимни про „молодість“, про „перший поцілунок“ як
мрія, як щось нездійсниме, що вже минуло тепер, коли настали часи
„людського стогону і зойку“.

Що до форми, то форма поезій, як внутрішня, так і зовнішня до-
сить ріжноманітна. Правда, серед них є твори, в яких вже знайомі
образи, уявлення, що набрали вже традиційного характеру; зустріча-
ються вони у Наталки Лівницької („Жалібно стогнуть фльоари“, „До
зір“), у Лисянського („Ad coelum“, „Молодість“, „Перший поцілунок“);
інші поети — такі як Теняню, М. Обідний, Е. Іваненко, Ковальський,
Ю. Липа пробують осмислити життя, свої поривання та ідеї в новій
символіці через свіжі образи та уявлення. Правда, у де-кого (Теняню,
Обідний, Іваненко) відчувається подих сучасності, що переломилася
через символічну призму творчості Тичини. Ми не говоримо, що се
зле. Добра, талановита чи поетична школа, чи манера, чи навіть ха-
рактер символічного виявлення в поезії не робить шкоди, навпаки до-
помагає зорієнтуватися, знайти себе. І такі індивідуальні шукання ми
відчуваємо. Особливо вони позначилися у Теняню яскравими, силь-
ними образами („Оголились синьокрилі“, „Я-стихія стихій“, „Київ, Кар-
пати, Кубань“). У Обідного поступ позначився не досить добре: образ-
ність неясна, символіка за темна. Природня м'яккість поета виглажує
опуклість, ми би сказали навіть загостреність образів. Поет занадто
ніжний за-для тих тем, які оспівує; у нього бракує твердості, навіть
рішучості, яка так чудово позначилася у Теняню.

Іваненко в своїй поезії значно виріс. Правда, мотиви, образи,
уявлення і навіть ритміка, характер римування — все те надихано
поезією М. Вороного („Далеко там“, „Так водить далечинь“, „Забуте“),
але вплив цього останнього позначився добрими прикметами. Найбільші

позитивні риси виявилися в характері строфічної будови, в добрій гармонізації строф, в ритміці та інструментації.

У Ковальського цікавий вірш „Підійшла“, де в досить поетичній формі оспівується образ матері; „Травень“ цікавий своєю архітектонікою строфи. „Князь Полонений“ Ю. Липи стоїть серед ліпших творів альманаха; міг би стати символом сучасності у визвольній боротьбі народу; написаний дзвінким гармонійним ямбом.

Отже є тіні, але є й світло в збірці; є з минулого, але добра половина з сучасного і, може, майбутнього. Все те переконує, що не даремне вийшла збірка; вона творить віру в те, що таланти, які позначилися добрими прикметами, виростуть; а також творить надію, що дальша збірка буде ліпшою, свіжішою.

.Л. Білецький.

Григорій Косинка. На золотих богів. Дрібні оповідання. Видавництво »Слово«. Київ, 1922. Ст. 64 + (2), м. 8°.

Від часу до часу залітають до нас рідкі пташки з України — то збірник віршів, то якесь число екзотичних журналів, в роді »Семафор у майбутнє«, »Шляхи мистецтва«, або збірників — »Вир революції«, то що. Здебільшого прикре справляють вони вражіння своєю розперзаністю, крикливістю й умисною екстраваганцією змісту та форми. Але ось перед нами й гарний оказ, гарний своєю зовнішньою й внутрішньою формою. Я маю на думці невеличку збірочку оповідань молодого письменника Гр. Косинки, що також попала нам у руки завдяки щасливому випадку. Після сальтомортальних вибриків різних большевизуючих великостей збірочка ся робить дуже приємне, гарне вражіння благородною простотою тону й вигляду. Передовсім мило вражає зверхній вигляд — проста й густовна окладинка роботи Марка Кірнарського, та гарний друк і гарне взагалі технічне виконання цілої книжки; якое не хочеться вірити, що видана вона в Києві — в голоднім, зруйнованім Києві, під залізною пятою окупанта! А тимчасом — се так і виданню рішучо можуть позаздрити наші тутешні видавництва.

В збірці 12 коротеньких оповідань — більшість їх мають за тему якийсь епізод із недавніх подій на Україні: селяне б'ються за свою волю (»На золотих богів«), повстанці розправляються з комуністом (»Темна ніч« і »Десять«), денікінці вбивають народного учителя за українізацію (»Перед світом«), мітинг у селі (»Сходка«), Київ під час змагання Українців із денікінцями й большевиками (»Троєкутний бій«).

Інші або малюють життя убогого люду — »На буряки«, »В хаті Штурми«, або просто дають якусь побутову картинку (»За земельку«, »Під брамою собору«, »Вечірні тіні«), живцем узяті з дійсности. Навіть в останнім оповіданні про роман авторового знайомого Чубрієнка

з селянкою Марійкою («Місяшний сміх») цікавить нас живий тип дрібного спекулянта Сашки в теперішнім Києві.

Автор безперечно здібний обсерватор і оповідач. Його спостереження бистрі й тонкі, оповідання живе й образове. Мова поза кількома дрібними москалізмами чиста й гарна. Словом в особі Гр. Косинки українська література безперечно здобуває неабияку силу.

Дехто встиг уже окричати його красою «пролетарського» письменства. Але пролетарського в Косинки тільки й усього, що селянське походження автора та його симпатії до убогих людей, зпосеред котрих він вийшов, а поза тим творчість його не має в собі нічого з того, чим так пишаються різні боги й півбоги пролеткульту. Скромність простота оповідання, без солодкавості колишнього етнографізму й народництва і без рубашности та розперезаности теперішнього «пролетарського мистецтва» — ось гарні прикмети творчости Косинки, ясної, як голубе небо України, свіжої й бадьорої, як її чудове степове повітря. Косинка — се правдивий син нашого здорового й повного сили та енергії села.

І як що молодий письменник не зманерується під впливом сучасних законодавців літературної моди («просто з Москви!»), то може вирости на достойного товариша красних представників нашої новітньої прози, бо — повторяю — таланту йому природа не поскупила.

Тож слід побажати авторові «На золотих богів» і далі йти вибраним шляхом, не спокушаючися жадними кунстштїками сучасної на червоно помальованої модерни.

Вол. Дорошенко.

О. Бурнатович. Українська ідеологія революційної доби. Відень. 1922. Стор. 118, мал. 8^о.

Брошура Б — ча старається дати перегляд політичних ідеологій серед українства; вона ділиться на десять розділів із такими заголовками: Вступ, Донцов, Грушевський, Винниченко, Безіменний, Ліпницький, Богун, Галичане і Українці, Висновки, Від Редакції. Всі теми, зачеплені в брошурі, толкуються з переконаністю і з прозорістю вульгаризатора. Більшість існуючих ідеологій автор відкидає за їх «орієнтації» (деякі з них він фальшиво інтерпретує), інші знов хвалить за те, що «спираються на власні сили», не добачаючи, що й вони, так само як і Б., не вільні від «орієнтацій», які автор так суворо осуджує. Що під теперішній час ніодна з націй і ніодна з держав не обходиться без якої небудь орієнтації, себто без опертя своєї політики о якусь дужшу державу, або їх комбінацію — сього Б. не бачить. Поучаючим тоном доводить він, що без власної зорганізованости ніяка орієнтація не поможе, — і не бачить, що ся засада є мовчазною пе-

редумовою політичної ідеології багатьох авторів, обговорених ним передумовою, яка є чимсь так самозрозумілим, що про неї й не варта розводитися. Що значить спиратися на власні сили, автор не каже, як не каже, на які саме сили в середині нації треба спирати національну політику. Тут він, на жаль, обмежується тільки фразами, за якими тяжко дошукатися якогось ясного й конкретного змісту. Бо такі речення, як: »В розвитку моральних сил нації головна основа її незалежності«, у »внутрішній організації всіх клас і об'єднанню всіх фракцій духової і матеріальної сили народу« або що »ніяка політична кон'юнктура нам не допоможе, коли в нас не буде організованої сили« — все се трюїзми, хоч автори й здається, що ними відкриває Америку. А найбільш цікаве те, що як раз ті ідеології (згадані й незгадані Б—чем), які найбільш підкреслюють гасло »на власні сили«, мають дуже виразну орієнтацію! Як відомо в кінці 1918 р. проголосив український уряд федерацію з Росією. Проти цього кроку, жалованого пізніше самим його ініціатором (в одній розмові з ним, опублікованій свого часу в »Gazette de Lausanne«), піднялося повстання. Отже коли се повстання називається »безглуздом« (Хліб. Україна, Збір. 5 і 6 ст. 69) або »божевільним« (С. Томашівський. Під колесами історії, ст. 7), коли уважається, що проголошення федерації, — »сей гріх мав навіть за собою поважні тактичні причини міжнародного характеру« (Хліб о р. Україна, Збір. 2, 3, 4 ст. 33); одним словом, коли уважається, що проти уряду, що проголосив федерацію, зрікаючись суверенності України, не треба було виступати, лише улегшувати йому його політику, звернену на знищення нещидлості, то се також орієнтація, така сама москвофільська, як польонофільською є орієнтація, що стремить до федерації з Польщею! Може бути Б. прихильником Росії, прихильником людей, що стремлять до злуки з нею, се його річ, але не вільно йому звати їх самостійниками *par excellence*, що спираються лише на власні сили! Сього не хоче розуміти Б. Він навіть не бачить, що він сам має свою орієнтацію, так як той молієрівський герой, який не знав, що говорить прозою. Говорячи про галицькі відносини, Б. каже, що тут втворюється стан »без можливості фактичного порозуміння«, і має рацію. Але коли він слідом за тим пише: Інакше діло з Москвою... Між Москвою і Україною можливе порозуміння (ст. 110), то се така сама москвофільська орієнтація, як польонофільською булаб орієнтація тих Галичан, які накликають до порозуміння з Польщею. Бо проби порозуміння з Росією (з Керенським, Вранглем, Денікіном, з Со-вітами, проби Центральної Ради, Директорії, Гетьманщини, есерів, боротьбістів, Волоха, Винниченка, Грушевського та ин.) — доводять чей же ясно, що таке порозуміння неможливе без зречення з постуляту

самостійности. Зрікається сеї самостійности і Б., коли говорить про «можливість порозуміння» з Росією: хто сказав А, скаже й Б. Повторяю, може шлях порозуміння з Москвою Б. уважає за єдине спасенний — се його річ, але — аби баламуцтво не ширалося, мусить мати відвагу се отверто сказати, не заслонюватися в тогу «безорієнтаційности» і уникати голосних ключів про «власні сили».

До вияснення складних питань нашої політики брошука Б—ча не причиниться, вона їх лише затемнить. Ся брошура є сумною позначкою того, що в нашій політичній ідеології знов наступає той поворот до фрази, яким вона відзначалася аж до остатніх літ перед війною. Впадання в другу крайність (жадних орієнтацій!) свідчить також, що в нас поволі затрачується віра в можливість міжнародніх комплікацій і будовання на них програми дня.

О. В.

Проф. О. Я. Єфименко. Початковий підручник українсько-московської історії для шкіл народніх. Шкільна Бібліотека під ред. Д. Г. Панадіаді, співред. О. Н. Синявський. Видавництво «Союз» Харківського Кредитового Союзу Кооперативів. 1919. Ст. 90, вел. 8^о.

Нотуємо сю книжку, як працю що вийшла з під пера такого знавця нашої історії й талановитого популяризатора, як небіжка Ол. Я. Єфименкова, хоч минуло вже три роки, як ся книга вийшла там на Україні, в далекому тепер від нас Харкові. О. Я. Єфименко ще перед війною спробувала скласти підручник російської історії з особливою увагою на історію України. Підручник сей вийшов десь у 1912—13 роках і подекуди навіть уживався по школах (у низших клясах). Проте з педагогічного й методологічного боку він вийшов не зовсім вдатним. Далеко красшою з сього погляду була видана ще перед тим популярна «Історія України» (рос. мовою) Єфименкової, хоч ся книга, розуміється, не мала служити за підручник.

Вже в останнім році свого життя, за часів Української Держави, Єфименкова взялася скласти підручник української й московської історії разом, але так, щоб він спеціально був уложений для народніх шкіл Слобожанщини (Харківщини). Виходячи з того, що «ріжні частини України так ріжняються одна від одної своїм минулим, що однорідний підручник навряд, чи задоволить би навіть елементарні вимоги щодо знання того минулого» (ст. 3, передмова), авторка розклала матеріял у такій системі: »1) Слобожанщина. 2) Наддніпрянська Україна. 3) Московська держава. 4) Велике князівство Київське (Київська Русь). 5) Спис головніших подій українсько-московської історії порядком часу (хронологічно)».

В цьому поділі (як що взагалі допустити зручним з національно-політичного погляду зеднання в однім початковім курсі української й московської історії) перш за все впадає в око вилучення київського періоду нашої історії й уміщення його при кінці. Сама авторка передбачала здивовання від такого поділу й тому у своїй передмові зауважила: »Проти цього (поділу) можна сказати хіба, що так не робиться, але по суті навряд чи можна що закинути: історія Київщини своїм змістом так відділяється від історії України взагалі й від історії Московщини, що її справді можна розглядати цілком окремо, містячи чи туди, чи сюди, дивлючись по потребі. Колиж кому мій порядок здається непридатним, — його легко можна змінити: треба тільки переставити поділи з яких складається книжка«. — Аргументи, як бачимо, дуже слабкі, а вже з погляду практичного вжитку в школі й геть не витримують серйозної критики; тому то вельми шкода, що шановна авторка зробила такий експеримент, сама не будши певна, як се видно з її передмови, що се вийде ділу на користь.

Інакше стоїть із вилученням Слобожанщини в окремих (і перший розділ). Тут справді по суті не можна нічого закинути, але виконано поділ змісту так, що виникає сумнів: чи-ж варто було починати з частини, щоб потім перейти до цілого, — залишаючи з початку багато неясного, а потім не раз повторюючись, коли найпростійше було би розкласти матеріял по звичайній схемі: говорити про початки історичного життя на цілій нашій території, про »Київський період« — отут уже можна згадати й про тодішню долю сучасної Слобожанщини, як терену старої української колонізації на південний схід, — а далі, коли дійде мова до пол. XVII століття, доби нового й остаточного заселення Слобожанщини нашим народом, тоді то й слід зупинитись на її заселенню, житті, побуті й культурі докладнійше й зі спеціальною увагою.

При теперішнім поділі матеріялу в книзі, він виглядає розкладеним чисто механічно й для практичного вжитку напевно робитиме труднощі. А вже останній § 15 розділу про Київську Русь: „Єдність древньої Русі“ внесе напевно баламутство в поняттю учнів, бо він по верху й по тону суперечить із тим, що сказано в тому ж розділі, §§ 1—2, про різниці племен давньої Русі.

Тепер що до самого викладу. Загалом він дуже добрий, ясний, доступний; факти повибірано найбільш яскраві й переказано дуже живо й цікаво. Добре з'ясовано складні питання соціальної еволюції й культурного розвитку. Не зовсім вдатно тільки переказано про злуку України з Москвою в 1654 році; виходить неясно, чи се був союз, чи спілка, чи просто підданство. Не зовсім зручно і навіть із помилками

зложено останній — хронологічний розділ; з сих помилок нотуємо хочаб такі: Андрусовське перемир'я позначене 1666-м замість 1667 року; імператор Олександр I „вмішався в війну з Францією“ не 1812 року, а швидше на кілька років; університет у Харкові засновано в 1804, а не в 1801 році, як стоїть у книзі, і т. д. Певна річ, що в підручнику таких недоглядів бути не повинно.

В мові, взагалі гарній, трапляються (і то не раз) русизми, вжиті без усякої потреби, бо такі слова як „вредний“, „повиноватися“, „впро-чім“, „усилившись“, „скотина“ і т. п. — можна любісінько замінити щиро-народніми словами, які вживаються й у самій Слобожанщині. Се — провина редакторів.

В такій формі, як тепер, книжка Єфименкової ледви чи надається до науки в народній школі. Але відповідно змінена (що до розкладу матеріялу) і красше зредагована що-до мови, вона безперечно буде дуже цінним придбанням нашої шкільної літератури.

Видано її дуже гарно і чепурно: гарний формат, великий і виразний друк, елегантська обгортка. Д. Дорошенко.

Герасимович Іван. Життя й відносини на Радянській Україні. Бібліотека „Українського Слова“ ч. 14, Берлін, 1922. Ст. 104, м. 8°.

Леонтович Вол. Спомини утікача. Бібліотека „Українського Слова“, ч. 13, Берлін, 1922. Ст. 154, м. 8°.

Українці — народ лінивий на спомини. Наша мемуаристика — найбільшій на світі. А тимчасом спомини є незвичайно цінним матеріялом для історика. Вони не тільки проливають світло на деякі темні моменти минулого, не тільки доповняють факти й відомости, подавані іншими документами, — вони часто дають ключ до зрозуміння сих документів і актів, вводять у ту лабораторію, з якої виходили сі акти, відкривають нам нераз скриті пружини тих чи інших подій і починань, знайомлять із тим середовищем, в яким сі події й починання відбувалися. Писані очевидцями або учасниками, вони оживляють минуле, відоме нам із сухих офіційних джерел, дозволяють нам глибше увійти в колишнє життя, відчутти його живчик, побачити його, яким було воно справді. Навіть сторонничі, навіть однібічні спомини всеж являються для історика живим свідомством минулого, що дає змогу красше зрозуміти його з усіма його суперечностями. Часто спомини дають незвичайно цінний матеріял для пізнання не лише важних подій і фактів, а й для збагнення звичайного, буденного життя, яке часто промовчується в документах, а яке тим цікавіше для дослідника. А в нас спеціально були моменти, що тільки спомини моглиб розяснити їх нам —

так мало або й зовсім ніяких не маємо для них документів. Українське життя в колишній Росії текло під землею, концентрувалося в різних тайних гуртках і товариствах. І оскільки заховала нам від нього якісь матеріяли поліційна рука в тайних архівах, остільки ми щось і знаємо. Та поліційні донесення часто-густо — свідомо чи несвідомо — брехливі й поперекручені, матеріял добутий при ревізіях та слідствах неповний — і без споминів самих учасників, без їх переписки дослідник часто безрадний. А часом і поліційні та судові архіви нічого не переховали — от тоді й роби, що знаєш! Знаєш, що щось було, а що саме, які розміри й форми прибрало, — нічого не відомо. Що можемо сказати докладніше, наприклад, про українське масонство, українські вивольні змагання в початках мин. століття, крім констатування самих фактів на основі неясних натяків у офіційних джерелах! Архів колишнього 3-го відділу царської канцелярії приніс нам у останнім часі багато матеріялу для познайомлення з Кирило-Методіївським брацтвом, але скільки ще зосталося прогалин та неясностей, які моглиб нам вияснити тільки самі учасники. На жаль, сього вони не зробили.

Так само й наш народницький рух 60-х років, радикально-соціалістичний кінець 70 і початку 80-х і т. д. в великій мірі покриті темрявою невідомости.

З сього боку, як завидуєш, бувало, Москалям із їх усякими „Русскими Старинами“, „Русскими Архивами“, „Историческими Вѣстниками“, „Голосами Минувшаго“, „Былым“, то що, не кажучи про окремі видавництва. Правда, наша „Київська Старина“ багатенько заховала для потомства, але всеж чимало цікавих сторінок зосталося без висвітлення й досі, де що може й на віки!

Та коли давніше були часи, що люде могли страхатися писати спомини або бути в них надто щирими й отвертими, то тепер сі часи минули. Тож так хотілосяб, щоб усі, хто брав ту чи иншу участь у сучасних великих подіях, або бодай переживав їх тільки, не лінувалисяб списати свої вражіння й згадки *pro futuro*. А чейже є що списувати, є про що згадувати.

І знов, коли покликані до того не зроблять сього, то унять цілий ряд фактів може пропасти без сліду для історії, ціла низка подій зостанеться без освітлення, або матиме освітлення однобічне, вороже. Правда, український рух останніх літ надто широкі прибрал розміри, щоб пам'ять про нього загула безслідно. Не ми, то чужі люде писатимуть про нього, не в нас, то у ворогів заховуються документи. Але про наші інтереси, наші потреби, нашу науку хто подбає, як не ми самі? Не спускаймося отже на те, що головніші факти у всіх перед очима, що найшли вони свій вияв у надто вимовних актах і докумен-

тах та відбилися в краю і в цілїм світі голосною луною. Не тішмося сїм, бо нема чїм тішитися. Бо де наші архїви? Хиба мало наших документів у руках чужинців, котрі мають інтерес у тїм, щоб їх знищити або приховати? А скїльки вже й знищено! Большевики, добровольці, Поляки, Румуни й своїж таки людці — хто не палив і не нищив наших сучасних архївів і документів?!... Лїнїві й необачні, ми не подбали завчасу, поки мали силу й гроші, про те, щоб заснувати десь у певному місці за кордоном свій Раперсвїль і, забезпечивши його на довгі лїта, складати там що важнїйші акти й документи нашого державного й національного життя. І от не один документ пропав на віки й без споминів учасників може пропасти для історика й сама подія, що мала в тїм документі свій вираз.

І знов, погляньмо на сусїдів, от хочби на Москалїв. Скїльки важких дорогоцїнних для будучого історика останньої революції знадїбків у видї споминів, збірок усякого рода документів і актів видають вони ї у своїй совїтській Росїї й особливо за кордоном! Проти наших — просто океан! І от з сього погляду не можна не привитати заходїв рухливого берлїнського видавництва »Українське Слово«, яке вже видало пару книжок мемуарного характеру. В другїй книжцї нашого журналу вже були відмїчені спомини д. В. Андрїєвського про 1917 рік. Тепер можемо принотувати двї инші книжки, що до певної мїри є продовженням сих споминів, оповїдаючи про дальшїй хїд подїй на Українї — головно про большевицьке панування. Особливо цікава книжка д. Герасимовича, який бїльше-менше докладно й систематично оповїдає про життя й відносини на так званїй радянській Українї. Оповїдач спокїйно й бїльше-менше обективно, о скїльки взагалї може бути обективною жива людина, що любить свій край і бачить усе те лихо, яке чинять йому окупанти. Що за цікаві теми порушує автор, видко вже з самих наголовків окремих роздїлїв його книжки. Ось вони: Надїї на большевизм (серед Українцїв підчас денїкїнщини); передбольшевицька українізація; (большевицька) провокація і терор; слїдство в справї одеської рїзні; переслїдування Надднїпрянцїв; розстрїли; похїд проти укр. кооперації і економ. інституцій; шкїльництво на Українї; укр. православна церква; вибори в совїтському царствї; земельне питання; причина голоду на Українї; промисел; нова економїчна полїтика; постороння помїч совїтській владї; експорт українства; большевицька мораль; настрої; чужий гїпноз чи власна орієнтація.

І сї наголовки не реклямовї. Книжка д. Герасимовича дїйсно рїчева й дає нам майже всесторонню картину підсовїтського побуту на Українї, розкриваючи ту правду життя, якої даремно шукатимеш у офіцїяльних документах. Автор сам пережив на своїй власнїй шкїрї всї

приємности совітського раю на Україні й на власні очі бачив і спостерігав ті відносини, про які розповідає. Тому його книжка дуже цінна для майбутнього дослідника, цінніша тим більше, що автор — як Галичанин — міг бути швидше упереджений на користь большевиків, ніж навпаки. І коли самовидець-Галичанин (на щастя є їх більше!) з жахом малює ті оргії московських червоних імперіялістів, які вони виправляють під маскою »української незалежної радянської республіки«, то що ж можуть сказати всі ті нечисленні безпосередні жертви московського режиму на Україні?

Книжку д. Герасимовича варто прочитати всім, хто хоче пізнати правдиві відносини на Великій Україні, особливо всім тим, що в добрій вірі покладаються на всякі побрехеньки совітських агентів. Вона може бути дуже доброю противотрутою на сі платні панегірики.

»Спомини« д. Вол. Леонтовича, відомого нашого письменника й діяча, теж дуже цікаві, хоч і не дають того заокругленого образу, що книжка д. Герасимовича. Але в них ми знаходимо пребагато подробиць буденного життя, які будуть цікаві для дослідника. Автор стикався і з денікінцями й з большевиками, знайомить із відношенням і тих і других до українства і однаково суворо осуджує й чорних і червоних єдиноділимців. Його спомини не в одному доповнюють і розвивають оповідання д. Герасимовича і з сього погляду є дуже гарним pendant до його книжки, тим більше, що писані дійсно з правдивим літературним хистом, живо й цікаво, полишаючи на душі незагерте вражіння.

Треба б побажати, щоб таких книжок було у нас як найбільше!

Вол. Дорошенко.

Нові книжки.

(Просимо авторів і видавців надсилати книжки для зазначування в сій рубриці).

Витяги з документів, які в оригіналах хороняться в Головному Військово-Історичному Музею - Архіві. Каліш, 1922. Ст. 50, 16^о.

Збірник мат. природ. лікар. секції Наук. Тов. ім. Шеченка. Т. XXI. Під редакцією др-а Волод. Левицького. У Львові, 1922. Ст. 140, 8^о. Зміст: 1) В. Кучер, Теорія зглядности. Ст. 1-64. — 2) В. Левицький, До теорії евольвент. Ст. 65-76. — 3) Н. Садовський, Діяда як споріднена трансформація. Ст. 77-123. — 4) П. В. Данкфорт і Н. С. Садовський, Про виріб срібних зеркал. Ст. 124-134. — 5) Р. Цегельський, Про досліди др. Ір. Паранкевич над елементарним квантом електричності і над фотофоревою. Ст. 135-140. —

Збірник мат. природ. лікар. секції Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. XXII. У Львові, 1922. Ст. 356, 8^о. Зміст: Мик. Мельник, Українська номенклатура висших рослин.

А. Кримський. Пальмове Гилля. Екзотичні поезії. Частина 3-тя (1917-1920). Вид. Т-ва „Час“. Київ, 1922, ст. VIII + 231 + (1), 8^о.

В. Левинський. Етика і соціалізм. (Видав. „Нова Україна“). Прага, 1922. Ст. 36, 8^о.

Тарас Шевченко. Історичні поєми. Пояснив Дмитро Николишин. Друге, доповнене видання. (Загальна книгозбірня, ч. 1). Коломия, 1921. Ст. 148, мал. 8^о.

Др. Станіслав Людкевич. Загальні основи музики. (Теорія

музики). [Загальна книгозбірня, ч. 9]. Коломия, 1921. Ст. 136, мал. 8^о.

Дмитро Николишин. Новорічна Казка. Сценічна поема. (Дрібна книгозбірня, ч. 1.). Коломия, 1922. Ст. 16, мал. 8^о.

Свята Служба Божа. Св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською. На українську мову з грецької переклав проф. Іван Огієнко. Частина перша. Текст. Ст. 96, мал. 8^о. — Частина друга. Пояснення до тексту. Ст. 80, мал. 8^о. Львів, 1922.

Перша книжечка до читання для українських дітей. Накладом Видавництва шкільних книжок. Львів, 1922. Ст. 96, 8^о.

Початок. Граматка до науки читання й письма. Склав Спиридон Черкасенко. Видання 4-те, виправлене. (Укр. Видавниче Тов. Земля). Відень, 1922. Ст. 56, 8^о.

Спиридон Черкасенко. Рідна школа. Читанка друга. Видання четверте. (Укр. Видавниче Товариство Земля). Відень, 1922. Ст. 148, 8^о.

С. Черкасенко. Короткий курс правопису з додатком самостійного писання. (Укр. Видавниче Тов. Земля). Відень, 1922. Частина I. Ст. 32, 8^о. Частина II. Ст. 44, 8^о.

Віночок. Діточі книжечки. Бібліотека місячника „Промінь“. Чернівці, 1922. Збірка 1. Ст. 16, 16^о. — Збірка 2. Ст. 16, 16^о.

Ольга Кобилянська. З приводу 35-тих роковин літературної праці. (Бібліотека Проміня. Ч. 1). Чернівці, 1922. Ст. 16, вел. 8^о.

Надіслані журнали:

Книжка. Вістник українського книжкового руху. Станіславів, 1922. Кн. 4-7.

Промінь. Місячник. Чернівці, 1922. Ч. 1-8.

КНИГАРНЯ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок, ч. 10,

має на складі всі підручники для народних,
середніх і вищих шкіл.

Купуйте видання „Червоної Калини“!

Адреса: Львів. Марка, 20.

Накладом „Червоної Калини“ вийшов з друку
підручний календарик (з календарієм від 1 вересня
1922 до 31 грудня 1923.).

САМОХОТНИК

Ціна Мп. 200.—, з пересилкою Мп. 230.—.

Купуйте видання „Червоної Калини“!

Адреса: Львів. Марка, 20.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

„СВІТЛО“

місячник присвячений справам національного
----- й суспільного виховання. -----

Виходить у Львові кварталними випусками.

Цілорічна передплата вносить Мп. 1.400.—

Адреса адміністрації: Львів, Ринок, 10, I п.

Читайте і поширюйте: „Січові Вісти“.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя.

виходить у 1922 р. книжками в об'ємі 6 аркушів друку і містить оригінальну й перекладну белетристику — повісти, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших царин знання: огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя, критику й бібліографію.

Видзе: Українська Видавнича Спілка.

Начальний редактор: Др. Дмитро Донцов.

До редакційного Комітету входять:

М. Галуциньський, В. Гнатюк, В. Дорошенко, Ю. Павликовський, І. Раковський, В. Цегельяч.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Доси зголосили своє співробітництво: Д. Антонович, О. Бабій, С. Балей, Б. Барвінський, О. Барвінський, В. Бирчак, Я. Біленький, Л. Білецький, М. Возняк, М. Вороний, М. Гехтер, С. Гнідий, М. Голубець, Я. Гордійський, К. Гриневичева, О. Грицай, С. Дністрянська, С. Дністрянський, Д. Дорошенко, М. Залізник, Б. Загайкевич, В. Залозецький, П. Зайців, І. Зілинський, О. Кобилянська, П. Ковжун, О. Колесса, Ф. Колесса, В. О'Конор-Вілінська, Ів. Копач, М. Кордуба, В. Королів-Старий, Уляна Кравченко, І. Кривецький, Ів. Крип'якевич, Р. Купчинський, З. Кузеля, В. Кучер, Х. Лебідь-Юрчик, В. Леонтович, Б. Лепкий, І. Ліпл, Ю. Ліпа, Таїс Бельмен-Липовецька, К. Лоський, О. Лотоцький, М. Луцкевич, О. Луцький, С. Людкевич, О. Маковей, І. Огієнко, Ю. Опільський, В. Павлусевич, І. Панкевич, В. Пачовський, Е. Перфецький, Марійка Підгірянка, К. Поліщук, В. Прокопович, В. Радзичкевич, С. Русова, В. Садовський, В. Самійленко, В. Сальський, І. Свенціцький, В. Сімович, С. Сірополко, В. Січинський, П. Стах, В. Стефаник, М. Струтинський, П. Теняко, О. Турянський, Ф. Федорців, Р. Цегельський, Марко Черемшиня, П. Чижевський, Е. Чикаленко, М. Чубатий, П. Холодний, Ю. Шкрумеляк, Г. Юртик.

Редакція й адміністрація у Львові міститься на разі
при вул. Чарнецького ч. 24.

Всякі письма, рукописи, книжки й передплату висилати тудиж на адресу Вол. Гнатюка.

Ціна книжки 1.000 Мл., з рекомендованою пересилкою Мл. 1.100. Піврічні й цілорічні передплатники вирівнують ріжницю.

В Чехо-Словаччині одна книжка Кор. 13, (замовляти на адресу: Василь Палій, Ужгород, Берчені, 24).

В Німеччині (замовляти: Лев Шепарович, Берлін, Charlottenburg, Berlinstr. 80 a. Grth. IV).

В Австрії (замовляти: Олександр Стрижак, Відень XIII/3, Bräunerstr. 29/7).

На Буковині одна книжка 28 левів (замовляти: „Укр. Вид. Спілка“, Чернівці, Фабрична 2 а).

Генеральний заступник на Злучені Держави Америки: Stephen Nawrocki, 181 Grand str, Jersey City, N. Y.

Конто в Земельнім Банку Гіпотечнім у Львові.

Всякі грошові претенсії журналу до передплатників платні й заскаржувані у Львові. — Доки хто не повідомить адміністрації виразно окремим письмом, що перестав передплачувати журнал, доти відповідає за всі вислані йому книжки.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN